

RAPORT

O STANIE ZACHOWANIA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH W WOJEWÓDZTWIE POMORSKIM

**Zabytki wpisane
do rejestru zabytków
(księgi rejestru A i C)**

RAPORT

O STANIE ZACHOWANIA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH W WOJEWÓDZTWIE POMORSKIM

Zabytki wpisane
do rejestru zabytków
(księgi rejestru A i C)

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Wydawca:

Narodowy Instytut Dziedzictwa
ul. Kopernika 36/40, 00-924 Warszawa
tel.: 22 826 02 39, 22 826 93 52
e-mail: info@nid.pl
www.nid.pl

Opracowanie wykonane zostało w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*, przyjętego uchwałą Rady Ministrów nr 125/2014 z dnia 24 czerwca 2014 r. (Cel szczegółowy 1: *Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce, Kierunek działania 6*)

Redaktor naczelny:

dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka

Redaktor prowadzący i koordynacja prac nad Raportem:

Maciej Warchoń

Autorzy tekstu Raportu:

Oddział Terenowy NID w Gdańsku
Tomasz Błyskosz
Krystyna Babnis
Beata Dygulska
Dorota Hryszkiewicz-Kahlau
Teofila Lebieź-Gruda

Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie
Agnieszka Oniszczyk

Redakcja językowa i korekta:

Beata Stadryniak-Saracyn

Projekt i opracowanie graficzne:

Magdalena Piotrowska-Kloc, Printomato

© Narodowy Instytut Dziedzictwa

Warszawa 2017

SPIS TREŚCI

I.	WSTĘP	9
II.	ZAŁOŻENIA METODYCZNE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH (KSIĘGI A I C) W LATACH 2009–2017	13
III.	PREZENTACJA ZASOBU ZABYTKÓW WPISANYCH DO REJESTRU	25
1.	Tło historyczno-kulturowe	25
2.	Prezentacja zabytków nieruchomych na terenie województwa	28
3.	Prezentacja zabytków archeologicznych na terenie województwa	40
IV.	CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU	51
1.	Opis zabytków województwa w odniesieniu do stanu zachowania obiektów	51
2.	Analiza stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu	54
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009–2015	54
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków w latach 2009–2015	63
3.	Analiza stanu zachowania zabytków obszarowych wpisanych do rejestru	95
V.	CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU	105
1.	Opis zabytków archeologicznych na terenie województwa w odniesieniu do stanu zachowania obiektów	105
2.	Analiza stanu zachowania zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru, tendencje i kierunki zmian stanu zachowania zasobu	111
	A. Obiekty o różnym stanie zachowania, niezaliczone do grup wyodrębnionych z zasobu w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków	111
	B. Obiekty zaliczone do grup w trakcie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków	113
VI.	PODSUMOWANIE I WNIOSKI	125

Szanowni Państwo,

Oddajemy w Państwa ręce *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie pomorskim. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, będący szczegółowym uzupełnieniem *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, który Narodowy Instytut Dziedzictwa opracował w ramach *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Raport powstał na podstawie całościowych danych dotyczących szeroko pojętego stanu zachowania zabytków nieruchomych na terenie województwa (księgi A i C), zgromadzonych przez Instytut w latach 2009–2017 podczas terenowej weryfikacji zabytków nieruchomych. Publikacja zawiera szczegółową prezentację zasobu zabytków wpisanych do rejestru z wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Przedstawia diagnozę stanu ich zachowania w odniesieniu do poszczególnych powiatów zlokalizowanych na terenie województwa oraz zaobserwowane tendencje i kierunki postępujących w tym zakresie zmian, omawia też rodzaje i skalę istniejących i przewidywanych zagrożeń.

Niniejszy Raport jest pierwszym kompleksowym opracowaniem wieloaspektowo omawiającym, w oparciu o aktualną wiedzę o zasobie zabytków wpisanych do rejestru, stan zachowania zabytków nieruchomych w województwie. Pozostaję z nadzieją, że wyniki wieloletniej pracy naszego Instytutu uznają Państwo za materiał, który stanowi solidną podstawę do określenia niezbędnych działań mających na celu poprawę stanu obiektów zabytkowych, a tym samym zwiększenie szans na ich zachowanie dla przyszłych pokoleń.

dr hab. prof. PW Małgorzata Rozbicka
Dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa

WSTĘP

I.

WSTĘP

Niniejszy *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie pomorskim* zaplanowany został jako uzupełnienie *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*, którego opracowanie przewidziano jako jedno z zadań *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Realizację Krajowego programu koordynuje Generalny Konserwator Zabytków, działający z upoważnienia i w porozumieniu z Ministrem Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz podległy mu Zespół MKiDN ds. Krajowego Programu przy Departamencie Ochrony Zabytków.

Jednostką odpowiedzialną za przygotowanie *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* oraz przeprowadzenie niezbędnych działań badawczych ustanowiony został Narodowy Instytut Dziedzictwa¹, państwowa instytucja kultury wpisana do rejestru instytucji kultury prowadzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Zadaniem NID jest m.in. gromadzenie, zarządzanie i udostępnianie dokumentacji zasobu rejestru zabytków oraz krajowej ewidencji zabytków, tworzenie baz danych o zabytkach i przygotowanie oceny stanu zasobu dziedzictwa kulturowego². Na poziomie regionalnym NID reprezentowany jest przez szesnaście oddziałów terenowych, którym powierzono opracowanie raportów wojewódzkich o stanie zachowania zabytków na terenach poszczególnych województw.

W *Raporcie* dokonana została prezentacja zasobu zabytków nieruchomych (księgi A i C) objętych wpisem do rejestru w województwie, z uwzględnieniem specyfiki regionalnej oraz wyodrębnieniem zabytków wpisanych na listę Pomników Historii i Listę światowego dziedzictwa UNESCO. W dalszej kolejności przedstawiono diagnozę stanu zachowania zabytków w danym regionie, określono tendencje i kierunki postępujących zmian, rodzaje i skalę zagrożeń. Jest to próba oceny poszczególnych problemów, poparta aktualnym rozpoznaniem i wynikającymi z niego danymi statystycznymi, uzyskanymi w wyniku przeprowadzonej weryfikacji terenowej rejestru zabytków nieruchomych: zabytków architektury i budownictwa, założeń zieleni oraz zabytkowych cmentarzy w latach 2009–2015, zabytków obszarowych w latach 2015–2016 oraz zabytków archeologicznych w latach 2009–2017³.

¹ Dalej zwany: NID.

² Regulamin organizacyjny NID, załącznik do *Zarządzenia nr 2/2014 Dyrektora Narodowego Instytutu Dziedzictwa z dnia 30 stycznia 2014 roku w sprawie nadania regulaminu organizacyjnego Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa*.

³ W sposób szczegółowy informacje dotyczące historii, zakresu i metodologii prowadzonych weryfikacji terenowych rejestru zabytków przedstawione zostały w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce*.

**ZAŁOŻENIA METODYCZNE
WERYFIKACJI
REJESTRU ZABYTKÓW
NIERUCHOMYCH
(KSIĘGI A I C)
W LATACH 2009-2017**

II. ZAŁOŻENIA METODYCZNE WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH (KSIĘGI A I C) W LATACH 2009–2017

Podstawą zestawień statystycznych wykorzystanych w Raporcie są dane z ogólnopolskich baz rejestru zabytków nieruchomych prowadzonych w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków oraz Dziale Dokumentacji i Baz Danych o Zabytkach NID. Dane pozyskane z bazy danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków były podstawą weryfikacji rejestru zabytków w zakresie architektury i budownictwa, założeń zieleni oraz zabytkowych cmentarzy, natomiast geoprzestrzenna baza danych NID została aktywnie wykorzystana w obszarze związanym z weryfikacją zabytków archeologicznych wpisanych do księgi rejestru C oraz do weryfikacji zabytków obszarowych.

Baza danych Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID tworzona jest na podstawie treści dokumentów administracyjnych ustanawiających ochronę prawną zabytków wpisanych do rejestru. Uzupełnieniem informacji dotyczących cech zabytkowych znajdujących się w niej obiektów były ustalenia poczynione na podstawie aktualnej wiedzy o obiektach, istniejącej dokumentacji oraz weryfikacji terenowej rejestru przeprowadzonej w latach 2009–2015. Głównym celem bazy jest ustalenie zasobu wpisanego do rejestru oraz zgromadzenie o nim jednolitych informacji pozwalających na jego charakterystykę i uzyskanie scalonego obrazu statystycznego zasobu zabytków w Polsce. Jednakże trudności w przedstawieniu zasobu wpisanego do rejestru istnieją już na poziomie materiału źródłowego, czyli decyzji ustanawiających prawną ochronę zabytków⁴. Dokumenty administracyjne, wydawane od niemal

⁴ Szerzej aspekt ten omówiony został w *Raporcie o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce* w części poświęconej charakterystyce aktów administracyjnych ustanawiających ochronę konserwatorską zabytków wpisanych do rejestru.

90 lat w oparciu o kolejne akty prawne dotyczące prowadzenia rejestru zabytków⁵, nadal obowiązują, chociaż zmieniło się znaczenie prawne i rozumienie niektórych terminów określających przedmiot ochrony, a podejście konserwatorskie w wielu obszarach uległo znacznej ewolucji. Dokumenty te odzwierciedlają preferencje poszczególnych urzędów oraz zmieniający się na przestrzeni czasu sposób określania przedmiotu ochrony prawnej. Dlatego tworzą zbiór bardzo niejednorodny, szczególnie pod względem sformułowań stosowanych w treściach decyzji dotyczących przedmiotu ochrony, ale też poziomu szczegółowości we wskazaniu zabytków objętych ochroną. Niejednoznaczność określenia przedmiotu wpisu do rejestru zabytków oraz bardzo częste niezgodności w treściach samych decyzji (rozstrzygnięciach, uzasadnieniach i załącznikach) – powodują trudności z uzyskaniem jednoznacznych ustaleń, co właściwie stanowi przedmiot wpisu do rejestru, jaki jest status ochrony zabytku oraz jakie są jego cechy historyczne i wartość zabytkowa. Powyższe nieprawidłowości oraz cechy dokumentów administracyjnych ustanawiających zakres ochrony konserwatorskiej zabytków – wobec możliwości przyjęcia różnych zasad ich interpretacji – mogą w konsekwencji prowadzić do rozbieżnych danych o zabytkach w wykazach poszczególnych instytucji sprawujących ochronę (wojewódzkie urzędy ochrony zabytków) bądź gromadzących dane i wiedzę o zabytkach (NID).

Mając na względzie powyższe rozbieżności i zróżnicowanie dokumentów w prowadzonej w NID krajowej bazie zabytków wpisanych do rejestru, zrezygnowano ze ścisłego zapisu sformułowań użytych w rozstrzygnięciach poszczególnych decyzji administracyjnych. W celu uzyskania scalonego, jednolitego obrazu statystycznego zasobu wpisanego do rejestru zabytków w skali całego kraju, przyjęto stałe dla całego zbioru zasady interpretacji treści decyzji o wpisie do rejestru zabytków w zakresie:

- wskazania zabytków wpisanych do rejestru, zwłaszcza wobec zabytków stanowiących części składowe obiektów złożonych lub zespołów historycznych oraz elementów układów urbanistycznych i ruralistycznych bądź też obszarów ochronnych,
- stosowania ogólnopolskiej terminologii określania obiektów,
- ogólnopolskiej kategoryzacji zabytków stosowanej od 1996 r. (w NID, a wcześniej w Ośrodku Dokumentacji Zabytków i Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków), tj. podziału zasobu na rodzaje funkcjonalne.

Powyższa metodologia bazy rejestru znalazła odzwierciedlenie w publikowanych statystykach Raportu. Uwzględnione są w nich wskazane w treści decyzji zabytki:

- wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, tj. obiekty wymienione jako przedmiot ochrony w rozstrzygnięciu decyzji,
- stanowiące części składowe zespołów historycznych określonych w rozstrzygnięciu decyzji (zespołów rezydencjonalnych, kościelnych, klasztornych, obronnych, przemysłowych, zabudowy mieszkalnej, gmachów użyteczności publicznej itp.), tj. obiekty wchodzące w skład

⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. z 1928 Nr 29, poz. 265 ze zm.), ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz.U. z 1962 Nr 10, poz. 48 ze zm.), ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2014, poz. 1446 ze zm.).

zespołów wyszczególnione w treści decyzji jako posiadające wartości zabytkowe objęte ochroną⁶,

- będące elementami historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych (w tym m.in. zabudowa wyszczególniona w treści decyzji jako posiadająca wartości zabytkowe objęte ochroną),
- które w decyzjach są określone w sposób uogólniony, lecz została określona ich liczba (np. „trzy budynki gospodarcze wchodzące w skład zabudowy folwarku”).

W statystykach nie zostały natomiast uwzględnione „zespoły” rozumiane jako związane ze sobą funkcjonalnie grupy obiektów wpisane jedną bądź kilkoma decyzjami (np. zespoły dworsko-folwarczne, linie kolejowe, zespoły cukrowni), w tych przypadkach liczone były wyłącznie ich elementy składowe. Zasada ta przyjęta została ze względu na zróżnicowany sposób dokonywania wpisu do rejestru zespołów i ich elementów składowych oraz trudności w jednoznacznym uznaniu zespołu za objęty ochroną prawną dla obiektów wpisanych do rejestru na podstawie starszych dokumentów, gdy stanowisko konserwatorskie w tym zakresie różniło się od obecnego. Nie zostały też uwzględnione, niekiedy wymieniane w decyzjach, „części budynków” (np. kaplice stanowiące integralne części kościołów, bramy w ciągu ogrodzeń). Jednocześnie w przypadku decyzji niejednoznacznych, rozstrzygnięcia i załączniki zwykle interpretowano w taki sposób, by ująć w bazie wszystkie wymienione w dokumentach obiekty.

W zestawieniach statystycznych Raportu zabytki przedstawione zostały w podziałach zgodnych z ich lokalizacją administracyjną, ze stanem własności oraz z cechami historycznymi w odniesieniu do stanu zachowania oraz sposobu użytkowania. Wyodrębnione na potrzeby opracowania cechy historyczne to:

- funkcja pierwotna zabytku w podziale na 11 kategorii (sakralne, obronne, mieszkalne, zabytkowa zieleni, cmentarze, gospodarcze, folwarczne, przemysłowe, rezydencjonalne, użyteczności publicznej oraz inne),
- materiał, z którego wzniesiona została zasadnicza część zabytku, dominująca w jego strukturze, w 9 kategoriach (DREWNIANE WIEŃCOWA I INNE – obiekty drewniane konstrukcji wieńcowej, sumikowo-łatkowej, szkieletowej wyłącznie z wypełnieniem drewnianym oraz inne, DREWNIANE SZKIELETOWE – obiekty konstrukcji szkieletowej drewnianej z wypełnieniem innym niż drewniane, MUROWANE CEGLANE, MUROWANE KAMIENNE, ZIEMNE, GLINOBITKA, BETONOWE, METALOWE oraz RUDA DARNIOWA),
- czas powstania obiektu odnosi się do najwcześniejszej zidentyfikowanej fazy powstania części zabytku, zachowanej niekiedy również w formie reliktu. W zestawieniach statystycznych nie są uwzględnione kolejne fazy budowy często determinujące obecny wygląd zabytku.

⁶ Wyjątkowo, w przypadkach zbyt ogólnego określenia przedmiotu ochrony w treści decyzji (np. zespół klasztorny lub dworski) doprecyzowywano na podstawie ustaleń merytorycznych, jakie obiekty wchodzi w jego skład, i informacje te uwzględniano w bazie danych, by utrzymać jednolity dla kraju poziom szczegółowości informacji. W tym przypadku zapis informacji o poszczególnych obiektach, np. pochodzących z różnych faz budowy, pozwala na ujęcie ich w statystykach na równi z tymi, które są wyszczególnione w treści precyzyjniejszych decyzji, dotyczących analogicznych założeń zabytkowych.

Poza tym brano również pod uwagę:

- lokalizację w granicach jednostek administracyjnych (województwa i powiaty),
- rodzaj własności zabytków w 6 kategoriach (państwowe, samorządowe, prywatne, kościołów i związków wyznaniowych, inne oraz mieszana).

Dane zawarte w bazie Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID stały się materiałem wyjściowym do weryfikacji terenowej rejestru zabytków (księga rejestru A), rozpoczętej w 2009 r. i prowadzonej przez oddziały terenowe NID do 2015 r. Podjęcie działań przy weryfikacji rejestru zabytków początkowo związane było z realizacją jednego z głównych postulatów *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych* z 2004 r. – uporządkowania rejestru zabytków poprzez m.in. skreślenie obiektów nieistniejących oraz przeniesionych do muzeów (skansenów). Zasadniczym celem przeprowadzonej weryfikacji było określenie faktycznego zasobu chronionych prawem zabytków nieruchomych. Dodatkowymi celami było sprawdzenie i uzupełnienie informacji zawartych w bazie danych NID o poszczególnych zabytkach, zwłaszcza dotyczących ich materiału, chronologii i aktualnego stanu własnościowego, oraz zebranie nowych informacji poszerzających zakres dostępnych danych i sporządzenie dokumentacji fotograficznej. Nie przewidziano natomiast szczegółowej oceny stanu technicznego poszczególnych obiektów, jak też analiz mających na celu określenie koniecznych korekt granic i zakresów ochrony konserwatorskiej. Jako materiał uzupełniający weryfikację opracowano również spisy obiektów proponowanych do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

Weryfikacja rejestru zabytków nieruchomych objęła obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomych (księga A) przed wrześniem 2008 r. Składała się z dwóch etapów: analizy gabinetowej dokumentów administracyjnych⁷ i materiałów ewidencyjnych⁸ oraz lustracji terenowej. Podlegały jej zabytki architektury i budownictwa, założenia zieleni oraz cmentarze. Z weryfikacji rejestru w pierwszym etapie prac wyłączone zostały zabytki obszarowe (układy urbanistyczne i ruralistyczne)⁹.

W celu określenia stanu chronionych prawem obiektów nieruchomych zdefiniowano 7 grup weryfikacyjnych, z których 6 odnosi się do obiektów figurujących w rejestrze zabytków i skoncentrowanych jest na ich stanie zachowania. Były to obiekty:

- nieistniejące (rozebrane, spalone, zburzone, których zarówno historyczne istnienie, jak i obecne nieistnienie nie budzi wątpliwości),
- które utraciły wartości zabytkowe (w wyniku daleko posuniętej dezintegracji substancji zabytkowej lub niszczącej przebudowy utraciły wartości, dla zachowania których zostały wpisane do rejestru zabytków; do grupy tej kwalifikowane są również obiekty o wątpliwej zasadności wpisu, co do których zachodzi podejrzenie, że w chwili objęcia ochroną takowej wartości nie posiadały),

⁷ Na tym etapie porównywano m.in. zapisy w udostępnionych wyciągach z bazy z dokumentami administracyjnymi, przede wszystkim decyzjami o wpisie do rejestru zabytków.

⁸ W miarę potrzeby także dokumentacji specjalistycznej i innych materiałów udostępnionych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków.

⁹ *Sprawozdanie krajowe z weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych, prowadzonej przez Oddziały Terenowe NID. Lata 2009–2010*, „Kurier Konserwatorski” 2012, nr 12.

- zagrożone, które jednak nie utraciły jeszcze wartości zabytkowych (zachowały wartości zabytkowe, dla których wpisano je do rejestru zabytków, lecz ich dalsze trwanie jest zagrożone z jakichkolwiek przyczyn),
- przeniesione do skansenów (pozostają w rejestrze zabytków mimo fizycznego przeniesienia ich do skansenów i wpisania do inwentarza muzealnego),
- translokowane (przeniesione w inne miejsce po dacie wpisania ich do rejestru zabytków),
- niezidentyfikowane w terenie (wskazanie ich w terenie na podstawie danych i opisów zawartych w decyzji o wpisie do rejestru jest niemożliwe).

Osobną grupę weryfikacyjną stanowiły obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków.

Pozostałe zabytki – które nie zostały zaliczone do żadnej z grup weryfikacyjnych, które w czasie prowadzonej lustracji terenowej nie były zagrożone zniszczeniem i nie utraciły posiadanych wartości zabytkowych oraz nie wymagały podjęcia pilnych działań konserwatorskich – natomiast mogły znajdować się w zróżnicowanym stanie zachowania, od złego do bardzo dobrego.

Dla obiektów zaliczanych do wymienionych wyżej grup weryfikacyjnych sporządzano tzw. kwestionariusze – ujednoczone dokumenty, zawierające oprócz podstawowych informacji o zabytku uzasadnienie kwalifikacji do danej grupy, m.in. krótki opis jego stanu i wskazanie przyczyn zagrożenia bądź zniszczenia. W przypadku obiektów, które utraciły wartości zabytkowe i nieistniejących, starano się również określić czas ich zniszczenia.

Dzięki jednolitości metodologicznej i zakresowi zlustrowanych obiektów – pomimo możliwych zastrzeżeń dotyczących aktualności danych i subiektywnych kryteriów oceny stanu zachowania – rezultaty podjętych działań weryfikacyjnych mogły stać się podstawowym materiałem źródłowym dla opracowania Raportu¹⁰. Zgromadzone w trakcie weryfikacji materiały, oprócz zakładanego wskazania obiektów, które powinny być wykreślone z rejestru zabytków oraz uzupełniania i aktualizacji informacji o pozostałych zabytkach, posłużyły jako podstawa ogólnej oceny stanu zachowania zabytków nieruchomych w województwie oraz diagnozy istniejących zagrożeń. W trakcie weryfikacji zgromadzono materiał pozwalający na analizę przyczyn zniszczenia obiektów nieistniejących i o utraconych wartościach zabytkowych oraz rodzajów występujących zagrożeń. Zarówno pozyskane dane statystyczne, jak i uwagi zawarte w kwestionariuszach i opisach zasobu zabytkowego poszczególnych powiatów stały się przedmiotem pogłębionych analiz, mających na celu ocenę stanu zachowania zabytków w skali województwa, wskazanie występujących zagrożeń oraz przyczyn niszczenia zabytków, a także opisu zależności pomiędzy charakterystyką obiektów (funkcją pierwotną, podstawowym materiałem, chronologią), ich sposobem aktualnego użytkowania i lokalizacją a stanem zachowania i stwierdzanymi zagrożeniami.

¹⁰ Opracowanie Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce było jednym z zadań Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017, którego założenia opracowano w 2013 r., a więc już w końcowym okresie prowadzonej weryfikacji rejestru zabytków nieruchomych przez NID.

Wyłączenie z prowadzonej w latach 2009–2015 weryfikacji rejestru zabytków obszarowych spowodowało konieczność uzupełnienia na potrzeby Raportu weryfikacji o tę grupę zabytków nieruchomych. Prace przygotowawcze do weryfikacji zabytków obszarowych prowadzone były w NID od 2011 r. w ramach Zespołu ds. Wpisów Obszarowych. Prace zespołu koncentrowały się na analizie samych decyzji i załączników do tych dokumentów, a także analizie precyzyjnie określenia w nich przedmiotu, granic i zakresu ochrony oraz wartości obszaru wpisanego do rejestru, tj. tych elementów, które stanowią o kompletności dokumentu z punktu widzenia dzisiejszych wymagań formalnoprawnych. W czasie prac określono 4 grupy typologiczne zabytków obszarowych: układ urbanistyczny, układ ruralistyczny, zespół zabudowy i krajobraz kulturowy, do których przyporządkowano obszary objęte weryfikacją rejestru zabytków. Efektem prac zespołu była redakcja ankiety weryfikacyjnej zabytków obszarowych, składającej się z części A – rozpoznanie stanu prawnego; i części B – rozpoznanie terenowe. Forma i struktura ankiety pozwoliły na selektywne przeglądanie i sporządzanie zestawień statystycznych na potrzeby różnych analiz dotyczących tej grupy zabytków.

Część Raportu dotycząca zabytków obszarowych oparta została na weryfikacji przeprowadzonej przez pracowników oddziałów terenowych NID w latach 2015–2016. Weryfikacją objęto zabytki obszarowe wpisane do rejestru przed 2014 r.¹¹ Celem weryfikacji była próba uporządkowania rejestru poprzez zdefiniowanie przedmiotu ochrony poszczególnych zabytków obszarowych, w odniesieniu do zasięgu ochrony i wyznaczonych granic wpisu, rozpoznanie stanu zachowania, zdiagnozowanie zagrożeń mających wpływ na utratę wartości zabytkowych oraz desygnowanie wad formalnoprawnych decyzji wpisujących obszary do rejestru zabytków. Proces weryfikacji pod względem metodologicznym prowadzony był podobnie jak w przypadku zabytków nieruchomych, w oparciu o zestandaryzowaną ankietę weryfikacyjną. Prace prowadzono dwuetapowo.

W pierwszym etapie obejmowały one analizę dokumentów (decyzji, orzeczeń) pod względem poprawności, kompletności i zawartości merytorycznej oraz analizę dokumentacji naukowych i konserwatorskich dotyczących poszczególnych obszarów, których treści mogłyby przybliżyć przedmiot ochrony i jego granice w sytuacji, gdy decyzja takich danych nie zawierała.

Na tym etapie prac przedmiotem rozpoznania były: aktualne dane administracyjne zabytków obszarowych, przedmiot ochrony, strefa ochrony konserwatorskiej, sformułowanie zakresu ochrony zawarte w decyzjach lub w przywołanych dokumentacjach historycznych, materiały graficzne dołączone do decyzji (oryginalne i „interpretacyjne”) oraz korekty decyzji przeprowadzone w wyniku postępowań administracyjnych prowadzonych przez Generalnego Konserwatora Zabytków i wojewódzkich konserwatorów zabytków. Analiza zebranych informacji pozwoliła wyłonić te zabytki obszarowe, dla których do określenia przedmiotu ochrony, jego granic i zakresu ochrony zachodzi konieczność opracowania dodatkowych studiów historyczno-konserwatorskich.

¹¹ Materiałem wyjściowym do weryfikacji był wyciąg z bazy danych rejestru zabytków nieruchomych prowadzonej w Dziale Ewidencji i Rejestru Zabytków NID, zaklasyfikowany jako „urbanistyka” według stanu na 2014 r., który był przedmiotem badań Zespołu ds. Wpisów Obszarowych.

Drugi etap polegał na lustracji w terenie zabytkowych obszarów wskazanych w decyzjach (o ile decyzje je określały) pod kątem oceny, czy przedmiot ochrony posiada rozpoznawalne granice w terenie i czy wiarygodny jest przekaz historyczny zawarty np. w układzie urbanistycznym. Dokonywano także oceny stanu zachowania wartości w poszczególnych grupach typologicznych obszarów:

- wartości historycznych – w zakresie stopnia zachowania nieprzekształconej autentycznej substancji, funkcji wewnątrz urbanistycznych/ruralistycznych i charakteru historycznej koncepcji przestrzennej,
- wartości artystycznych – w zakresie stopnia zachowania charakteru i zasad kompozycji z uwzględnieniem współczesnego zagospodarowania i zabudowy, np. po zniszczeniach wojennych, charakteru i typu rozplanowania historycznego, cech stylistycznych zabudowy i walorów krajobrazowych,
- wartości naukowych – w zakresie stopnia zachowania reprezentatywności obszaru dla regionu, epoki, stylu, a także miejsca związanego z wydarzeniami historycznymi.

Ocenie poddano również stan zachowania wszystkich elementów kompozycyjnych: elementów historycznego rozplanowania, tj. rysunku planu z okresu lokacji (sieć ulic, placów, dróg oraz parcelacji), historycznej zabudowy, jej autentycznej substancji i formy, usytuowanej według określonych zasad kompozycyjnych, tworzących wewnątrz urbanistyczne/ruralistyczne, komponowanej zieleni itp., oraz ekspozycji zabytkowego obszaru, tj. istniejących panoram, dominant, akcentów kompozycyjno-architektonicznych i krajobrazowych.

Planowane jest przeniesienie wszystkich danych z wypełnionych ankiet weryfikacyjnych zabytków obszarowych do aplikacji stworzonej przez NID w geoprzestrzennej bazie danych, z możliwością ich udostępnienia wojewódzkim konserwatorom zabytków w celu zapoznania się i zainicjowania ewentualnych korekt decyzji posiadających wady formalnoprawne. Korekta ta mogłaby polegać np. na wskazaniu do skreślenia z rejestru zabytków części obszaru, który utracił wartości (propozycja takiego obszaru określona w ankiecie weryfikacyjnej w formie graficznej), i doprecyzowaniu granic zabytku pozostającego w tym rejestrze.

Dane dotyczące zabytków archeologicznych (księga rejestru C) przedstawione w raporcie, zebrane zostały w trakcie weryfikacji zabytków archeologicznych prowadzonej w latach 2009–2017. Weryfikację przeprowadzili pracownicy NID z oddziałów terenowych oraz dawnego Działu Archeologii (po reorganizacji struktury NID: Zespołu ds. Zabytków Archeologicznych, Zespołu ds. Ekspertyz i Analiz Zabytków Archeologicznych oraz Zespołu ds. Standardów Badań i Ochrony Dziedzictwa), a także wykonawcy zewnętrzni z instytucji badawczych i muzealnych, archeologicznych firm prywatnych oraz archeolodzy prowadzący samodzielną działalność. Weryfikacja początkowo objęła wyłącznie wpisy do 2010 r., a jej koniec przewidziany był na 2012 r. Jednak w związku z nierównomiernym rozpoczęciem i prowadzeniem prac w poszczególnych województwach – termin weryfikacji uległ wydłużeniu. Wydłużenie terminu prowadzenia prac pozwoliło jednocześnie na powiększenie zbioru weryfikowanych zabytków do wszystkich wpisów wykonanych do kwietnia 2016 r.

Weryfikacja wykonana została według jednolitego kwestionariusza, a pozyskane dane oraz uwagi zebrano w zestandaryzowanych ankietach weryfikacyjnych. Mimo to nie dało się uniknąć

wielu trudności opisowych, wynikających zarówno z różnorodnych zmiennych, jak i subiektywnej oceny poszczególnych osób wykonujących weryfikację. Niemniej jednak dostarczone dane – dzięki częściom opisowym ankiet weryfikacyjnych zawierających uzasadnienie przedstawianych ocen – pozwalają na dokonywanie analiz stanu zachowania zabytków zarówno dla poszczególnych powiatów, jak i całego województwa. Dane z ankiet zostały przeniesione do aplikacji stworzonej na potrzeby osadzenia ich w środowisku geoprzestrzennej bazy danych oraz dalszych analiz.

Proces weryfikacji dla każdego zabytku składał się z dwóch części: gabinetowej oraz terenowej. Etap gabinetowy polegał na kwerendzie obejmującej analizę zapisów zawartych w decyzjach odnoszących się do zabytków archeologicznych, informacji zawartych w dokumentacji ewidencyjnej i badań archeologicznych, teczках konserwatorskich zabytków przechowywanych w wojewódzkich urzędach ochrony zabytków, literaturze naukowej, dostępnych materiałach kartograficznych współczesnych i archiwalnych, zdjęciach lotniczych, satelitarnych oraz danych lotniczego skaningu laserowego (ALS – Airborne Laser Scanning) z projektu Informatycznego Systemu Osłony Kraju. Punktem wyjściowym były dane zawarte w krajowym rejestrze zabytków, ewidencji zabytków oraz bazy wykorzystujące środowisko systemu informacji przestrzennej (GIS – Geographic Information System), stworzone na ich podstawie.

W wyniku prac gabinetowych rozpoznane zostały kwestie dotyczące poprawności i kompletności poszczególnych decyzji i orzeczeń o uznaniu za zabytek, a także przedmiotu i granic ochrony oraz lokalizacji, powierzchni, formy własności i aktualnej przynależności administracyjnej zabytku. Na tym etapie stwierdzano istnienie załączników formalnych i nieformalnych do decyzji, a także potencjalną niezgodność między danymi zawartymi w decyzji i dokumentacji ewidencyjnej, archiwaliach, literaturze oraz dostępnych materiałach kartograficznych. W prowadzonej analizie uwzględniano istniejącą dokumentację administracyjną i konserwatorską (w tym mapy sytuacyjno-wysokościowe, modele 3D oraz fotografie lotnicze). Ważnym aspektem było również prześledzenie historii zabytku, historii badań na nim, w tym ustalenie stopnia przebadania stanowiska i odniesienie wyników tych badań do potrzeby zmiany przedmiotu i granic ochrony, a także uzyskanie danych o powiązaniu z innym zabytkiem (np. w obrębie skupisk osadniczych) i informacji o innych formach ochrony. Na podstawie analizy zebranych informacji wskazano również na ewentualną potrzebę aktualizacji danych administracyjnych.

Etap terenowy polegał na wizytacji miejsc wskazanych w decyzjach i ich otoczenia, a w przypadku błędnego określenia lokalizacji w sentencjach lub w załącznikach graficznych decyzji – także odnalezieniu miejsc rzeczywistego położenia zabytku. Tym samym w terenie oceniano poprawność merytoryczną zakresu ochrony: zgodność lokalizacji z decyzją i możliwość jej ustalenia, a także właściwe oznaczenie granic ochrony i potrzebę ich skorygowania. Dokonywano również oceny stanu zachowania zabytku, uwzględniając kwestie sposobu użytkowania terenu, zachowania formy terenowej i wartości krajobrazu kulturowego, częściowego lub całkowitego zniszczenia zabytku, występowania na powierzchni zabytków ruchomych i reliktywów obiektów nieruchomych widocznych na powierzchni, a także wskazywano występujące zagrożenia, jak rozorywanie, gospodarka leśna, działanie sił natury, inwestycje, wydobywanie kruszyw czy rabunek. Na tej podstawie w ankiecie zamieszczano uwagi dotyczące potrzeby działań konserwatorskich, oznakowania zabytku, zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie stanowiska,

odstąpienia jej przez oddrzewienie lub odkrzewienie oraz sugerowanej zmiany użytkowania terenu, niezbędnych badań ratowniczych czy propozycji objęcia go innymi formami ochrony, jak utworzenie parku kulturowego bądź uznanie za Pomnik Historii. W efekcie określana była zasadność wpisu w podziale na określone kategorie, ze szczególnym uwzględnieniem wpisów bardzo cennych, faktu częściowej utraty wartości zabytkowej, wpisów od początku wątpliwych oraz zabytków, które najprawdopodobniej utraciły posiadane wartości zabytkowe.

Weryfikacja pozwoliła na aktualizację danych krajowego rejestru zabytków oraz baz danych NID, a wyniki weryfikacji, poza wykorzystaniem w Raporcie, zostaną również przekazane odpowiednim wojewódzkim urzędom ochrony zabytków, jako podstawa do podejmowania czynności konserwatorskich. Jednocześnie nie zawsze była możliwość wykonywania weryfikacji terenowej o sprzyjającej porze roku i pogodzie, co odbijało się na możliwości ustalenia granic stanowisk archeologicznych, szczególnie na podstawie zasięgu występowania na powierzchni zabytków ruchomych. Wówczas w ankietach niezbędne było wskazanie potrzeby dodatkowej weryfikacji oraz wykonanie dokumentacji i ponownej weryfikacji w innym, sprzyjającym terminie.

Na podstawie danych weryfikacyjnych wydzielono grupy zabytków pod względem stanu zachowania:

- zabytki zachowane w dobrym stanie (stanowiska archeologiczne zasadnie wpisane do rejestru zabytków i niepodlegające znaczącym zagrożeniom, zachowane prawdopodobnie w całości oraz niewymagające zabiegów konserwatorskich),
- zabytki zagrożone (stanowiska archeologiczne, które zachowały wartości zabytkowe uzasadniające ich pozostawienie w rejestrze, jednak zagrożone częściową utratą wartości lub/oraz wymagające podjęcia zabiegów konserwatorskich, zabezpieczających bądź ratowniczych, także zabytki o częściowo utraconych wartościach, jednak w całości wpis pozostał zasadny nawet pomimo częściowych strat wartości zabytkowych),
- zabytki o utraconych wartościach i obiekty niezasadnie wpisane do rejestru (istniejące zabytki, które w wyniku częściowego zniszczenia najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe w zakresie uzasadniającym pozostawanie w rejestrze zabytków, przez co wpis stał się niezasadny, lub obiekty, które nigdy nie posiadały wartości zabytkowych uzasadniających wpisanie do rejestru zabytków),
- zabytki nieistniejące (stanowiska archeologiczne, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe i zostały w całości zniszczone, chociaż pierwotnie ich wpisanie do rejestru zabytków było zasadne),
- oraz jako odrębna grupa: obiekty, których nie można było poddać weryfikacji z różnych przyczyn niezależnych od weryfikujących (np. brak dostępu do zabytku) i nie udało się w sposób pewny potwierdzić istnienia zabytku w terenie, a co do których brak było wystarczających danych pozwalających określić zasadność wpisu (np. wyników wcześniej przeprowadzonych badań archeologicznych).

**PREZENTACJA ZASOBU
ZABYTKÓW WPISANYCH
DO REJESTRU**

III. PREZENTACJA ZASOBU ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU

1.

TŁO HISTORYCZNO-KULTUROWE

Województwo pomorskie obejmuje obszar historycznego Pomorza Wschodniego wraz z wchodzącym we wczesnym średniowieczu w jego skład terenem księstwa słupskiego oraz niewielkimi fragmentami ziem zachodniopomorskich i Krajny, a także większość terenu Żuław Wiślanych i Powiśla.

Najstarsze ślady osadnictwa grup łowców-zbieraczy na tym terenie pojawiły się na przełomie X i IX tys. p.n.e. (paleolit schyłkowy), co wiązało się z wycofaniem lądolodu. Najstarszy zabytek wpisany do księgi C pochodzi z przełomu środkowej i młodszej epoki kamienia. Na przełomie IV i III tys. p.n.e. na Pomorzu pojawiły się pierwsze społeczności rolnicze. Do rejestru zabytków wpisano stanowiska osadnicze ludności kultury pucharów lejkowatych (m.in. grobowce megalityczne), kultury ceramiki sznurowej i kultury rzucewskiej. Epoka brązu na Pomorzu rozpoczęła się w I połowie I tys. p.n.e., kiedy z południa na tereny te przybyła ludność kultury unietyckiej. Natomiast w ostatnich stuleciach I tys. p.n.e. uformowała się tu lokalna grupa kultury łużyckiej, zwana wschodniopomorską lub kaszubską. W rejestrze zabytków znajduje się 47 związanych z nią stanowisk. We wczesnej epoce żelaza przekształciła się ona w tzw. grupę/fazę wielkowiejską. Na jej bazie w II połowie I tys. p.n.e. we wschodniej i środkowej części Pomorza ukształtowała się kultura pomorska, reprezentowana w rejestrze zabytków m.in. przez 79 cmentarzysk z grobami skrzynkowymi. Kolejne okresy to czas dominacji dwóch kultur: oksywskiej (młodszy okres przedrzymski, początek II w. p.n.e. – początek I w. n.e.) i wielbarskiej (okres wpływów rzymskich, I–IV w. n.e.). W rejestrze zabytków znajdują się ich stanowiska eponimiczne. Utrzymywano wówczas kontakty handlowe z terenami Imperium Rzymskiego wzdłuż tzw. szlaku bursztynowego. W Pruszczu Gdańskim znajdowała się faktoria handlowa o dużym znaczeniu. Kulturę wielbarską, związaną z migracją plemion gockich ze Skandynawii ku wybrzeżom Morza Czarnego, reprezentują m.in. wpisane do rejestru cmentarzyska z kręgami kamiennymi w Odrach i Węsiarach. W okresie wędrówek ludów osadnictwo słabło. Z Pomorza pochodzą nieliczne znaleziska osad i cmentarzysk oraz przede wszystkim późnorzymskie i wczesnobizantyjskie monety i ozdoby, w większości depozyty kultowe. Prawy brzeg dolnej Wisły zajęła wówczas rozszerzająca swój zasięg kultura zachodniobałtyjska.

Główne wczesnośredniowieczne ośrodki osadnicze powstawały na Pomorzu od VII/VIII w. Pierwsza wzmianka o Gdańsku (urbs Gydannyzc) pochodzi z 997 r. Z okresu wczesnego średniowiecza do rejestru wpisano 83 grodziska, które powstały jako niezależne ośrodki władzy i strażnice. Wschodnia część obecnego województwa stanowiła pogranicze słowiańsko-pruskie. Mieszko I wcielił Pomorze do swojego państwa. Natomiast za czasów Bolesława Krzywoustego na Pomorzu powstała sieć kasztelanii. Tak jak we wcześniejszych okresach, na Pomorzu prowadzono intensywny handel dalekosiężny (kraje arabskie, Ruś, Prusy, Skandynawia, Europa Zachodnia).

W czasach rozbitcia dzielnicowego Pomorze Gdańskie weszło w skład dzielnic senioralnej. Wiek XIII przyniósł lokacje wsi i miast na prawie niemieckim i rozwój państwa zakonnego na terenach Prusów.

W I połowie XIV w. księstwo słupskie włączone zostało w obręb Pomorza Zachodniego. Następnie ziemie położone nad Zatoką Gdańską scalone zostały w obrębie państwa zakonu krzyżackiego (1343 r.). Jego stolica znajdowała się na zamku w Malborku usytuowanym na prawym brzegu rzeki Nogat, w centrum Żuław Wiślanych (1309–1457). Krzyżacy, umacniając pozycję i panowanie na podbitych terytoriach, wznosili warowne fortyfikacje i zamki. Powstawały porty, spichlerze, młyny i szpitale. Szybki rozwój gospodarczy związany był zżywieniem handlu z krajami zachodnioeuropejskimi. Zakon prowadził również akcję osadniczą – lokowano miasta i wsie (na prawie lubeckim i chełmińskiej wersji prawa magdeburskiego). Dokument lokacyjny precyzyjnie wyznaczał liczbę, wielkość i przeznaczenie parcel, przyznawał przynależne osadzie dobra i przywileje, określał też obowiązki mieszkańców, w tym wysokość i sposób uiszczania czynszu. Wewnętrzna organizacja miasta znajdowała odzwierciedlenie w jego rozplanowaniu, architekturze i sylwecie. Przeprowadzona przez zakon lokacja przesądziła o dzisiejszym kształcie większości zabytkowych zespołów urbanistycznych i ruralistycznych na Pomorzu Gdańskim. Średniowieczne decyzje dotyczące regulacji planistycznych okazały się bardzo trwałe, a dokonywane w późniejszych czasach zmiany z reguły dostosowywały się do wcześniej wytyczonych podziałów.

Do rozwoju kulturalnego i gospodarczego regionu przyczyniła się również obecność wielu innych zakonów: cysterskiego (Oliwa, Pelplin, Żarnowiec – cysterki), dominikanów (Gdańsk, Tczew, Słupsk), franciszkanów (Gdańsk), a także norbertanek (Żukowo), kartuzów (Kartuzy), krótkotrwała joannitów (Skarszewy) i późniejsza jezuitów (Gdańsk, Chojnice).

Warunki naturalne oraz silne zagospodarowanie doliny i delty Wisły sprzyjały wewnętrznej konsolidacji regionu. W wyniku II pokoju toruńskiego (1466 r.) m.in. Pomorze Gdańskie (Prusy Królewskie) oraz Żuławy i Powiśle włączone zostały do Królestwa Polskiego.

W XVI–XVII w. obszar obecnego województwa pomorskiego, na czele z Gdańskiem – silnym ośrodkiem kultury, sztuki i rzemiosła – był najzamożniejszym regionem Rzeczypospolitej. Z tego czasu zachowały się liczne przykłady wybitnych nowożytnych budowli użyteczności publicznej i mieszczańskiej oraz fortyfikacje. Jeszcze w końcu XVI w. reformacja opanowała Gdańsk i jego terytoria domenalne: Hel, Żuławy Gdańskie, Mierzeję Wiślaną i wyżynne posiadłości miasta. Skutkiem tego duża część kościołów katolickich zmieniła właściciela, wnętrza przekształcano, pojawiły się również nowe elementy wyposażenia (m.in. epitafia), a także

nowe świątynie luterańskie. Od początku XVI w. do Gdańska oraz na teren delty Wisły przybywały grupy osadników fryzyjskich i holenderskich. W znacznym stopniu przyczynili się oni (dzięki swoim umiejętnościom inżynierskim i hydrotechnicznym) do osuszenia podmokłych terenów oraz do trwałego zagospodarowania terenu Żuław. Pamiątką po ich bytności są liczne budowle inżynierskie (kanały, śluzy, wrota i wały przeciwpowodziowe, mosty zwodzone), budynki mieszkalne (m.in. charakterystyczne drewniane domy podcieniowe oraz zagrody holenderskie), unikatowe wiatraki i cmentarze.

W XVII w. na surowym korzeniu powstał wyjątkowy w regionie przykład zabytkowego zespołu urbanistycznego – Wejherowo. To jedyne prywatne miasto na Pomorzu, założone w 1643 r. przez Jakuba Wejhera, które otrzymało przywilej lokacyjny na prawie chełmińskim.

W wyniku I rozbioru Polski (1772 r.) Prusy Królewskie niemal w całości (m.in. bez Gdańska) włączone zostały do Królestwa Prus. W następstwie II zaboru (1793 r.) region w całości znalazł się pod pruskim panowaniem. Krótkotrwałą zmianę przyniosła kampania napoleońska (1807–1815), w okresie której Gdańsk stał się wolnym miastem zależnym od Francji. Okres ten zaowocował powstaniem w mieście kolejnych, charakterystycznych dla twierdz, fortowych obiektów obronnych.

Druga połowa XIX w. na Pomorzu związana była z rozwojem przemysłu. W związku z budową magistrali kolejowej łączącej Berlin z Królewcem powstała linia sięgająca z Bydgoszczy, przez Tczew, do Gdańska (1852 r.), a następnie odcinek biegnący przez Żuławę z przeprawą mostową przez Wisłę w Tczewie (1857 r.). W 1870 r. wybudowano linię łączącą Gdańsk z Koszalinem (przez Wejherowo, Lębork, Słupsk). W Gdańsku, na lewym brzegu Wisły, powstała Stocznia Cesarska (1871 r.), a następnie w jej sąsiedztwie Stocznia Schichaua (1889 r.). Z tego okresu zachowało się wiele zabytków przemysłowych, najważniejsze z nich to budynki i hale postoczniowe, nieliczne dźwigi, a także dworce kolejowe oraz mosty.

W wyniku reformy organizacji terytorialnej Królestwa Prus ustalono strukturę terytorialną prowincji. Większość ziem przedrozbiorowych Prus Królewskich znalazło się w prowincji Prusy Zachodnie ze stolicą w Gdańsku (1878 r.). Prowincja ta dzieliła się na dwie rejencje: Gdańską i Kwidzyńską. Natomiast powiaty bytowski, lęborski, miastecki, słupski i sławieński pozostały w prowincji Pomorze, wchodząc w skład rejencji koszalińskiej.

Dalszy proces dezintegracji regionu nastąpił po wejściu w życie traktatu wersalskiego. Na mocy jego postanowień znaczna część byłych Prus Królewskich z Kociewiem i częścią Kaszub znalazła się w granicach państwa polskiego. Jednocześnie utworzono autonomiczne Wolne Miasto Gdańsk (wraz z Sopotem oraz fragmentami powiatów wejherowskiego, tczewskiego, malborskiego, kościerskiego i kartuskiego – całość o powierzchni 1893 kilometrów kwadratowych). Na półwyspie Westerplatte powstała polska enklawa – Wojskowa Składnica Tranzytowa (1926 r.). Obecnie miejsce to wraz z zachowanymi materialnymi świadkami pola bitwy z pierwszych siedmiu dni września 1939 r. jest symbolem początku II wojny światowej.

Brak dostępu Polski do portu morskiego zaowocował budową w niewielkiej kaszubskiej wsi Gdynia własnego portu (od 1922 r.). Wraz z dynamicznym napływem ludzi oraz szybkim rozwojem handlu w ciągu kilkunastu lat powstało ponad 120-tysięczne miasto (1938 r.). Z tego okresu zachowało się zaprojektowane w latach 1926–1928 (a także w latach 1936–1938)

modernistyczne Śródmieście wraz z wybitnymi dziełami architektury oraz przykłady budynków przemysłowych w porcie.

Po zakończeniu II wojny światowej cały omawiany obszar znalazł się w granicach państwa polskiego. Na podstawie decyzji wielkich mocarstw zawartej w Poczdamie, ludność niemiecką (głównie z terenu dawnego Wolnego Miasta Gdańska, Żuław Wiślanych oraz Kaszub) przesiedlono do Niemiec. Zbyt uproszczona, schematyczna i pospieszna weryfikacja narodowościowa skutkowała deportacją za Odrę nie tylko Niemców, ale również całych grup etnicznych nienastawionych wrogo do nowej władzy (Słowińców, menonitów) oraz części ludności autochtonicznej – głównie Kaszubów. Ich miejsce zajęli przesiedleńcy z Kresów Wschodnich i Polski centralnej. Brak poczucia stabilizacji oraz związku emocjonalnego z nowym miejscem zamieszkania skutkowało utratą wielu cennych zabytków. Proces ten trwał przez wiele dekad, dopiero trzecie pokolenie w znacznym stopniu identyfikuje się z dziedzictwem kulturowym swojego otoczenia i regionu.

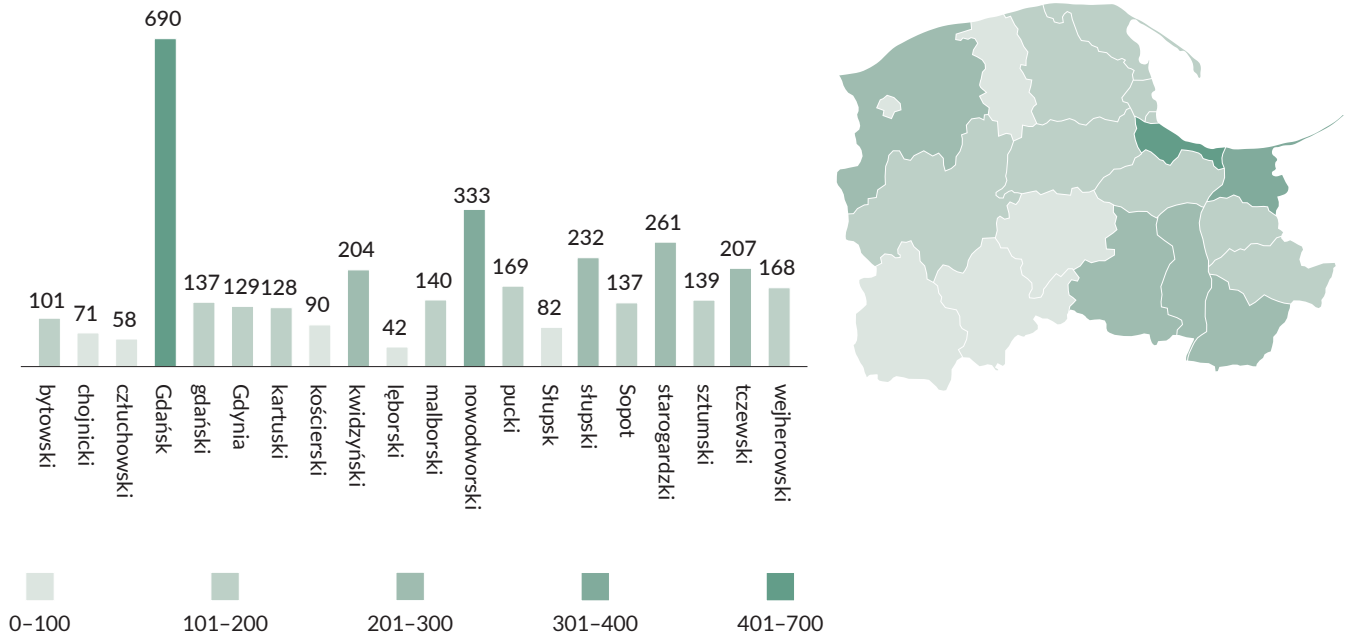
2.

PREZENTACJA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA

Na obszarze województwa pomorskiego znajduje się 3507 obiektów wpisanych do rejestru zabytków, co stanowi 4,953% zasobu krajowego. Do najcenniejszych należą: 1 obiekt wpisany na Listę światowego dziedzictwa UNESCO (zamek krzyżacki w Malborku) oraz 5 Pomników Historii obejmujących 37 obiektów (Gdańsk – miasto w zasięgu obwarowań XVII w., Gdynia – historyczny układ urbanistyczny, Malbork – zespół zamku krzyżackiego, Pelplin – zespół pocystersko-katedralny, Pole Bitwy na Westerplatte). Ponadregionalne, unikatowe wartości zaś reprezentuje zespół pocysterski w Gdańsku-Oliwie, Twierdza Wisłoujście, Stocznia Gdańska – miejsca związane z powstaniem i upamiętnieniem Solidarności, zespół dawnej kartuzji w Kartuzach oraz zespół zamkowo-katedralny w Kwidzynie.

Na terenie regionu występuje niewielkie zróżnicowanie nasycenia zabytków w skali powiatów. Najwięcej tych obiektów występuje w Gdańsku (19,6%), a także w powiatach nowodworskim (10,16%), starogardzkim (7,39%) i słupskim (7,04%). Wyróżniająca się pozycja Gdańska na tle regionu pod względem liczby zabytków wpisanych do rejestru związana jest z historyczną oraz obecną rangą miasta jako wiodącego w regionie ośrodka kultury, nauki i sztuki. Duża liczba obiektów zabytkowych położonych na terenie pozostałych wymienionych powiatów związana jest z występowaniem ich w miastach: Nowym Dworze Gdańskim, Słupsku i Starogardzie Gdańskim, gdzie znajdują się największe w regionie zespoły zabytkowe – Szpital dla Nerwowo i Psychicznie Chorych w Kocborowie oraz Stado Ogierów. Najmniej obiektów zabytkowych znajduje się w powiatach lęborskim (1,22%) i człuchowskim (1,73%). Przyczyną zróżnicowania terytorialnego w rozmieszczeniu zabytków są historyczne uwarunkowania

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE TERYTORIALNYM (STAN NA 30.04.2016 R.)

związane z powojenną wymianą ludności, a w przypadku ww. powiatów także peryferyjność położenia względem Gdańska.

Wśród zabytków podzielonych według ich funkcji pierwotnej najczęściej występuje budynków mieszkalnych (1066 obiektów; 5,43% zasobu krajowego), sakralnych (534; 4,14%), a także zieleni (304; 4,8%). Warto odnotować również występowanie 125 zabytków obronnych, cożw skali regionu daje niewielki wynik, jednak stanowi aż 11,31% zasobu krajowego. Najmniej wwojewództwie pomorskim występuje zamków (14; 3,46% zasobu krajowego), a także zabytków urbanistycznych (61; 5,67%) i przemysłowych (119; 4,79%).

Najwięcej budynków mieszkalnych wpisanych do rejestru zabytków znajduje się w powiecie nowodworskim (260) oraz w Gdańsku (258), co razem stanowi aż 48,59% zasobu w regionie. Na dużą liczbę zabytków w powiecie nowodworskim składa się duża liczba obiektów położonych na terenie miasta Nowego Dworu Gdańskiego. Ponadto dużą liczbę stanowią charakterystyczne dla terenu Żuław zagrody holenderskie i gburskie. W Gdańsku natomiast znaczna część zasobu położona jest na terenie Śródmieścia i związana jest z dziełem odbudowy ze zniszczeń po II wojnie światowej (kamienice), a także zespołem kamienic mieszczańskich oraz willi położonych na terenie dzielnic Wrzeszcz i Oliwa. Najmniej budynków mieszkalnych zanotowano w powiatach człuchowskim (3), lęborskim (6) i sztumskim (7). Przyczyną tego stanu jest peryferyjność położenia względem Gdańska.

Mała liczba zamków (14) nie wpływa negatywnie na ocenę całości zasobu zabytkowego regionu. Obiekty te, najczęściej monumentalne (Malbork, Kwidzyn, Człuchów, Bytów, Gniew), mają bardzo wysoką wartość i stanowią jeden z najbardziej charakterystycznych elementów dziedzictwa regionu związany z obecnością na tym terenie zakonu krzyżackiego.

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Urbanistyka	Sakralne	Obronne	Publiczne	Zamki	Rezydencjonalne	Zieleń	Folwarczne	Gospodarcze	Mieszkalne	Przemysłowe	Cmentarze	Inne	Razem
Bytowski	1	26	0	4	1	17	14	3	9	18	5	3	0	101
Chojnicki	1	19	2	2	0	7	9	5	2	15	0	7	2	71
Człuchowski	1	30	1	0	2	6	10	0	2	3	0	1	2	58
Gdańsk	10	45	68	74	0	27	35	17	55	258	33	8	60	690
Gdański	1	27	0	3	2	7	10	26	8	21	10	11	11	137
Gdynia	6	7	0	32	0	3	6	3	12	46	1	2	11	129
Kartuski	2	29	0	4	0	6	8	16	6	35	6	10	6	128
Kościerski	6	37	1	3	1	5	6	2	3	6	5	10	5	90
Kwidziński	4	28	3	22	2	9	9	24	10	63	4	12	14	204
Lęborski	1	14	0	5	0	6	7	0	2	6	1	0	0	42
Malborski	4	33	3	13	1	1	3	6	4	46	4	13	9	140
Nowodworski	4	19	0	6	0	0	5	0	13	260	14	8	4	333
Pucki	6	17	35	6	0	10	16	19	15	27	5	3	10	169
Słupsk	1	9	3	16	1	0	1	0	8	33	4	0	6	82
Słupski	1	42	0	3	0	44	57	10	22	34	3	9	7	232
Sopot	1	9	0	17	0	3	19	0	7	66	0	5	10	137
Starogardzki	4	36	3	25	1	18	14	74	7	42	3	19	15	261
Sztumski	1	30	3	3	2	19	34	6	1	7	9	18	6	139
Tczewski	3	31	3	7	1	19	19	12	15	60	8	13	16	207
Wejherowski	3	46	0	3	0	22	22	29	4	20	4	10	5	168
Województwo	61	534	125	248	14	229	304	252	205	1066	119	162	199	3518
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	1076	12890	1105	4706	405	4847	7449	5332	2336	19626	2482	4802	3829	70885
Udział woj. w kraju (%)	5,67%	4,14%	11,31%	5,27%	3,46%	4,72%	4,08%	4,73%	8,78%	5,43%	4,79%	3,37%	5,20%	4,96%

Wśród zabytków podzielonych ze względu na czas ich powstania najwięcej występuje budowli powstałych w XIX w. (1419 obiektów; 4,61% zasobu krajowego). Największe nasycenie nimi odnotowuje się w powiatach starogardzkim (179) i nowodworskim (172) oraz w Gdańsku (169). Wyróżniająca się pozycja powiatu starogardzkiego pod względem liczby budowli powstałych w XIX w. związana jest z faktem, że na terenie Starogardu Gdańskiego usytuowane są największe w regionie zespoły zabytkowe – Szpital dla Nerwowo i Psychicznie Chorych w Kocborowie oraz Stado Ogierów. Wysoki udział obiektów położonych na terenie powiatu nowodworskiego oraz Gdańska wynika z dużego nasycenia obiektami wpisanymi do rejestru zabytków w skali regionu. Zabytki nowodworskie to najczęściej budynki mieszkalne położone na terenie miasta, a także usytuowane poza nim obiekty będące przykładami najbardziej charakterystycznych elementów dziedzictwa kulturowego Żuław: mosty zwodzone, wiatraki, zagrody holenderskie i gburkie. Natomiast w Gdańsku obiekty powstałe w XIX w. reprezentowane są przez kamienice mieszczańskie i wille położone na terenie dzielnic Wrzeszcz i Oliwa.

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG CHRONOLOGII
Z WYŁĄCZENIEM UKŁADÓW URBANISTYCZNYCH (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Do poł. XIII w.	Poł. XIII-XV w.	XVI-XVIII w.	XIX w.	XX w.	Brak danych	Razem obiektów
Bytowski	0	2	42	50	6	0	100
Chojnicki	0	5	12	25	19	9	70
Człuchowski	0	5	27	19	6	0	57
Gdańsk	8	70	274	169	144	15	680
Gdański	0	20	31	62	22	1	136
Gdynia	0	2	3	13	93	12	123
Kartuski	1	9	15	61	38	2	126
Kościerski	0	4	15	22	40	3	84
Kwidzyński	1	17	31	58	69	24	200
Lęborski	0	1	12	14	14	0	41
Malborski	1	29	14	71	20	1	136
Nowodworski	0	13	26	172	116	2	329
Pucki	0	9	21	70	57	6	163
Słupsk	0	8	8	33	32	0	81
Słupski	0	14	49	144	18	6	231
Sopot	0	0	2	51	77	6	136
Starogardzki	0	19	13	179	36	10	257
Sztumski	1	31	27	60	13	6	138
Tczewski	2	36	50	86	19	11	204
Wejherowski	0	0	49	60	51	5	165
Województwo	14	294	721	1419	890	119	3457
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	450	3950	16625	30812	13947	4025	69809
Udział woj. w kraju (%)	3,11%	7,44%	4,34%	4,61%	6,38%	2,96%	4,95%

Duży udział procentowy odnotowano również wśród zabytków powstałych w XX w. (890 obiektów; 6,38% zasobu krajowego). Najwięcej z nich znajduje się na terenie Gdańska (144), w powiecie nowodworskim (116), a także w Gdyni (93). Podobnie jak wskazano wyżej, wysoki udział obiektów położonych na terenie Gdańska oraz powiatu nowodworskiego wynika z dużego nasycenia obiektami wpisanymi do rejestru w skali regionu. Natomiast duża liczba gdyńskich zabytków związana jest z powstaniem oraz dynamicznym rozwojem miasta i portu w I połowie XX w. (od 1922 r.). Na zasób ten w szczególności składają się wybitne dzieła architektury modernistycznej oraz budynki przemysłowe w porcie.

Na terenie regionu występuje również duża liczba budowli powstałych w XVI-XVIII w. (721 obiektów; 4,34% zasobu krajowego). Najwięcej spośród nich znajduje się w Gdańsku (274), co związane jest okresem największej świetności miasta, jaki przypadał na przełom XVI/XVII w. Najmniej jest na terenie Gdyni (3) i Sopotu (2), co wynika z krótkiej metryki obu miast.

Niewiele natomiast występuje obiektów zabytkowych powstałych od połowy XIII do XV w. (294 obiekty; 7,44% zasobu krajowego). Wśród nich najwięcej odnotowano w Gdańsku (70), a dominują budowle sakralne – kościoły parafialne i klasztorne oraz średniowieczne obwarowania z bramami miejskimi. Brak jest średniowiecznych obiektów na terenie Sopotu oraz powiatu wejherowskiego.

Najmniej w regionie występuje zabytków powstałych do połowy XIII w. Odnotowano jedynie 14 obiektów (3,11% zasobu krajowego). W grupie najstarszych obiektów najczęściej występuje w Gdańsku (8), co związane jest z fundacją książęcą klasztoru Cystersów w Oliwie.

W grupie zabytków podzielonych ze względu na materiał/konstrukcję, z którego zostały wzniesione, najwyższym udziałem procentowym odznaczają się budowle ceglane (2240 obiektów; 4,67% zasobu krajowego). Na zasób ten w szczególności składają się zabytki architektury sakralnej (świątynie, mury cmentarne), budowle obronne: zamki, ciągi murów wraz z bramami i basztami, fortyfikacje nowożytne, a także kamienice mieszczańskie oraz budynki użyteczności publicznej (ratusze). Najwięcej z nich znajduje się w Gdańsku (549).

Duży udział procentowy odnotowano również wśród zabytków zakwalifikowanych do kategorii konstrukcja wieńcowa/inna (381 obiektów; 7,26% zasobu krajowego). Największa liczba tego typu budowli notowana jest na terenie powiatu nowodworskiego (252), na pozostałym obszarze ich liczba nie przekracza kilkunastu obiektów na powiat. Tak duże nasycenie na terenie jednego powiatu obiektami w konstrukcji wieńcowej związane jest z występowaniem

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Drewniane		Murowane		Ziemne	Glinobitka	Ruda darniowa	Betonowe	Metalowe	Brak danych	Razem
	wieńcowa/ inna	szkieletowe	cegłane	kamienne							
Bytowski	15	27	37	3	0	0	0	0	0	1	83
Chojnicki	4	1	49	0	0	0	0	0	0	0	54
Człuchowski	5	16	22	1	0	0	0	0	0	2	46
Gdańsk	18	23	549	5	24	0	0	9	5	4	637
Gdański	8	6	95	5	0	0	0	0	0	1	115
Gdynia	0	0	106	1	0	0	0	7	0	1	115
Kartuski	6	9	85	5	0	0	0	1	1	1	108
Kościerski	7	2	48	2	0	0	0	9	0	0	68
Kwidzyński	8	2	159	2	0	0	0	0	0	8	179
Lęborski	0	2	31	1	0	0	0	0	0	0	34
Malborski	14	3	101	0	0	0	0	0	1	1	120
Nowodworski	252	8	48	0	0	0	0	7	1	0	316
Pucki	7	18	76	7	0	0	0	34	1	1	144
Słupsk	0	6	74	0	0	0	0	0	0	0	80
Słupski	7	41	116	1	0	0	0	0	0	0	165
Sopot	10	4	94	1	1	0	0	0	1	1	112
Starogardzki	12	2	202	7	0	0	0	0	0	1	224
Sztumski	2	2	72	3	0	0	0	1	0	6	86
Tczewski	3	1	164	3	0	0	0	0	0	1	172
Wejherowski	3	10	112	3	0	0	0	1	0	4	133
Województwo	381	183	2240	50	25	0	0	69	10	33	2991
Polska (całość zasobu rejestru zabytków)	5251	1041	47924	1805	185	11	5	305	180	851	57558
Udział woj. w kraju (%)	7,26%	17,58%	4,67%	2,77%	13,51%	0,00%	0,00%	22,62%	5,56%	3,88%	5,20%

określonego typu architektury drewnianej. Najczęstszym rodzajem zastosowanej konstrukcji domu żuławskiego jest konstrukcja wieńcowa. Występowała w domach podcieniowych (przyziemie), w budynkach mieszkalnych zagród holenderskich, w domach gburskich, domach zagrodników, a także w domach mieszczańskich na terenie Nowego Dworu Gdańskiego.

Na obszarze województwa znajduje się również duża liczba budowli powstałych w konstrukcji szkieletowej (183 obiekty; 17,58% zasobu krajowego). W XVIII i XIX w. ten typ budownictwa był dominującym elementem krajobrazu wiejskiego na Kaszubach oraz terenów położonych wzdłuż pasa nadmorskiego, w tym także nadmorskich uzdrowisk. Najwięcej z nich znajduje się w powiatach słupskim (41) i bytowskim (27).

Czynnikiem wyróżniającym województwo pomorskie spośród pozostałych w kraju jest nadmorskie położenie, u ujścia rzeki Wisły. Unikatowa kultura materialna regionu została ukształtowana przez wielowiekowe tradycje morskie i rzeczne mieszkańców. Dziedzictwo to wpisuje się w tradycje basenu Morza Bałtyckiego oraz jest świadectwem wzajemnego oddziaływania i przenikania się kultur narodów Europy Północnej. Materialnymi tego pamiątkami są charakterystyczne dla regionu typy obiektów zabytkowych:

- przykłady dziedzictwa morskiego – latarnie morskie wraz z zespołami towarzyszącej zabudowy (w Rozewiu, Czołpinie – wraz z osadą latarników, Ustce, w Helu, w Gdańsku-Nowym Porcie oraz latarnia Stilo koło Sasina), spichlerze portowe, domy rybackie, architektura kurortowa,
- przykłady dziedzictwa rzeczno – kanał Raduni, mosty zwodzone i śluzy, strażnica wałowa, zabytkowe młyny i elektrownie wodne,
- zamki krzyżackie wraz z towarzyszącą zabudową,
- ceglane zespoły średniowiecznych fortyfikacji miejskich wraz z bramami wodnymi,
- spichlerze portowe,
- latarnie morskie wraz z zespołami towarzyszącej zabudowy,
- parterowe domy rybackie kryte dachem dwuspadowym,
- zabudowa regionalna Kaszub i pasa nadmorskiego (budownictwo szkieletowe), Kociewia (budownictwo drewniane) i Żuław (drewniana architektura domów podcieniowych, zagród holenderskich, domów gburskich i domów zagrodników),
- cmentarze menonickie na Żuławach,
- architektura kurortowa murowana oraz szkieletowa z towarzyszącymi drewnianymi werandami dekorowanymi detalem laubzegowym,
- zespół gotyckich kościołów na Żuławach,
- unikatowe dzieła architektury na terenie Gdańska (Dwór Artusa, Brama Żłota, Zbrojownia, Ratusz Głównego Miasta i Staromiejski, kościół Wniebowzięcia NMP, Zielona Brama, Żuraw),
- kamienice modernistyczne Gdyni oraz modernistyczna architektura przemysłowa na terenie portu,
- betonowe obiekty fortyfikacji Półwyspu Helskiego w rejonie Helu i Jastarni z lat 30. XX w. (baterie artyleryjskie, stanowiska bojowe, schrony),
- miejsca związane z powstaniem i upamiętnieniem Solidarności (plac Solidarności, pomnik

Poległych Stoczniovców wraz z sąsiadującym murem z tablicami, Brama nr 2, budynek administracyjny z salą BHP).

Obiekty wpisane do rejestru zabytków na ogół odzwierciedlają specyfikę regionu. Największym zauważalnym mankamentem jest brak objęcia ochroną konserwatorską wielu cennych przykładów budownictwa szkieletowego (głównie położonych na terenie powiatu słupskiego). Obecny udział tego typu konstrukcji w całym zasobie województwa nie jest adekwatny do powszechności występowania tego typu budownictwa w regionie (np. w pasie nadmorskim od Łeby do Darłowa znajduje się ok. 1500 budynków szkieletowych).

W księdze A województwa pomorskiego figuruje również 58 zabytków obszarowych (5,91% zasobu w całym kraju). Wśród nich jest 30 układów urbanistycznych, 19 układów ruralistycznych, 7 zespołów zabudowy oraz 2 krajobrazy kulturowe. Najliczniej występują w dwóch powiatach grodzkich: w Gdańsku – 8 wpisów (w tym 3 układy urbanistyczne: Śródmieście, Oliwa i Nowy Port; 1 układ ruralistyczny i 4 zespoły zabudowy) oraz w Gdyni – 7 obiektów (w tym 2 układy urbanistyczne: Śródmieście i Kamienna Góra; 3 układy ruralistyczne i 1 zespół zabudowy). Poza wymienionymi miastami najwięcej obiektów obszarowych znajduje się na terenie powiatów puckiego – 6 (1 układ urbanistyczny, 4 ruralistyczne i 1 zespół zabudowy) i kościerskiego – 6 (1 układ urbanistyczny, 5 ruralistycznych). Po 4 obiekty obszarowe chronione prawem położone są na terenie powiatów starogardzkiego, malborskiego, kwidzyńskiego i wejherowskiego; w pozostałych powiatach występują 1 lub 2 obiekty obszarowe.

Zabytkowe układy urbanistyczne to w zdecydowanej większości obecne śródmieścia miast, obejmujące centralną, wielofunkcyjną, ale spójnie rozplanowaną (najczęściej podczas lokacji) i w miarę jednorodnie ukształtowaną część miejscowości – takich chronionych obszarów urbanistycznych jest 19 (zaliczono do nich również Gdynię, której wcześniejszy układ przestrzenny o proveniencji średniowiecznej zdecydowanie zdominowało rozplanowanie z lat 20. XX w.).

Kolejną grupę stanowią dawne wsie, które w wyniku długofalowego rozwoju przestrzennego osiągnęły status miasta – takich zabytkowych obszarów w regionie jest 5 (Kartuzy, Pelplin, Skórcz, Ustka, a także Sopot). Stosunkowo niewielką grupę (3 obiekty) stanowią wyodrębnione urbanistycznie fragmenty miasta o funkcji zazwyczaj mieszkalnej (takie obiekty w decyzjach są często wymiennie traktowane jako zespół zabudowy). Trzy zespoły urbanistyczne wymykają się powyższemu podziałowi: Gdańsk, Oliwa i Gardeja. Zabytkowy obszar Gdańska obejmuje późnośredniowieczny zespół osadniczy, składający się z trzech lokowanych odrębnie jednostek miejskich: Głównego Miasta, Starego Miasta, Młodego Miasta i osady rybackiej Osiek oraz sukcesywnie rozwijających się przedmieść (m.in. Starego Przedmieścia, Wyspy Spichrzów i Długich Ogrodów, Dolnego Miasta, Nowych Ogrodów), ograniczony XVII-wiecznym systemem obwarowań. Wpis obszarowy Oliwy zawiera podzespoły należące do wszystkich kategorii zabytków obszarowych (urbanistycznych, ruralistycznych, krajobrazowych i zespołów zabudowy). Innym przypadkiem jest dawne miasto Gardeja, które zostało zdegradowane do rangi wsi, a jego średniowieczne jądro, zniszczone w 1945 r., stanowi dzisiaj obrzeże miejscowości.

Wśród zabytkowych układów ruralistycznych dużą grupę stanowi 5 wsi kaszubskich położonych w rejonie Jezior Wdzydzkich o zróżnicowanej wielkości, o różnym rozplanowaniu (uli-

cówka, placowa, wielodrożna rybacka), otoczonych najczęściej kompleksami leśnymi. Kolejną grupę stanowią 2 cenne wsie, będące świadectwem osadnictwa „olęderskiego”. Są to rzędówka bagienna Karwieńskie Błota i łańcuchówka przywałowa Żuławki. Pierwsza wieś została regularnie założona na bagiennym nadmorskim terenie na przełomie XVI i XVII w. Osadnicy na sztucznie usypanych groblach utworzyli dwie proste równoległe drogi, oddzielone pasem łąk o szerokości ok. 1 kilometra. Po obu stronach dróg na usypanych podwyższeniach (terpach) zlokalizowano budynki konstrukcji szkieletowej, łączące pod jednym dachem część mieszkalną i gospodarczą. Grawitacyjny system melioracyjny składał się z głównego kanału o długości ponad 2 kilometrów, dwóch rowów ściekowych oraz licznych równoległych biegnących rowów odwadniających o łącznej długości ok. 100 kilometrów. Żuławki natomiast mają średniowieczny rodowód (co jest czytelne w mniej regularnym układzie rozplanowania.), jednak ostateczny kształt miejscowości zawdzięcza przybywającym od połowy XVI w. osadnikom z Niderlandów. Wieś jest długa, działki siedliskowe usytuowane jednostronnie wzdłuż drogi biegnącej przy wale Szkarpany lub w pewnej odległości od niej. Zagrody są duże i średnie, położone w sporych odstępach od siebie; teren pocięty jest siecią kanałów i rowów melioracyjnych, liniowo obsadzonych zielenią. Wyróżniającą grupę układów ruralistycznych stanowią nadmorskie wsie rybackie (Jastarnia, Kuźnica, również najstarsza część Krynicy Morskiej). Charakteryzuje je swobodnie ukształtowana gęsta sieć dróg i ścieżek oraz nieregularny układ działek, a także duża intensywność stosunkowo drobnej zabudowy. Należy wspomnieć, że cztery dawne wsie zostały włączone w granice administracyjne dwóch miast: Gdańska (Święty Wojciech) i Gdyni (Oksywie, Wielki Kack, Orłowo) – dzisiaj stanowią dość czytelną informację o dawnej tradycji obecnie zurbanizowanego obszaru.

Kolejną kategorią zabytków obszarowych są zespoły zabudowy (7 obiektów), do których zaliczono m.in. zespoły budynków zlokalizowanych przy jednej ulicy (Hel, Jaśkowa Dolina w Gdańsku), ponadto osiedla robotnicze, wyróżniające się prostym planem i jednorodnością zabudowy oraz zespoły obiektów, których wartość zabytkowa nie zależy od rozwiązań urbanistycznych – plac Solidarności w Gdańsku i osada rzemieślnicza w Małym Kacku.

Najmniejszą grupę zabytkowych obszarów stanowią obiekty należące do kategorii krajobrazu kulturowego. Na terenie województwa pomorskiego zaliczono do nich położoną nad Radunią dawną wieś Żukowo z klasztorem Norbertanek oraz usytuowaną na zalesionym wzgórzu Kalwarię w Wejherowie.

W kategorii zabytków obszarowych podzielonych ze względu na czas powstania najliczniej reprezentowane są średniowieczne układy urbanistyczne. Należą do nich 23 obiekty lokowane lub relokowane w XIII i XIV w. (najczęściej na prawie chełmińskim, ale np. Słupsk na prawie lubeckim), co wynosi niemal 40% ogólnej liczby zabytków obszarowych w regionie. Kolejną licznie występującą kategorią zabytków obszarowych są pochodzące z tego samego okresu układy ruralistyczne (14; nieco ponad 24%). Należy wyjaśnić, że do grupy tej ostatecznie nie włączono dwóch miejscowości o średniowiecznym rodowodzie. Są to: Krynica Morska (pierwotnie niewielka osada rybacka Lipa z lokowaną w I połowie XV w. karczmą), której chroniony układ przestrzenny ma genezę XIX-wieczną, oraz Śródmieście Gdyni uznane za XX-wieczny obiekt urbanistyczny, mimo widocznego w układzie planistycznym śladu średniowiecznej

wsi (ul. Starowiejska) – w tym przypadku za najcenniejszą wartość obszaru uznano układ wykształcony w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Pozostałe grupy zabytków obszarowych są już mniej liczne. Do układów urbanistycznych o XX-wiecznej metryce zaliczono 4 obiekty, wśród nich wspomnianą wyżej Gdynię, układ Kamiennej Góry w Gdyni oraz dwa osiedla mieszkaniowe w Malborku. Do grupy nowożytnych układów ruralistycznych należą 3 obiekty (Juszki, Wdzydze Tucholskie i Karwieńskie Błota). W kategorii krajobrazu kulturowego XIX- i XX-wiecznego oraz XX-wiecznych układów ruralistycznych w województwie pomorskim nie ma żadnych obiektów. W pozostałych niewymienionych grupach znajdują się po 2 obiekty (2 średniowieczne zespoły zabudowy, po 2 XIX-wieczne układy urbanistyczne, układy ruralistyczne i zespoły zabudowy, XX-wieczne zespoły zabudowy) lub tylko po 1 zabytku (po 1 obiekcie urbanistycznym, ruralistycznym i krajobrazu kulturowego z okresu nowożytnego oraz 1 średniowieczny krajobraz kulturowy).

Najliczniejsza grupa zabytków obszarowych – średniowieczne układy urbanistyczne – to jednocześnie najbardziej charakterystyczna kategoria obiektów obszarowych o wielu wspólnych cechach. Lokowane w średniowieczu miasta mają regularny szachownicowy układ, niekiedy o złagodzonej geometrii rozplanowania, wynikającej z dostosowania do wcześniejszego zagospodarowania lub warunków naturalnych terenu. Środkową część układu zajmuje rynek wytyczony na planie regularnego prostokąta i ograniczony z czterech stron blokami zabudowy (zdarza się, że rynek ma formę poszerzonej ulicy, np. Główne Miasto w Gdańsku, Malbork). Z narożników rynku wybiegają główne ulice, które dawniej prowadziły w kierunku miejskich bram. Bloki budowlane są podzielone na wąskie głębokie parcele, co w praktyce wpływa na powtarzający się rytm podziału pierzei oraz narzuca podobny sposób zagospodarowania działek – od frontu szczytowo usytuowana jest kamienica mieszkalna, za nią wzdłuż granicy działki znajdują się oficyny, a od tyłu parcelę zamyka spichlerz lub magazyn. Na tyłach parceli biegną ulice gospodarcze. Ważnym, poza rynkiem, miejscem publicznym określonym podczas lokacji jest plac kościelny, zajmujący najczęściej pełny blok budowlany. Cały układ planistyczny spina ulica biegnąca wzdłuż linii murów obronnych, zwana podmurną. Wśród średniowiecznych układów urbanistycznych znaczną grupę (13 obiektów) stanowią zespoły związane z warownymi zamkami, najczęściej krzyżackimi (do wyjątków należą Słupsk z zamkiem książąt pomorskich, Kwidzyn z zamkiem kapituły pomezkańskiej, Prabuty z zamkiem biskupów pomezkańskich, a także Skarszewy z zamkiem joannitów). Zamki, przeważnie zakładane w postaci zamkniętego czworoboku z wewnętrznym dziedzińcem, były integralnie sprzężone z systemem fortyfikacji miejskich.

Dawny charakter miast lokowanych w średniowieczu na terenie obecnego województwa pomorskiego w przypadku wielu zespołów zachował się tylko częściowo. Odnosi się to przede wszystkim do miejscowości położonych przed 1939 r. w granicach państwa niemieckiego. W końcowym etapie II wojny światowej, w marcu 1945 r. podczas wyzwania Pomorza, ich historyczne śródmieścia zostały niemal całkowicie zniszczone. Dotyczy to m.in. Bytowa, Gardai, Gdańska, Kwidzyna, Lęborka, Malborka, Prabuty, Słupska i Sztumu. Późniejsza odbudowa najczęściej utrzymywała skutki wojennego spustoszenia. W większości miast nie odtworzono historycznego sposobu zagospodarowania i w miejsce drobnej zabudowy wypełniającej pierze-

je wzniesiono bloki sytuowane zgodnie z zasadami współczesnej urbanistyki (m.in. Kwidzyn, Prabuty, Słupsk, również Malbork). Wśród odbudowywanych miast wyjątkowym przypadkiem w skali regionu i również kraju jest Gdańsk, którego Główne Miasto oraz najważniejsze obiekty na pozostałym obszarze Śródmieścia zostały po wojnie starannie odbudowane zgodnie z historycznymi zasadami zagospodarowania. Przy okazji omawiania historycznych miast na wzmiankę zasługuje Gniew, najbardziej autentyczny przykład średniowiecznego zespołu obszarowego. Zachował on w największym stopniu średniowieczną kompozycję urbanistyczną i historyczną formę architektoniczną zabudowy, przetrwała również dawna relacja przestrzenna zamek-miasto, a dodatkowo teren zamku stał się miejscem ważnych wydarzeń kulturalnych, integrujących wszystkich mieszkańców.

Drugą co do wielkości grupą w ujęciu historycznym są lokowane w średniowieczu układy ruralistyczne – jest ich 14 (przy czym Żuławki i Drewnica, podobnie jak Jastarnia i Jastarnia Bór, w związku ze wspólną decyzją i stosowaną dotychczas statystyką, zostały potraktowane jako jeden zabytek obszarowy). W przypadku tych obiektów, najczęściej lokowanych na prawie niemieckim, trudno znaleźć wspólne dla wszystkich układów cechy. Lokacja na prawie niemieckim skutkowała, poza wprowadzeniem gospodarki czynszowej, powiększeniem terenów rolnych, wprowadzeniem wieloniwowego podziału pól (trójpolowy system upraw), a także wytyczeniem zagród o podobnej wielkości, określonej w łanach (łany małe tzw. flamandzkie lub chełmińskie i łany większe, frankońskie – stosowane przy lokacjach na surowym korzeniu). W obrębie środkowej niwy (jedynej przeznaczonej pod zabudowę) zagrody tworzą charakterystyczny dla każdej osady układ przestrzenny, pozwalający na rozróżnienie kilku odmian kształtów wsi (właściwie kształt wsi jest jedynym reliktem średniowiecznej lokacji, który przetrwał do dzisiaj – nie ma już czynszowego ustroju, gospodarki trójpolowej, a także dawnego układu niwowego pól, który w większości uległ przeobrażeniu podczas komasacji). Najczęściej występującą odmianą rozplanowania jest wieś placowa i placowo-owalnicowa (m.in. Osiek, Przytarnia i Wielki Kack), ulicówka (m.in. Wąglikowice i Wiele) oraz rzędówka lub łańcuchówka (połączone z elementem topograficznym, np. Żuławki – łańcuchówka przywałowa). Charakterystyczną grupę tworzą nadmorskie wsie rybackie – cechuje je złożony labirynt dróg i ścieżek, prowadzących w kierunku wody oraz nieregularny układ działek z gęstą, drobną zabudową (m.in. Kuźnica i obie Jastarnie). Omawiając średniowieczne układy ruralistyczne, należy dodać, że we wsi Osiek był zamek krzyżacki, którego relikty znajdują się po południowej stronie wsi, a w 3 chronionych wioskach (Góra, Nowa Wioska i Trąbki Wielkie) znajdują się założenia dworsko-folwarczne.

Sześćdziesięcioletni okres, jaki dzieli wydaną przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w 1947 r. najstarszą decyzję obszarową (terytorium Gdańska) od najnowszej, opracowanej w 2007 r. decyzji dla Śródmieścia Gdyni, obrazuje dużą różnorodność przy określaniu zakresu i przedmiotu ochrony zabytków obszarowych w ww. dokumentach prawnych. Lata 40., 50. i początek lat 60. XX w. to decyzje wydane w oparciu o *rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 1928 r. o opiece nad zabytkami*. Z tego okresu pochodzi 12 decyzji – poza wspomnianą decyzją z 1947 r. – pozostałe datowane są na lata 50. XX w. i obejmują najstarsze układy urbanistyczne, m.in. Bytów, Gniew, Malbork, Sztum i Tczew. Lata 60. XX w., pomimo uchwalenia nowej ustawy

(ustawa o ochronie dóbr kultury z 11 lutego 1962 r.) nie obfitowały w nowe wpisy (zaledwie 2 decyzje z 1965 r. dla Człuchowa i Słupska). Lata 70. to okres, w którym liczba decyzji wyraźnie wzrosła (16 wpisów), coraz liczniej przedmiotem wpisu zaczęły stawać się układy ruralistyczne (Jastarnia i Kuźnica na Półwyspie Helskim i Żuławki-Drewnica na Żuławach), a także zespoły zabudowy (np. dwa przykłady gdańskie: rejon Jaśkowej Doliny i kolonia domów w rejonie ul. Brackiej). W następnym dziesięcioleciu dynamika wydawania decyzji osiągnęła apogeum (18 wpisów), a uwaga organu ochrony zabytków skierowała się wyraźnie w stronę układów wiejskich (12 wpisów). W latach 90. odnotowano wyraźny spadek wpisów zabytków obszarowych – zaledwie 8, w pierwszej dekadzie obecnego stulecia jedynie 2, a w obecnej dekadzie nie odnotowano żadnego wpisu.

Spośród wszystkich decyzji obszarowych ponad połowa (32 z 58) ma wyznaczone strefy ochrony, można więc uznać, że jest to cecha typowa, z zastrzeżeniem, że typowość ta nie odnosi się do wczesnych wpisów z lat 40.–60. Pierwsze wyznaczenie stref na omawianym terenie miało miejsce w 1977 r. w decyzji dla zespołu urbanistycznego Pucka, wypracowany wówczas schemat funkcjonował do 1982 r. W tzw. obszarze objętym decyzją wyznaczano dwie strefy – konserwacji urbanistycznej i restauracji urbanistycznej czasem nazywanej też strefą rehabilitacji (Gdańsk, Jaśkowa Dolina). Ponadto wyznaczano strefę otoczenia, w której wyodrębniano strefę ograniczonego gabarytu i strefę ochrony krajobrazu, czasem ograniczając je do tej ostatniej. Według tego wzoru opracowano 14 wpisów, przynależne im załączniki graficzne odznaczały się dużą skalą (1:1000, 1:2000 i 1:5000). Typowym przykładem tak wyznaczanych stref ochrony są decyzje obejmujące miejscowości: Puck, Kartuzy, Kościerzynę, Pelplin, Skarszewy, gdańską kolonię przy ul. Brackiej oraz rejon ul. Jaśkowa Dolina, Gdańsk-Nowy Port, Gdynię-Mały Kack, Jastarnię, Kuźnicę, Skórcz, Sopot i Wejherowo. Są wśród nich układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły zabudowy. Specyfiką tej grupy było uzupełnienie poszczególnych stref odpowiednimi rygorami, np. priorytetu wymagań konserwatorskich, konieczności opracowania planu szczegółowego i rewaloryzacji; ograniczenia gabarytów do rzutu 16 x 12 m i wysokość 12 m; zakazu stosowania obiektów typowych lub zakazu zabudowy przedpoła obiektami niekorzystnie wpływającymi na sylwetę miasta. W latach 2007–2011, na mocy decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków, rygory większości tak sformułowanych zapisów uległy skreśleniu.

Pierwsze odniesienie do zagadnień związanych z archeologią w obiektach obszarowych znajduje się w decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Koszalinie obejmującej ochroną historyczne Śródmieście Słupska z 1965 r., która dotyczyła również oddalonego od centrum miasta terenu dawnego grodu słowiańskiego. W późniejszych pozostałych 7 decyzjach ochrona archeologiczna występuje w obrębie strefy [W] (Gardeja, Mechowo i Osiek) lub jako rezerwat krajobrazu kulturowego ustanowiony w miejscu grodziska wczesnośredniowiecznego (Kościerzyna, Pelplin, Skórcz i Sopot).

W województwie pomorskim zdecydowana większość zabytkowych obiektów obszarowych (40 z 58 wpisanych do rejestru; ok. 69% ogółu) pochodzi z okresu średniowiecza. Istotny wpływ na formę przestrzenną tych obiektów miała przeprowadzona przez zakon krzyżacki w XIII i XIV w. akcja lokowania osadnictwa najczęściej na prawie chełmińskim, odmianie prawa

magdeburgskiego. Wprowadzone wówczas regulacje planistyczne przesądziły o dzisiejszym kształcie większości zabytkowych obiektów obszarowych. Miasta otrzymały charakterystyczny szachownicowy układ rozplanowania z rynkiem pośrodku i zostały otoczone systemem murów obronnych, najczęściej (ponad 56% przypadków) powiązanych z fortyfikacjami obronnego zamku. Wśród obiektów zaliczonych do kategorii średniowiecznych układów urbanistycznych znajduje się grupa miejscowości o nieregularnym, dość spontanicznie w ciągu wieków kształtującym się rozplanowaniu – są to miejscowości pierwotnie lokowane jako wsie (Kartuzy, Oliwa, Pelplin, Skórcz, Sopot, Ustka). W przypadku zachowanych średniowiecznych układów ruralistycznych trudno znaleźć wspólne dla wszystkich obiektów czytelne cechy układu przestrzennego. Średniowieczne wsie mają różnorodne układy rozplanowania (wsie: placowe i placowo-owalnicowe, ulicowe, rzędowe i in.), dostosowane do warunków fizjograficznych terenu.

W grupie późniejszych obiektów (18 zabytków nowożytnych, XIX- i XX-wiecznych; nieco ponad 30% wszystkich chronionych obiektów obszarowych) znajdują się 3 szczególne obszary zabytkowe. Są to Karwieńskie Błota (wieś założona na bagnach przez sprowadzonych w 1599 r. za sprawą Jana Wejhera osadników olęderskich), Wejherowo (jedyne prywatne miasto założone przez Jakuba Wejhera na surowym korzeniu w 1643 r.; prawa miejskie 1650 r.) oraz Gdynia (miasto o nowoczesnym układzie urbanistycznym ukształtowanym w okresie dwudziestolecia międzywojennego).

W najnowszej historii regionu wyjątkowo tragicznie zapisał się 1945 r. W marcu tego roku w wyniku działań wojennych w dużym procencie zrujnowane zostały śródmieścia wielu historycznych miast. Skutki tych zniszczeń trwają do dziś – wiele miast, odbudowanych niezgodnie z dawnymi zasadami zagospodarowania, utraciło w różnym stopniu historyczne wartości. Pewnym wyjątkiem jest Gdańsk, którego Głównie Miasto – najcenniejsza część Śródmieścia – zostało starannie odbudowane z zachowaniem większości historycznego rozplanowania i gabarytów. W dużym stopniu przyczynił się do tego wpis do rejestru zabytków z 1947 r. Śródmieście Gdańska jako pierwsze spośród układów urbanistycznych w województwie pomorskim zostało objęte ochroną konserwatorską (dec. nr rej. 8 z dnia 11.10.1947 r., ob. nr rej. 15). Decyzja ta została wydana na podstawie przedwojennego *rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 1928 r. o opiece nad zabytkami*. W oparciu o wspomniane rozporządzenie wpisano do rejestru w latach 50. XX w. jeszcze 11 średniowiecznych układów urbanistycznych, m.in. Bytów, Gniew, Malbork, Sztum, Tczew – decyzje te są bardzo uproszczone, nie mają załączników graficznych, w sentencji najczęściej użyte jest sformułowanie „obszar Starego Miasta...”. Wpisy obiektów obszarowych, rozbudowane do kilku stref ochrony, pojawiły się w województwie pomorskim pod koniec lat 70. XX w. Decyzje takie ukazywały się do lat 90. XX w. (najwięcej w latach 80.). W sumie jest ich ponad 30 (ok. 55% wszystkich wpisów). Obejmują ochroną prawną wyjątkowo duży obszar (szczególnie strefy: ochrony otoczenia, ochrony ekspozycji oraz ochrony krajobrazu), mają załączniki graficzne w różnych skalach (najczęściej od 1:1000 do 1:5000) i operują dość zróżnicowanym nazewnictwem stref.

3.

PREZENTACJA ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA

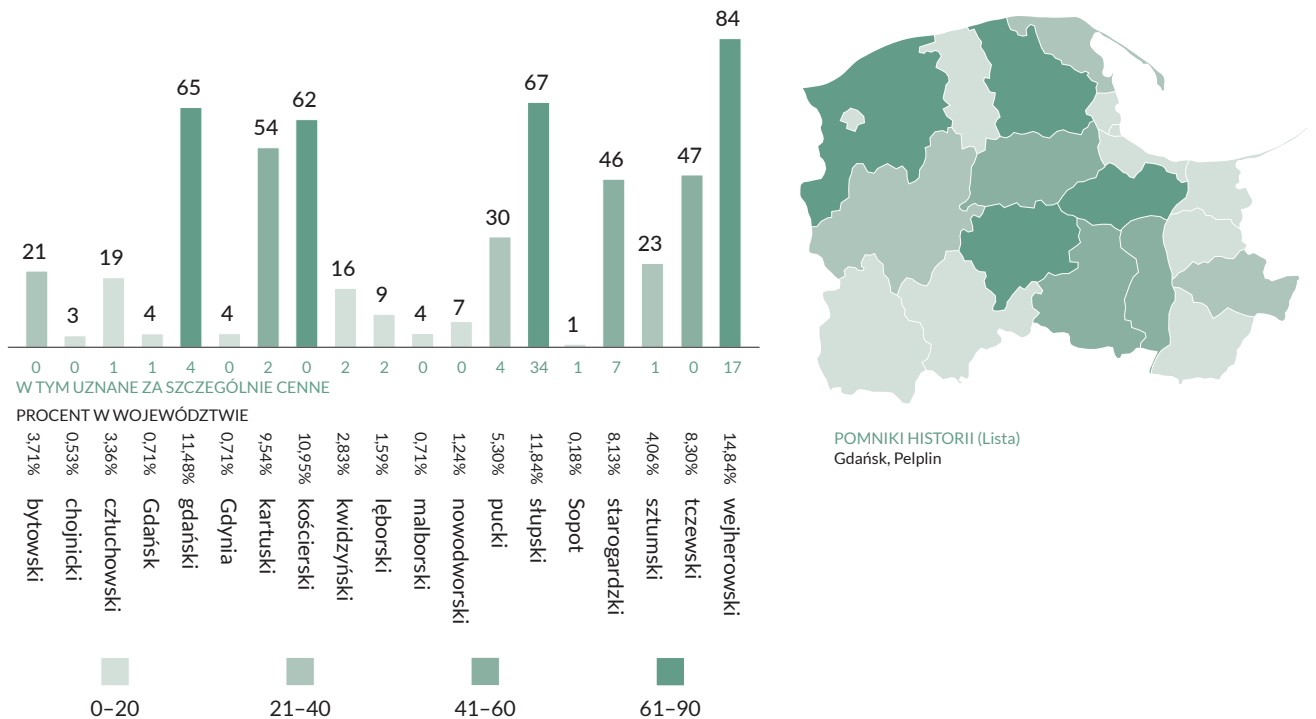
Do rejestru zabytków województwa pomorskiego wpisano 566 nieruchomości zabytków archeologicznych, co w skali kraju stanowi 7,31% zasobu archeologicznego objętego tą formą ochrony. 76 z nich uznano za szczególnie cenne (ok. 1% w skali kraju), a są to: grodziska (37 stanowisk), kurhany (21 cmentarzysk i 2 pojedyncze obiekty), cmentarzyska megalityczne i inne cmentarzyska płaskie (po 3 stanowiska), 5 osad, 2 miejsca produkcji oraz miejsce kultu, zespół klasztorny i zamek. Należy zwrócić uwagę, że stanowiska o własnej formie terenowej stanowią prawie 80% szczególnie cennych zabytków województwa pomorskiego. Za szczególnie cenne uznać trzeba także stanowisko z kręgami kamiennymi w Odrach (st. 1, nr rej. 76/C) oraz neolityczną osadę w Rzucewie (st. 1, nr rej. 400/Archeol.). Na obu stanowiskach prowadzono wieloletnie badania archeologiczne. Oba przystosowano dla zwiedzających, istnieją w świadomości społecznej i bez wątpienia należą do najbardziej znanych stanowisk archeologicznych województwa. Kolejnymi szczególnie cennymi stanowiskami są relikty wczesnośredniowiecznego portu w Pucku (st. 1, nr rej. 379/Archeol.) zlokalizowane na dnie zatoki oraz wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Bobięcinie na wyspie Jeziora Bobięcińskiego Wielkiego (st. 1–3, nr rej. A-a-117).

W obrębie Pomników Historii położone są 2 stanowiska w Gdańsku (osada wczesnośredniowieczna, nr rej. 21/A, oraz relikty klasztoru Dominikanów, nr rej. 457/Archeol.) i jedno w Pelplinie (nr rej. 794).

Zdarza się także, że zabytki archeologiczne chronione są na podstawie wpisów do rejestru zabytków nieruchomości. Czasem, jak w przypadku zespołów urbanistycznych i ruralistycznych, są to jednocześnie wpisy obszarowe z rejestru zabytków nieruchomości (zespoły ruralistyczne dawnych wsi Osiek, nr rej. Oksywie, nr rej. 992, i Wielki Kack, nr rej. A1017, oraz gdańskiego przedmieścia Święty Wojciech, nr rej. 964; starówki w Starogardzie Gdańskim, nr rej. 77/4/59, i Sztumie, nr rej. 72/N; zabytkowy układ urbanistyczny miast: Skarszewy, nr rej. 792, Skórcz, nr rej. 816) lub też stanowiska archeologiczne stanowią jedynie część większego wpisu (grodziska w Sopocie, nr rej. 771, i Pelplinie, nr rej. 794). Niekiedy stanowisko archeologiczne wpisane do rejestru odrębną decyzją znajduje się na terenie wpisu obszarowego (grodzisko w Kościerzynie, nr rej. 86/A, podzamcze i port w Gniewie, nr rej. 384/Archeol.). Zjawisko to dotyczy także wymienionych wyżej stanowisk położonych w obrębie Pomników Historii. Pamiętać przy tym należy, że we wszystkich miejscowościach w ich historycznych granicach istnieją nawarstwienia kulturowe i na ogół wiele poziomów osadnictwa – są to stanowiska archeologiczne.

Ponadto, według danych z terenowej weryfikacji rejestrowych zabytków archeologicznych, 5 stanowisk uwzględniono w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, kolejne 4 zlokalizowane są w rezerwach archeologicznych lub archeologiczno-krajobrazowych, 2 w rezerwach przyrody, 1 znajduje się w Kaszubskim Parku Krajobrazowym.

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W PODZIALE NA POSZCZEGÓLNE POWIATY, Z WYDRĘBNIENIEM UZNANYCH W TRAKCIE
WERYFIKACJI ZA SZCZEGÓLNIENIE CENNE (STAN NA 30.04.2016 R.)

W skali ponadregionalnej cenne są: kompleks neolitycznych osad i cmentarzysk kultury pucharów lejkowatych z doliny Łupawy (Łupawa, st. 8, 15, 18, 27; Poganice, st. 4), stanowiska z kręgami kamiennymi w Odrach (st. 1) i Węsiarach (nr rej. 6), eponimiczne cmentarzysko kultury wielbarskiej w Malborku-Wielbarku (st. 1), wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy z okolic Węgrów (Węgry, st. 1 i 2; Gościszewo, st. 7) oraz historyczne stanowiska archeologiczne: zamek w Malborku (miejsce światowego dziedzictwa) i Gdańsk w jego historycznym zasięgu (Pomnik Historii).

Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków województwa pomorskiego skupiają się w pasie biegnącym z południa na północ w centralnej części województwa w powiatach starogardzkim (ok. 8% zabytków archeologicznych województwa), tczewskim (ok. 8%), kościerskim (ok. 11%), gdańskim (ok. 11,5%), kartuskim (ok. 9,5%), wejherowskim (ok. 15%) oraz w słupskim (ok. 12%). Widoczna dysproporcja z jednej strony wynikać może z niedostatecznego rozpoznania archeologicznego obszarów zalesionych w południowo-zachodniej części województwa oraz niekorzystnych warunków dla zachowania dziedzictwa archeologicznego na zalewowych terenach Żuław Wiślanych, z drugiej zaś z trudniejszych warunków naturalnych dla osadnictwa pradziejowego i wczesnośredniowiecznego.

Pierwsze trzy stanowiska archeologiczne w województwie pomorskim wpisano do rejestru w 1947 r. Ponad 62% wpisów dokonano w latach 70., ponad 18% w latach 80., a ponad 12% w latach 60.

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM KONIECZNOŚCI JEJ AKTUALIZACJI (STAN NA 30.04.2017 R.)

Powiat	Funkcja																
	obronna		obrzędowa		osadnicza/mieszkalna					złożona (osadnicza/mieszkalna lub obronna)					sepulkralna		
	grodzisko	grodzisko i zamek	zespół klasztorny, eremicki	miejsce kultu, miejsce ofiarne	miasto	osada, wieś	relikty architektury	ślad osadniczy	zamek	zespół ruralistyczny lub urbanistyczno-krajobrazowy z grodziskiem	osada w zespole ruralistycznym	grodzisko i osada	grodzisko, osada i relikty mostu	osada i port	osada i folwark	kurhanowy	megalit
Bytowski	10	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0
Chojnicki	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Człuchowski	9	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Gdańsk	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Gdański	4	0	0	0	0	39	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gdynia	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Kartuski	8	0	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kościerski	9	0	0	0	0	11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0
Kwidziński	7	0	0	0	0	6	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
Lęborski	3	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Malborski	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nowodworski	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pucki	2	0	0	0	0	15	0	1	1	0	0	0	0	1	0	1	0
Słupski	23	0	0	1	0	24	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sopot	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Stargadzki	8	0	0	0	2	17	0	0	1	1	0	0	0	0	1	1	0
Sztumski	9	1	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tczewski	12	0	0	0	0	26	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0
Wejherowski	7	0	0	0	0	15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Razem w województwie	112	1	1	1	2	179	2	1	2	2	2	2	1	1	1	7	1
Procent w województwie	19,79%	0,18%	0,18%	0,18%	0,35%	31,63%	0,35%	0,18%	0,35%	0,35%	0,35%	0,35%	0,18%	0,18%	0,18%	1,24%	0,18%
Konieczność aktualizacji przedmiotu ochrony (liczba)	8		1		2	21	1			1	2						

Relikty osad i wsi (głównie są to osady pradziejowe i wczesnośredniowieczne) stanowią największy odsetek zabytków archeologicznych województwa (ok. 32%, najwięcej w powiatach gdańskim, słupskim i tczewskim). Około 20% stanowisk to grodziska, w większości wczesnośredniowieczne; najwięcej wpisano ich do rejestru w powiecie słupskim. Około 18% zasobu stanowią cmentarzyska płaskie grobów skrzynkowych, w przeważającej części związanych z charakterystyczną dla regionu kulturą pomorską. Najwięcej z nich znajduje się w powiatach kartuskim, kościerskim i wejherowskim. Cmentarzyska kurhanowe lub pojedyncze kurhany stanowią ok. 11% wszystkich rejestrowych zabytków archeologicznych

Funkcja																				Razem		
sepulkralna								złożone z udziałem sepulkralnej					gospodarcza							liczba	procent	
cmentarzysko								osada i cmentarzysko	osada, cmentarzysko i skarb brązowy	cmentarzysko z grobami skrzynkowymi w zespole ruralistycznym	cmentarzysko szkieletowe z ruinami świątyni	infrastruktura, podzámce i port	miejsce produkcji	osada produkcyjna	osada bursztyniarska	pomost	huta szkła	piece garncarskie				
kurhanowe	megalityczne	płaskie				bliżej nieokreślone	kurhanowe i płaskie z kregami kamiennymi/ płaskie z kurhanowym/egalitycznym i kurhanowe												osada i cmentarzysko	osada, cmentarzysko i skarb brązowy	cmentarzysko z grobami skrzynkowymi w zespole ruralistycznym	cmentarzysko szkieletowe z ruinami świątyni
		grobyskrzynkowe	grobyskrzynkowe i grobypopielnicowe	nieokreśloneciatopalne	bliżej nieokreślone																	
0	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	21	3,71%	
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0,53%	
6	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	19	3,36%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0,71%	
4	0	9	0	1	4	0	0	2	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	65	11,48%	
0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0,71%	
9	0	25	0	0	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	55	9,72%	
10	0	20	0	0	7	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	62	10,95%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	16	2,83%	
1	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9	1,59%	
0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0,71%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	7	1,24%	
0	0	4	0	0	3	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	30	5,30%	
9	2	1	0	0	0	2	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	67	11,84%	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0,18%	
0	0	7	0	2	4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	46	8,13%	
3	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	23	4,06%	
0	0	1	0	0	3	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	47	8,30%	
8	0	31	1	0	6	5	0	1	0	0	0	0	0	2	1	0	0	3	0	84	14,84%	
53	2	101	1	6	36	12	3	7	1	1	1	1	1	2	5	6	1	3	1	566	100%	
9,36%	0,35%	17,84%	0,18%	1,06%	6,36%	2,12%	0,53%	1,24%	0,18%	0,18%	0,18%	0,18%	0,18%	0,35%	0,88%	1,06%	0,18%	0,53%	0,18%	100,00%		
2		18		1	5	4	2	1	1	1			1							72	12,72%	

województwa. Pozostałe kategorie, np. stanowiska o funkcji obrzędowej, gospodarczej lub złożonej (zespoły osadnicze bądź układy przestrzenne z wyróżnionymi elementami składowymi), są dużo mniej liczne; obejmują na ogół 1–2 stanowiska.

W przypadku wpisów 72 stanowisk konieczna jest aktualizacja przedmiotu ochrony. Najwięcej aktualizacji wymaganych jest w przypadkach wpisów osad i wsi (21 decyzji) oraz cmentarzysk grobów skrzynkowych (18 decyzji).

Analiza zróżnicowania chronologicznego wpisanych do rejestru zabytków archeologicznych jest utrudniona ze względu na brak ujednoczenia stosowanych określeń. Około 7,5%

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH Z UWZGLĘDNIENIEM INFORMACJI OTRZYMANÝCH W TRAKCIE
WERYFIKACJI DOTYCZĄCYCH ZASADNOŚCI WPISU ORAZ LOKALIZACJI I GRANIC ZABYTEKU PODANYCH
W DECYZJI (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Lokalizacja						Niezasadniony wpis w momencie jego powstania (zasadność wpisu wątpliwa)	
	zgodna z decyzją		niezgodna z decyzją (potrzeba poprawienia lokalizacji)		niemożliwa do ustalenia			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bytowski	10	1,77%	0	0,00%	11	1,94%	0	0,00%
Chojnicki	3	0,53%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Człuchowski	19	3,36%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gdańsk	4	0,71%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gdański	47	8,30%	0	0,00%	18	3,18%	4	0,71%
Gdynia	2	0,35%	0	0,00%	2	0,35%	0	0,00%
Kartuski	44	7,77%	0	0,00%	10	1,77%	0	0,00%
Kościerski	42	7,42%	1	0,18%	19	3,36%	2	0,35%
Kwidzyński	11	1,94%	3	0,53%	2	0,35%	0	0,00%
Lęborski	7	1,24%	1	0,18%	1	0,18%	0	0,00%
Malborski	4	0,71%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nowodworski	7	1,24%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pucki	27	4,77%	2	0,35%	1	0,18%	1	0,18%
Słupski	59	10,42%	1	0,18%	7	1,24%	5	0,88%
Sopot	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Stargadzki	39	6,89%	0	0,00%	7	1,24%	1	0,18%
Sztumski	22	3,89%	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%
Tczewski	47	8,30%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,35%
Wejherowski	81	14,31%	3	0,53%	0	0,00%	5	0,88%
Razem w województwie	476	84,10%	11	1,94%	79	13,96%	20	3,53%

decyzji nie zawiera żadnych informacji na temat datowania. W przypadku kolejnych 3% w decyzji określono jedynie przynależność kulturową chronionego zabytku. Wprost chronologię określono w ok. 90% wpisów archeologicznych z województwa pomorskiego. W ponad 65% decyzji ujęto jedną fazę chronologiczną, reszta to stanowiska wielofazowe.

W podziale chronologicznym zabytki archeologiczne województwa prezentują się następująco (ze względu na opisane wyżej braki i wielofazowość wyniki nie sumują się do 100%): epoka kamienia (głównie neolit) i epoka brązu – po 4,4% stanowisk; okres halsztacki (bez określenia epoki) – 2%; epoka żelaza – 44%; średniowiecze – 44% (39% stanowisk określono jako wcześnieśredniowieczne), nowożytność – 1%. W kontekście województwa pomorskiego szczególnie uderzająca jest ostatnia wartość, tym bardziej że wśród 6 stanowisk z zapisaną w decyzji fazą nowożytną znajdują się stanowiska produkcyjne i tylko 1 miasto historyczne – Starogard Gdański.

Ze względu na błędne, niepełne lub nieprecyzyjne określenie chronologii, jej aktualizacji wymagają aż 143 decyzje, co stanowi ponad 1/4 rejestrowych zabytków archeologicznych województwa.

Granice ochrony									
oznaczone właściwie		nieokreślone		określone nieprecyzyjnie		określone, ale poprawność obecnie niemożliwa do zweryfikowania		określone niepoprawnie/ wymagają zmiany (rozszerzenia lub zawężenia)	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	8	1,41%	8	1,41%	4	0,71%	1	0,18%
0	0,00%	2	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,18%
1	0,18%	2	0,35%	9	1,59%	6	1,06%	1	0,18%
2	0,35%	0	0,00%	2	0,35%	0	0,00%	0	0,00%
9	1,59%	1	0,18%	2	0,35%	48	8,48%	5	0,88%
1	0,18%	1	0,18%	1	0,18%	1	0,18%	1	0,18%
4	0,71%	38	6,71%	5	0,88%	7	1,24%	0	0,00%
1	0,18%	56	9,89%	4	0,71%	1	0,18%	0	0,00%
2	0,35%	9	1,59%	1	0,18%	3	0,53%	1	0,18%
0	0,00%	6	1,06%	1	0,18%	1	0,18%	1	0,18%
0	0,00%	4	0,71%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	7	1,24%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
3	0,53%	3	0,53%	18	3,18%	5	0,88%	1	0,18%
2	0,35%	6	1,06%	48	8,48%	1	0,18%	10	1,77%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%
5	0,88%	18	3,18%	10	1,77%	9	1,59%	4	0,71%
3	0,53%	12	2,12%	4	0,71%	1	0,18%	3	0,53%
4	0,71%	27	4,77%	8	1,41%	4	0,71%	4	0,71%
1	0,18%	14	2,47%	49	8,66%	13	2,30%	7	1,24%
38	6,71%	214	37,81%	171	30,21%	104	18,37%	40	7,07%

Określenie granic ochrony uznać można za największy mankament wpisów do rejestru zabytków archeologicznych w województwie, ponieważ prawie 90% decyzji wymaga aktualizacji. Lokalizację i zasięg stanowisk zaznaczano często nieprecyzyjnie, np. tylko symbolem „X”, lub opisowo z odniesieniem do punktów charakterystycznych jedynie w momencie wpisu do rejestru (np. ostatni dom w miejscowości). Tylko w 11% decyzji lokalizacja zaznaczona została na formalnym załączniku graficznym do decyzji. W 21% w ogóle nie określono granic ochrony.

W trakcie weryfikacji w terenie stwierdzono istnienie nieco ponad 42% stanowisk. W pozostałych przypadkach obserwacja powierzchni gruntu była utrudniona lub też na powierzchni brak było jakichkolwiek śladów stanowiska archeologicznego. W takich sytuacjach posiłkowano się wynikami badań archeologicznych. Uznano, że ok. 5,3% stanowisk rejestrowych prawdopodobnie nie istnieje. Za wątpliwą uznano zasadność wpisu ok. 3,5% stanowisk.

W kontekście potrzeby aktualizacji granic ochrony wspomnieć należy, że dokumentację ewidencyjną (Archeologiczne Zdjęcie Polski) ma jedynie 70% zabytków archeologicznych,

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W ODNIESIENIU DO MOŻLIWOŚCI ICH IDENTYFIKACJI W TERENIE
(STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Miejsce wskazane w decyzji zidentyfikowane w terenie		Stanowisko zidentyfikowane w terenie		Stanowisko niezidentyfikowane w terenie		W tym niezidentyfikowane w terenie, ponieważ prawdopodobnie nie istnieje		Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Bytowski	17	3,00%	9	1,59%	12	2,12%	1	0,18%	21
Chojnicki	2	0,35%	3	0,53%	0	0,00%	0	0,00%	3
Człuchowski	18	3,18%	17	3,00%	2	0,35%	0	0,00%	19
Gdańsk	4	0,71%	1	0,18%	3	0,53%	0	0,00%	4
Gdański	65	11,48%	15	2,65%	50	8,83%	3	0,53%	65
Gdynia	3	0,53%	2	0,35%	2	0,35%	0	0,00%	4
Kartuski	52	9,19%	23	4,06%	31	5,48%	1	0,18%	54
Kościerski	61	10,78%	28	4,95%	34	6,01%	2	0,35%	62
Kwidzyński	16	2,83%	8	1,41%	8	1,41%	1	0,18%	16
Lęborski	9	1,59%	5	0,88%	4	0,71%	0	0,00%	9
Malborski	4	0,71%	1	0,18%	3	0,53%	0	0,00%	4
Nowodworski	7	1,24%	1	0,18%	6	1,06%	0	0,00%	7
Pucki	30	5,30%	4	0,71%	26	4,59%	2	0,35%	30
Słupski	67	11,84%	44	7,77%	23	4,06%	2	0,35%	67
Sopot	1	0,18%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	1
Stargadzki	46	8,13%	15	2,65%	31	5,48%	1	0,18%	46
Sztumski	23	4,06%	18	3,18%	5	0,88%	0	0,00%	23
Tczewski	47	8,30%	26	4,59%	21	3,71%	0	0,00%	47
Wejherowski	84	14,84%	18	3,18%	66	11,66%	3	0,53%	84
Razem w województwie	556	98,23%	239	42,23%	327	57,77%	16	2,83%	566

zaś inwazyjne badania archeologiczne prowadzono na 49% stanowisk. Oznacza to, że głównym narzędziem do sprecyzowania granic ochrony stać się powinny badania nieinwazyjne, zaś w przypadku stanowisk historycznych – kwerenda źródeł.

W województwie pomorskim zwraca uwagę brak dostatecznej ochrony nawarstwień kulturowych w miastach i wsiach historycznych. Istniejące wpisy, głównie urbanistyczne, chronią stanowiska archeologiczne niejako przy okazji. Dość wspomnieć, że w rejestrze zabytków archeologicznych nie ma nawet historycznego centrum Gdańska. Poza wczesnośredniowiecznym portem w Pucku w rejestrze nie ma także stanowisk podwodnych.

Podsumowując, województwo pomorskie z 566 zabytkami archeologicznymi wpisanymi do rejestru plasuje się na czwartym miejscu w skali kraju. Około 1/3 z nich to stanowiska o własnej formie terenowej. Rozkład stanowisk rejestrowych jest nierównomierny; koncentrują się one w pasie biegnącym w linii północ – południe w środkowej części województwa. Widoczna dysproporcja z jednej strony wynikać może z niedostatecznego rozpoznania archeologicznego obszarów zalesionych w pd. - zach. części województwa oraz niekorzystnych warunków dla zachowania dziedzictwa archeologicznego na zalewowych terenach Żuław Wiślanych, z drugiej zaś z trudniejszych warunków naturalnych dla osadnictwa pradziejowego.

wego i wczesnośredniowiecznego. Większość wpisów do rejestru pochodzi z lat 70. XX w. Po 44% stanowisk datowanych jest na epokę żelaza i średniowiecze (głównie wczesne). Znaczny odsetek (18%) stanowią cmentarzyska płaskie grobów skrzynkowych, co z jednej strony odzwierciedla charakterystykę regionu, z drugiej zaś jest odbiciem zainteresowań badawczych archeologów.

Głównymi mankamentami decyzji są nieprecyzyjne określenie lokalizacji stanowisk i granic ochrony oraz niedostateczna ochrona nawarstwień kulturowych miast i wsi historycznych, a także stanowisk podwodnych. Brakuje dokumentacji ewidencyjnej dla 30% stanowisk, co w dużej mierze wydaje się pokłosiem wieloletniego sprawowania funkcji konserwatorskich przez Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (do 2014 r.), bowiem część danych ewidencyjnych pozostała jedynie w archiwach muzeum.

**CHARAKTERYSTYKA
STANU ZACHOWANIA
ZASOBU ZABYTKÓW
NIERUCHOMYCH
WPISANYCH DO REJESTRU**

IV. CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU

1.

OPIS ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA OBIEKTÓW

Na obszarze województwa pomorskiego największy odsetek zasobu obiektów wpisanych do rejestru (88,86%; 2824 obiekty) dotyczy zabytków będących w zróżnicowanym stanie zachowania. W wyniku przeprowadzonej weryfikacji 210 obiektów (6,61% zasobu) zakwalifikowano jako zagrożone, a 26 (0,82%), które utraciły wartości. Ponadto stwierdzono, że 83 zabytki (2,61%) objęte ochroną prawną nie istnieją.

W odniesieniu do funkcji pierwotnej najliczniej reprezentowane są budowle mieszkalne – w ogólnie dobrym stanie znajduje się 919 obiektów (90,99% zasobu regionu), zagrożone są 44 obiekty (4,36%), a nie istnieje 28 obiektów (2,77%). Warto podkreślić, że budynki mieszkalne stanowią najliczniejszą grupę obiektów w kategorii zagrożone (44 z 210). Kolejną liczną część zasobu zabytkowego stanowią obiekty sakralne, z których w ogólnie dobrym stanie znajduje się 488 budowli (97,99%), a jedynie 5 (1%) uznano za zagrożone. Dużo mniejszy udział procentowy zasobu stanowią zabytkowa zieleni, gdzie 257 obiektów jest w ogólnie dobrym stanie (91,13%), zagrożone zaś są 22 obiekty (7,8%); budowle użyteczności publicznej, z których w ogólnie dobrym stanie jest 212 obiektów (95,50%), zagrożonych zaś jest 7 budynków (3,15%); budynki folwarczne, z których w ogólnie dobrym stanie odnotowano 189 obiektów (76,52%), zaś zagrożone są 34 budowle (13,77%), a także budowle rezydencjonalne, z których w ogólnie dobrym stanie są 183 obiekty (80,26%), zagrożone zaś są 34 budowle (14,91%). Najmniej liczne grupy stanowią zabytki przemysłowe, z których w ogólnie dobrym stanie odnotowano 77 obiektów (73,33%), a 21 uznano za zagrożone (20%),

**OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW W WOJEWÓDZTWIE W PODZIALE WG STANU ZACHOWANIA
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Niezaliczone do grup weryfikacyjnych		Zagrożone		Utrata wartości		Nieistniejące		Translokowane	Nieidentyfikowane	Przeniesione do muzeów	Razem
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent				
Bytowski	63	64,95%	8	8,25%	6	6,19%	18	18,56%	1	1	0	97
Chojnicki	60	95,24%	0	0,00%	1	1,59%	1	1,59%	0	1	0	63
Człuchowski	47	85,45%	2	3,64%	0	0,00%	6	10,91%	0	0	0	55
Gdańsk	575	92,30%	42	6,74%	1	0,16%	5	0,80%	0	0	0	623
Gdański	82	68,33%	31	25,83%	3	2,50%	4	3,33%	0	0	0	120
Gdynia	86	95,56%	3	3,33%	0	0,00%	1	1,11%	0	0	0	90
Kartuski	98	91,59%	5	4,67%	1	0,93%	2	1,87%	0	1	0	107
Kościerski	63	92,65%	0	0,00%	0	0,00%	3	4,41%	1	0	1	68
Kwidziński	185	93,91%	2	1,02%	1	0,51%	5	2,54%	0	4	0	197
Lęborski	35	89,74%	4	10,26%	0	0,00%	0	0,00%	0	0	0	39
Malborski	117	88,64%	10	7,58%	2	1,52%	3	2,27%	0	0	0	132
Nowodworski	305	94,43%	12	3,72%	1	0,31%	4	1,24%	1	0	0	323
Pucki	134	90,54%	11	7,43%	0	0,00%	3	2,03%	0	0	0	148
Słupsk	54	79,41%	5	7,35%	0	0,00%	7	10,29%	1	1	0	68
Słupski	162	72,32%	27	12,05%	4	1,79%	10	4,46%	1	1	19	224
Sopot	121	97,58%	1	0,81%	0	0,00%	2	1,61%	0	0	0	124
Starogardzki	210	89,36%	20	8,51%	2	0,85%	3	1,28%	0	0	0	235
Sztumski	117	91,41%	7	5,47%	3	2,34%	1	0,78%	0	0	0	128
Tczewski	166	90,22%	15	8,15%	1	0,54%	2	1,09%	0	0	0	184
Wejherowski	144	94,12%	5	3,27%	0	0,00%	3	1,96%	0	0	1	153
Województwo	2824	88,86%	210	6,61%	26	0,82%	83	2,61%	5	9	21	3178

oraz zamki, z których 12 znajduje się w ogólnie dobrym stanie (92,31%), a 1 zaliczono do zagrożonych (7,69%).

Wśród grupy obiektów zagrożonych, obok największego zbioru budynków mieszkalnych (44 z 210), najliczniejsze są budowle rezydencjonalne i folwarczne (po 34) oraz gospodarcze (25). Trudności z utrzymaniem w dobrym stanie tych obiektów związane są z wtórnym podziałem budowli rezydencjonalnych na kilku użytkowników, brakiem bieżącego użytkowania zabudowań folwarcznych oraz obiektów gospodarczych wynikającym nierzadko ze zmiany technologii produkcji rolnej.

W grupie zabytków podzielonych chronologicznie w najlepszym stanie zachowania są obiekty powstałe do połowy XIII w. (14 obiektów; 100% zasobu). Najliczniejszą grupę budowli w ogólnie dobrym stanie reprezentują obiekty powstałe w XIX w. (1132; 85,50%). Jednocześnie w grupie tej największy odsetek stanowią obiekty zagrożone (117; 8,84%). Dotyczy to budowli rezydencjonalnych oraz towarzyszących im parków i folwarków. Z tego okresu pochodzi 16 zagrożonych dworów i pałaców, 11 parków oraz zdecydowana większość wszystkich wpisanych do rejestru obiektów folwarcznych.

W grupie zabytków podzielonych ze względu na materiał w najlepszym stanie zachowania są obiekty betonowe (64; 100% zasobu). W większości są to budowle o krótkiej metryce – powstałe w XX w. Najwięcej z nich położonych jest w powiecie puckim – fortyfikacje Półwyspu Helskiego w rejonie Helu i Jastarni z lat 30. XX w. oraz baterie artyleryjskie, stanowiska bojowe i schrony. Najliczniejszą grupę budowli w ogólnie dobrym stanie zachowania reprezentują obiekty murowane wybudowane z cegły (1849; 90,20% zasobu). Jednocześnie spośród nich największy odsetek stanowią obiekty zagrożone (141; 6,88% zasobu), a także obiekty, które utraciły wartość (15; 0,73%), oraz budowle uznane za nieistniejące (35; 1,71%). Dużo mniejszy udział procentowy obiektów w dobrym stanie odnotowano wśród zabytków zakwalifikowanych do kategorii konstrukcja wieńcowa/inna (311 obiektów; 84,51% zasobu), zaś 21 uznano za zagrożone (5,71%). Najmniej zabytków w dobrym stanie znajduje się wśród obiektów powstałych z metalu (5; 83,33%), zaś tylko 1 obiekt uznano za zagrożony (16,67%).

W trakcie weryfikacji w latach 2009–2015 z rejestru zabytków województwa pomorskiego skreślono 36 obiektów. Na grupę tę składają się 23 obiekty, które znajdowały się w dobrym stanie zachowania, 6 nieistniejących, 5 zagrożonych, w 1 przypadku nastąpiła utrata wartości oraz 1 został przeniesiony do muzeum. Najwięcej skreśleń dotyczyło obiektów położonych na terenie powiatu chojnickiego (11), następnie powiatów bytowskiego, gdańskiego, kwidzyńskiego, nowodworskiego, puckiego (po 3) oraz kartuskiego, sztumskiego i wejherowskiego (po 2).

W odniesieniu do typów własności największą grupę spośród całego zasobu zabytków w regionie stanowią obiekty będące własnością prywatną (950). Zdecydowana większość z nich znajduje się w ogólnie dobrym stanie (793; 83,47% zasobu), ale jednocześnie najwięcej budowli uznano za zagrożone (107; 11,26%). Wśród nich znalazły się również obiekty, które utraciły wartość (14; 1,47%), oraz budowle uznane za nieistniejące (34; 3,58%). Jak wynika z przedmiotowych danych, prywatni właściciele są dobrymi opiekunami zabytków. Duża liczba zabytków zagrożonych związana jest z brakiem bieżącego użytkowania obiektów, brakiem pomysłu na nową funkcję, a nierzadko świadomym zaniechaniem bieżącej opieki. Najliczniejszy udział procentowy w zasobie budowli będących w ogólnie dobrym stanie zachowania reprezentują obiekty będące własnością kościołów i związków wyznaniowych (98,84%; 679 z 687).

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY (W ODNIESIENIU DO ZASOBU DANEGO RODZAJU WŁASNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE) ZABYTEKÓW W GRUPIE OBIEKTÓW NIEZALICZONYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH ORAZ W GRUPACH ZAGROŻEŃ W PODZIALE WG RODZAJU WŁASNOŚCI

Rodzaj własności	Niezaliczone do grup weryfikacyjnych		Zagrożone		Utrata wartości		Nieistniejące		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Państwowe	249	84,69%	24	8,16%	7	2,38%	10	3,40%	290
Samorządowe	443	89,13%	23	4,63%	2	0,40%	9	1,81%	477
Kościółów i związków wyznaniowych	679	98,84%	4	0,58%	1	0,15%	3	0,44%	687
Prywatne	793	83,47%	107	11,26%	14	1,47%	34	3,58%	948
Mieszane	137	94,48%	8	5,52%	0	0,00%	0	0,00%	145
Inne	427	91,24%	28	5,98%	1	0,21%	4	0,85%	460
Brak danych	96	70,07%	16	11,68%	1	0,73%	23	16,79%	136

Wśród nich odnotowano jedynie 4 obiekty zagrożone oraz 1, który utracił wartości. Ten typ własności (obecnie najczęściej w posiadaniu Kościoła katolickiego) wykazuje dużą dbałość o użytkowane obiekty zabytkowe.

Największą grupę obiektów użytkowanych w sposób niekolidujący stanowią zabytki kościołów i związków wyznaniowych (615; 89,52% zasobu). Jedynie w 1 przypadku odnotowano użytkowanie kolidujące. Wynika to z faktu, że obiekty te zachowały swoją pierwotną funkcję (w większości sakralną). Niewiele mniejszą grupę budowli użytkowanych w sposób niekolidujący stanowią obiekty prywatne (507; 53,37%). Najliczniejszą grupę zabytków użytkowanych w sposób kolidujący posiadają samorządy (19; 3,82%). Problem ten dotyczy obiektów rezydencjonalnych – dworów, które po 1945 r. wtórnie podzielono na mieszkania komunalne, a także zmieniono funkcję pierwotną, urządzając w ich wnętrzach przedszkola i szkoły. Wśród zabytków podzielonych według ich funkcji pierwotnej, a użytkowanych w sposób niekolidujący najwięcej jest budynków mieszkalnych (687; 68,02%), a następnie sakralnych (461; 92,57%). Najmniej w tej kategorii jest budowli przemysłowych (45; 42,86%) oraz zamków (8; 61,54%). Natomiast w grupie zabytków podzielonych według ich funkcji pierwotnej, a użytkowanych w sposób kolidujący największą liczbę stanowią budynki rezydencjonalne (23; 10,09%), zieleni (11; 3,90%) i mieszkalne (11; 1,09%). Wśród obiektów nieużytkowanych najwięcej odnotowano budowli folwarcznych (62; 25,10%) i zieleni (61; 21,63%). Za najczęstsze użytkowanie kolidujące z pierwotną formą użytkowania uznano wtórny podział obiektu rezydencjonalnego na mieszkania komunalne, a także wprowadzenie do wnętrza zabytku nowej, nieprzystającej do pierwotnej funkcji – np. przedszkole, szkoła.

2.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

A.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW W LATACH 2009–2015

Na obszarze województwa pomorskiego 88,86% zasobu województwa (2824 obiekty) stanowią zabytki niezaliczone do sześciu wydzielonych grup weryfikacyjnych. Byłoby jednak nadmiernym uproszczeniem, gdyby uznać, że ich stan zachowania jest bardzo dobry. Najogólniej

można go określić jako dość zróżnicowany. W tej grupie znalazły się bowiem zarówno obiekty doskonale utrzymane, w dobrym stanie, jak i zabytki posiadające niewielkie zagrożenia. Są to zagrożenia faktyczne wynikające np. ze zniszczenia natury konstrukcyjno-materiałowej, jak i zagrożenia potencjalne wynikające z braku należytego zabezpieczenia, nadmiernego naporu inwestycyjnego bądź z niewłaściwego użytkowania. Do zabytków wyjątkowo cennych zaliczyć należy Zamek Krzyżacki w Malborku (wpisany na Listę światowego dziedzictwa UNESCO) oraz 5 obiektów uznanych za Pomniki Historii: Gdańsk (miasto w zasięgu obwarowań XVII w.), Gdynię (historyczny układ urbanistyczny), Malbork (zespół zamku krzyżackiego), Pelplin (zespół pocystersko-katedralny) oraz Pole Bitwy na Westerplatte. Ponadregionalne, unikatowe wartości reprezentuje w tej grupie zespół pocysterski w Oliwie, Twierdza Wisłoujście, Stocznia Gdańska – miejsca związane z powstaniem i upamiętnieniem Solidarności, a także zespół dawnej kartuzji w Kartuzach. Pod względem usytuowania zabytków region wykazuje dość dużą jednolitość. Dane procentowe utrzymują się zasadniczo między 97 a 85% zasobu w powiecie, niemniej jednak w czterech powiatach występują dane niższe, z przedziału 79–64%. Najwyższy odsetek budowli z tej grupy odnotowano w Sopocie (97,58%; 121 obiektów). Niewiele mniejszy występuje w Gdyni (95,56%; 86) i w powiecie chojnickim (95,24%; 60), zaś wyraźnie słabszy w powiatach bytowskim (64,95%; 63), gdańskim (68,33%; 82) i słupskim (72,32%; 162). W gronie miast na prawach powiatu korzystnie wyróżnia się aglomeracja trójmiejska, należy jednak zwrócić uwagę, że w tym zestawieniu Gdańsk ma nieporównywalnie większą liczbę obiektów zabytkowych od pozostałych miast. Niższy odsetek odnotowano w Słupsku (79,41%; 54), podobnie jak w całej północno-zachodniej części województwa. Przynajmniej przyczyną zróżnicowania terytorialnego w rozmieszczeniu dość dobrze zachowanych zabytków mogą być historyczne uwarunkowania związane z powojenną wymianą ludności, a w przypadku powiatów bytowskiego i słupskiego peryferyjność położenia względem Gdańska. Zabytki sopockie i gdyńskie stanowią dość jednorodną czasowo grupę obiektów – w Sopocie z XIX i XX w., a w Gdyni z XX w. Na tym tle zabytki Gdańska wykazują ogromne zróżnicowanie – reprezentują wszystkie przedziały czasowe, z najliczniejszą grupą XVI–XVIII w., wszystkie kategorie z bezsprzeczną przewagą mieszkalnych oraz dużym udziałem zabytków sakralnych, obronnych i użyteczności publicznej.

Analizując dane dotyczące pierwotnej funkcji weryfikowanych obiektów, w omawianej grupie zabytków najwyższym udziałem procentowym odznaczają się obiekty sakralne (97,99%; 488 z 498) oraz cmentarze (97,06%; 132 z 136). W zasobie zabytków sakralnych znajdują się świątynie większości wyznań obecnych niegdyś na terenie Pomorza. Najstarsze zachowane obiekty sakralne związane są z zakonami cystersów i norbertanek (Oliwa, Żarnowiec, Żukowo), zasadnicza część średniowiecznych kościołów pochodzi z okresu krzyżackiego (XIV–XV w.), w którym na szczególnie wyróżnienie zasługują miejskie fary (Chojnice, Lębork, Puck, Słupsk, Starogard Gdański, Tczew) na czele z gdańskim kościołem Mariackim (1343–1502). Z dziedzictwa okresów późniejszych zwracają uwagę obiekty kalwaryjne (Kalwaria Wejherowska), fundacje opackie (Pogódki) i królewskie (kaplica Królewska w Gdańsku) oraz ciekawe przykłady szkieletowych świątyń ewangelickich (Kieźmark, Świerki). W spuściźnie XX w. godne uwagi są historyzujące realizacje Oskara Hossfelda, Rogera Sławskiego i Adolfa

**OBIEKTY NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bytowski	26	100,00%	0	0,00%	2	66,67%	1	100,00%	9	52,94%	11	84,62%
Chojnicki	17	100,00%	2	100,00%	2	100,00%	0	0,00%	6	85,71%	9	100,00%
Człuchowski	28	100,00%	1	100,00%	0	0,00%	2	100,00%	5	83,33%	10	100,00%
Gdańsk	43	100,00%	62	93,94%	64	92,75%	0	0,00%	25	92,59%	30	96,77%
Gdański	24	100,00%	0	0,00%	2	100,00%	1	50,00%	4	57,14%	4	50,00%
Gdynia	5	100,00%	0	0,00%	22	95,65%	0	0,00%	3	100,00%	6	100,00%
Kartuski	22	100,00%	0	0,00%	4	100,00%	0	0,00%	5	83,33%	7	100,00%
Kościerski	32	100,00%	1	100,00%	1	100,00%	1	100,00%	5	100,00%	6	100,00%
Kwidziński	25	92,59%	3	100,00%	22	100,00%	2	100,00%	8	88,89%	9	100,00%
Lęborski	13	100,00%	0	0,00%	5	100,00%	0	0,00%	5	83,33%	5	71,43%
Malborski	32	96,97%	3	100,00%	13	100,00%	1	100,00%	0	0,00%	3	100,00%
Nowodworski	17	94,44%	0	0,00%	5	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	100,00%
Pucki	16	94,12%	35	100,00%	5	83,33%	0	0,00%	9	90,00%	12	100,00%
Słupsk	9	100,00%	3	100,00%	12	85,71%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
Słupski	41	97,62%	0	0,00%	3	100,00%	0	0,00%	31	70,45%	51	89,47%
Sopot	8	100,00%	0	0,00%	16	100,00%	0	0,00%	3	100,00%	16	100,00%
Starogardzki	30	96,77%	3	100,00%	25	100,00%	1	100,00%	14	77,78%	10	76,92%
Sztumski	28	96,55%	1	100,00%	1	100,00%	1	100,00%	15	78,95%	31	91,18%
Tczewski	29	96,67%	2	100,00%	5	100,00%	1	100,00%	16	88,89%	13	76,47%
Wejherowski	43	97,73%	0	0,00%	3	100,00%	0	0,00%	20	90,91%	20	100,00%
Województwo	488	97,99%	116	96,67%	212	95,50%	12	92,31%	183	80,26%	257	91,13%

Bielefeldta. W grupie zabytków sakralnych nie odnotowano dużego zróżnicowania w ramach poszczególnych powiatów, większość z nich odnotowała wynik 100%, a pozostałe powyżej 90%. Wśród nekropolii zasadniczą część stanowią cmentarze wyznaniowe. Są pośród nich rzymskokatolickie, ewangelickie, menonickie (np. Stogi, Szaleniec) i żydowskie (np. Bączek, Sopot, Starogard Gdański). Występują również przykłady cmentarzy wojennych (jenieckie w Tczewie i w Czarnem), rodowych (w obrębie parków dworskich) oraz unikatowy cmentarz leśników (w Pysznicy). Największą grupę stanowią cmentarze przykościelne, obecnie niemal wyłącznie katolickie, z których większość ma średniowieczny rodowód (np. Pelplin). W grupie cmentarzy aż 14 powiatów odnotowało wynik 100%, w 4 sytuuje się on między 85,71 a 94,12%, natomiast w 2 (powiecie lęborskim i w Słupsku) nie objęto rejestrem żadnej nekropolii. Dobra kondycja obiektów sakralnych wynika z głęboko osadzonej w polskiej kulturze dbałości o obiekty kultu. Brak jednak tego szczególnego wyczulenia na sprawy dawnych cmentarzy. Część z nich, po 1945 r. pozbawiona oparcia w swych społecznościach wyznaniowych (gminy ewangelickie, menonickie, żydowskie), znajduje się w nie najlepszym stanie zachowania.

Wśród omawianej grupy najwyższym udziałem procentowym odznaczają się obiekty najstarsze, powstałe do połowy XIII w. (100%; 14). Na drugim miejscu sytuują się zabytki z połowy XIII do XV w. (98,58%; 277 z 281). Mając na uwadze fakt, że statystyki znacznie upraszczają zagadnienie datowania, w grupie najstarszych obiektów wymienić można dwie książece

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	1	11,11%	9	52,94%	1	20,00%	3	100,00%	0	0,00%	63	64,95%
4	80,00%	2	100,00%	12	92,31%	0	0,00%	5	100,00%	1	100,00%	60	95,24%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	47	85,45%
15	88,24%	34	70,83%	232	95,08%	24	80,00%	8	100,00%	38	95,00%	575	92,30%
12	46,15%	5	83,33%	14	66,67%	4	44,44%	7	100,00%	5	62,50%	82	68,33%
3	100,00%	10	100,00%	29	90,63%	0	0,00%	2	100,00%	6	100,00%	86	95,56%
13	86,67%	2	50,00%	32	94,12%	4	66,67%	7	100,00%	2	100,00%	98	91,59%
1	50,00%	0	0,00%	3	60,00%	3	100,00%	7	100,00%	3	100,00%	63	92,65%
23	95,83%	9	90,00%	57	91,94%	3	75,00%	12	100,00%	12	92,31%	185	93,91%
0	0,00%	1	100,00%	6	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	35	89,74%
3	50,00%	3	75,00%	36	80,00%	4	100,00%	12	100,00%	7	100,00%	117	88,64%
0	0,00%	9	69,23%	248	96,12%	12	85,71%	6	85,71%	4	100,00%	305	94,43%
15	78,95%	5	55,56%	24	96,00%	1	50,00%	3	100,00%	9	90,00%	134	90,54%
0	0,00%	4	66,67%	21	77,78%	1	33,33%	0	0,00%	3	60,00%	54	79,41%
4	40,00%	8	40,00%	15	48,39%	1	50,00%	7	87,50%	1	14,29%	162	72,32%
0	0,00%	5	71,43%	63	98,44%	0	0,00%	3	100,00%	7	100,00%	121	97,58%
62	83,78%	5	71,43%	39	97,50%	3	100,00%	12	92,31%	6	85,71%	210	89,36%
6	100,00%	1	100,00%	5	83,33%	8	88,89%	16	94,12%	4	100,00%	117	91,41%
8	66,67%	11	84,62%	55	94,83%	5	71,43%	12	100,00%	9	100,00%	166	90,22%
20	80,00%	4	100,00%	19	100,00%	3	100,00%	9	100,00%	3	75,00%	144	94,12%
189	76,52%	119	66,85%	919	90,99%	77	73,33%	132	97,06%	120	86,33%	2824	88,86%

fundacje związane z regułą cysterską – klasztor męski w Oliwie i żeński w Żukowie. W obu kościołach klasztornych możliwe jest wskazanie pochodzących z początku XIII w., romańskich fragmentów wzniesionych z cegły w wątku wendyjskim. W Oliwie jest nim pierwotne oratorium – zaczątek pierwszego prezbiterium oraz południowe skrzydło transeptu; w Żukowie dwukondygnacyjna część zachodnia kościoła oraz dolne partie wieży. Kolejny wyodrębniony przedział czasowy – połowa XIII do XV w. – obejmuje obiekty gotyckie wraz z ich późnoromańskimi początkami. W tej grupie odnotowano zamki krzyżackie i joannickie (m.in. Bytów, Gniew, Malbork, Skarszewy), zamki biskupie i kapitulne (Kwidzyn, Prabuty), katedrę diecezji pomezkańskiej w Kwidzynie, okazałe założenia klasztorne (Kartuzy, Pelplin, Żarnowiec) oraz bardzo liczne kościoły wiejskie. W obrębie powstających w tym okresie miast rozbudowane były systemy murów miejskich z basztami i bramami (m.in. Gdańsk, Kwidzyn, Łębork, Malbork, Słupsk, Skarszewy, Tczew), ratusze i inne budowle użyteczności publicznej (m.in. Gdańsk, Malbork), reprezentacyjne kościoły parafialne z gdańskim kościołem Mariackim na czele (Chojnice, Łębork, Puck, Słupsk, Starogard Gdański, Tczew). W strukturach miejskich godne wzmianki są liczne kościoły i klasztory zakonów żebraczych (Gdańsk, Słupsk, Tczew) oraz kościoły szpitalne. Charakterystyczna zabudowa mieszkalna tego okresu to kamienice sytuowane szczytowo na wąskich działkach, zachowane są również pojedyncze przykłady obiektów przemysłowych (młyny). W architekturze tego czasu dominowała cegła, kamień używany był tylko w warstwach

**OBIEKTY NIE ZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Bytowski	0	0,00%	2	100,00%	27	64,29%	30	63,83%	4	66,67%	0	0,00%	63
Chojnicki	0	0,00%	5	100,00%	10	90,91%	21	95,45%	15	93,75%	9	100,00%	60
Człuchowski	0	0,00%	5	100,00%	22	81,48%	16	84,21%	4	100,00%	0	0,00%	47
Gdańsk	8	100,00%	68	98,55%	249	90,88%	134	86,45%	105	99,06%	11	100,00%	575
Gdański	0	0,00%	17	94,44%	21	72,41%	33	56,90%	10	71,43%	1	100,00%	82
Gdynia	0	0,00%	2	100,00%	3	100,00%	12	92,31%	58	95,08%	11	100,00%	86
Kartuski	1	100,00%	9	100,00%	15	100,00%	49	89,09%	23	88,46%	1	100,00%	98
Kościerski	0	0,00%	4	100,00%	12	85,71%	16	88,89%	30	100,00%	1	50,00%	63
Kwidziński	1	100,00%	17	100,00%	27	87,10%	55	94,83%	63	95,45%	22	91,67%	185
Lęborski	0	0,00%	1	100,00%	9	81,82%	11	84,62%	14	100,00%	0	0,00%	35
Malborski	1	100,00%	28	100,00%	7	50,00%	61	89,71%	19	95,00%	1	100,00%	117
Nowodworski	0	0,00%	13	100,00%	15	60,00%	161	96,41%	114	98,28%	2	100,00%	305
Pucki	0	0,00%	9	100,00%	20	95,24%	51	85,00%	49	94,23%	5	83,33%	134
Słupsk	0	0,00%	8	100,00%	3	37,50%	22	78,57%	21	87,50%	0	0,00%	54
Słupski	0	0,00%	13	100,00%	30	62,50%	98	69,50%	16	100,00%	5	83,33%	162
Sopot	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	44	95,65%	72	98,63%	3	100,00%	121
Starogardzki	0	0,00%	18	100,00%	11	91,67%	154	88,00%	22	88,00%	5	100,00%	210
Sztumski	1	100,00%	26	100,00%	22	84,62%	52	91,23%	11	84,62%	5	100,00%	117
Tczewski	2	100,00%	32	94,12%	47	94,00%	62	86,11%	16	88,89%	7	87,50%	166
Wejherowski	0	0,00%	0	0,00%	44	93,62%	50	96,15%	45	91,84%	5	100,00%	144
Województwo	14	100,00%	277	98,58%	596	83,94%	1132	85,50%	711	94,93%	94	94,00%	2824

fundamentowych i cokołowych lub jako detal architektoniczny (żebra sklepienne, zworniki i gzymsy).

Analizując omawianą grupę zabytków pod kątem materiału/konstrukcji, najliczniejszy udział odnotowano wśród obiektów wybudowanych z betonu (100%; 64). Z racji specyfiki regionu występuje na tym terenie duży odsetek obiektów drewnianych o konstrukcji szkieletowej (68,54%; 122 ze 178). Na dobry wynik obiektów betonowych znaczący wpływ ma ich krótka metryka, w większości są to obiekty powstałe w XX w. Liderem tego zestawienia jest powiat pucki z budowlami fortyfikacji Półwyspu Helskiego w rejonie Helu i Jastarni z lat 30. XX w. (baterie artyleryjskie, stanowiska bojowe, schrony). W Gdyni przykłady konstrukcji żelbetowej (m.in. z żelbetowym szkieletem) znajdują się w porcie i są to elewator zbożowy, chłodnia portowa oraz magazyn długoterminowy „H”. Natomiast w Gdańsku są to urządzenia hydrotechniczne śluzy w Przegalinie i budowle w obrębie Pola Bitwy na półwyspie Westerplatte. Udział obiektów o drewnianej konstrukcji szkieletowej w całym zasobie województwa nie jest adekwatny do powszechności tego typu budownictwa na Pomorzu (68,54%, 122 z 178). Powszechnie używanym materiałem w regionie było drewno sosnowe, sporadycznie używano dębiny. Wypełnienie kwater wykonywano na trzy sposoby: z cegieł suszonych na słońcu, z tzw. szachulca i cegieł palonych. Najwięcej zabytków szkieletowych odnotowano w Gdańsku oraz w powiatach bytowskim, człuchowskim, puckim i słupskim. Średniowieczne przykłady

fragmentów tego typu konstrukcji znajdują się w gotyckich kościołach na terenie Żuław, gdzie drewniany szkielet występuje jako relikty ścian pierwotnych (wtórnie omurowany). Najstarsze przykłady budowli szkieletowych pochodzą z końca XVI w. (zbór we Wróblewie) i z początku XVII w. (dom podcieniowy w Gdańsku-Lipcach). Reprezentacyjną grupę stanowią kościoły z II połowy XVII, XVIII i początku XIX w. (m.in. Bińcze, Brzeziny, Pieniężnica, Polnica, Przechlewo, Sierpowo, Słupia, Strzeczona) charakteryzujące się prostą bryłą z wieżą od zachodu. Duży udział w zasobie województwa mają również szkieletowe obiekty gospodarcze i budynki mieszkalne (Swołowo).

Analizując zależności pomiędzy rodzajem własności, funkcją pierwotną, oceną sposobu użytkowania a stanem zachowania obiektów w omawianej grupie, najwyższy procentowo udział odnotowano wśród obiektów będących własnością kościołów i związków wyznaniowych (98,84%; 679 z 687). Liczbowo największą grupę stanowią budynki prywatne (793 z 950; 83,47%) oraz państwowe (249 z 294; 84,69%). Własność kościołów i związków wyznaniowych (obecnie najczęściej Kościoła katolickiego) wykazuje dużą dbałość o posiadane obiekty zabytkowe. Warto podkreślić, że w zasobach tych znajdują się najcenniejsze i największe budowle regionu. W ostatnich latach zauważalna jest duża aktywność parafii w pozyskiwaniu zewnętrznych środków finansowych na ratowanie i utrwalenie substancji zabytkowej. Większość dachów świątyń, które były w złym stanie zachowania, została już wyremontowana. Obecnie składane wnioski o dofinansowanie najczęściej dotyczą prac konserwatorskich przy elewacjach i wyposażeniu ruchomym. Jak wynika ze statystyk, powiększająca się w ostatnich dziesięcioleciach własność prywatna wyraźnie gorzej radzi sobie z opieką nad zabytkami. O dofinansowanie ubiegają się najczęściej nowi, świadomi trudów i przeciwności właściciele. Małe zrozumienie potrzeb ochrony zabytków występuje w środowiskach popegeerowskich (w szczególności problem ten dotyczy dworów wtórnie podzielonych i zamieszkanymi przez kilka rodzin). Zdecydowana większość obiektów zaliczonych do tej najliczniejszej grupy (2102 z 2824) użytkowana jest w sposób niekolidujący. Najliczniejsza jest własność kościołów i związków wyznaniowych (614 obiektów), a następnie prywatna (479) i samorządowa (370). Wiodąca pozycja własności kościołów i związków wyznaniowych nie budzi zdziwienia – tradycyjnie Kościół użytkuje swoje obiekty najczęściej zgodnie z pierwotną funkcją. Do kategorii użytkowanie kolidujące zaliczono 44 obiekty. Dominuje w niej własność samorządowa (17 zabytków); obserwujemy, że dużym problemem i wyzwaniem dla samorządów są budowle rezydencjonalne, które po 1945 r. podzielono na mieszkania komunalne lub zlokalizowano w nich szkoły i przedszkola. Podobny problem podziału między dwóch lub więcej użytkowników dotyczy także charakterystycznych dla Żuław domów podcieniowych. Niewątpliwie utrwalone już zaszczości rzadko można odwrócić, są też sytuacje, w których trudno o powrót do pierwotnej funkcji (np. synagoga w Starogardzie). W omawianej szerokiej grupie zabytków (różny stan zachowania, bez przypadków ekstremalnych) odnotowano 238 obiektów nieużytkowanych. W zdecydowanej większości są to obiekty prywatne (74); duża ich liczba może budzić uzasadnione obawy – część z nich to zapewne obiekty w trakcie remontu, jednak pozostałe mogą potencjalnie zasilić grupę zagrożonych. Wśród zabytków użytkowanych w sposób niekolidujący z pierwotną formą użytkowania najliczniejszą grupę stanowią obiekty mieszkalne (666),

**ZABYTKI NIERUCHOME WPISANE DO REJESTRU NIEZALICZONE DO GRUP WERYFIKACYJNYCH
W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW (OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bytowski	5	35,71%	12	46,15%	29	78,38%	2	66,67%	0	0,00%
Chojnicki	3	75,00%	1	100,00%	42	95,45%	0	0,00%	0	0,00%
Człuchowski	2	40,00%	16	100,00%	17	85,00%	1	100,00%	0	0,00%
Gdańsk	8	53,33%	20	86,96%	473	93,29%	4	80,00%	22	91,67%
Gdański	5	71,43%	5	83,33%	57	65,52%	4	80,00%	0	0,00%
Gdynia	0	0,00%	0	0,00%	71	94,67%	1	100,00%	0	0,00%
Kartuski	5	83,33%	8	88,89%	67	91,78%	3	100,00%	0	0,00%
Kościerski	1	20,00%	1	100,00%	38	97,44%	2	100,00%	0	0,00%
Kwidziński	6	85,71%	1	50,00%	147	93,63%	2	100,00%	0	0,00%
Lęborski	0	0,00%	2	100,00%	27	93,10%	1	100,00%	0	0,00%
Malborski	10	71,43%	2	66,67%	89	89,90%	0	0,00%	0	0,00%
Nowodworski	235	94,76%	7	87,50%	45	93,75%	0	0,00%	0	0,00%
Pucki	5	83,33%	17	94,44%	55	83,33%	6	85,71%	0	0,00%
Słupsk	0	0,00%	0	0,00%	54	87,10%	0	0,00%	0	0,00%
Słupski	0	0,00%	13	34,21%	91	80,53%	0	0,00%	0	0,00%
Sopot	9	90,00%	4	100,00%	86	97,73%	1	100,00%	1	100,00%
Starogardzki	11	91,67%	1	50,00%	171	90,00%	5	100,00%	0	0,00%
Sztumski	2	100,00%	2	100,00%	57	89,06%	2	100,00%	0	0,00%
Tczewski	3	100,00%	1	100,00%	135	90,60%	1	100,00%	0	0,00%
Wejherowski	1	33,33%	9	90,00%	98	95,15%	2	66,67%	0	0,00%
Województwo	311	84,51%	122	68,54%	1849	90,20%	37	86,05%	23	92,00%

a następne sakralne (461). Natomiast w przypadku budowli użytkowanych w sposób kolidujący w większości są to obiekty rezydencjonalne (14). W grupie zabytków nieużytkowanych uwagę zwraca duża liczba założeń zielonych (42) i folwarcznych (30). W odniesieniu do zabytków rezydencjonalnych za kolidujące uznano wszystkie przypadki, gdy obiekt rezydencjonalny wtórnie przekształcono w dom wielorodzinny (Leśnice, Gdańsk, ul. Bytowska 1), przedszkole (Gdańsk, ul. Nowiny 2 i ul. Do Studzienki) lub szkołę (Turze, Stare Polaszki). W przypadku założeń zielonych użytkowanie łączy się nierozdzielnie z pielęgnacją. Bardzo często na obszarach wiejskich, gdzie licznie występują tereny leśne, wartość zabytkowych parków nie jest doceniana. Problem ten występuje dość jaskrawo w przypadku założeń zielonych towarzyszących dworom zamieszkanym przez dawniejszych pracowników Państwowych Gospodarstw Rolnych lub tam, gdzie nowa funkcja dworu nie generuje wokół siebie środowiska zainteresowanego zielenią komponowaną (np. przedsiębiorstwo rolnicze). Nieużytkowanie, jako stan przemijający, pojawia się również tam, gdzie właściciel w pierwszej kolejności musi zająć się zrujnowaną siedzibą, a rewaloryzację parku i ogrodu z przyczyn finansowych odsuwa na plan dalszy.

Wśród omawianej grupy zabytków w ok. 1/5 przypadków (273 obiekty z 2824) stwierdzono pewien stopień zagrożenia, niewymagający jednak zakwalifikowania tych obiektów do budowli szczególnie zagrożonych. Zdecydowanie najczęściej zanotowano w Gdańsku, a także w powiatach bytowskim, gdańskim, nowodworskim, puckim, słupskim i wejherowskim. W gru-

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	49
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	46
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	36
0	0,00%	0	0,00%	7	100,00%	2	100,00%	1	100,00%	537
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	71
0	0,00%	0	0,00%	5	100,00%	0	0,00%	1	100,00%	78
0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	84
0	0,00%	0	0,00%	8	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	50
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	100,00%	164
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	30
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	102
0	0,00%	0	0,00%	7	100,00%	1	100,00%	0	0,00%	295
0	0,00%	0	0,00%	34	100,00%	1	100,00%	1	100,00%	119
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	54
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	104
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	102
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	188
0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	6	100,00%	70
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	141
0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	4	100,00%	115
0	0,00%	0	0,00%	64	100,00%	5	83,33%	24	92,31%	2435

pie tej znalazły się m.in. cenne średniowieczne i nowożytnie budowle obronne oraz zamki. Zużycie materiału/konstrukcji stwierdzono w średniowiecznych miejskich murach obronnych w Debrznie i Prabutach oraz nowożytnych fortyfikacjach zespołu Kamiennej Śluz w Gdańsku. Zagrożenie inwestycyjne względem obiektu i w jego otoczeniu odnotowano w odniesieniu do zamków krzyżackich w Bytowie i Przezmarku, do średniowiecznych murów obronnych w Starogardzie Gdańskim oraz do nowożytnych bastionów w Gdańsku. Wśród obiektów o mniejszym stopniu zagrożenia znalazł się także jeden z najcenniejszych zabytków o krajowej i europejskiej wartości zabytkowej – wzniesiona w XV–XVIII w. Twierdza Wisłoujście w Gdańsku, w której stwierdzono brak stałego użytkownika, niewłaściwe użytkowanie, zagrożenie inwestycyjne w otoczeniu oraz zagrożenie z powodu falowania wód i zanieczyszczenia powietrza. Aktualnie jednak wiele z tych zagrożeń już wyeliminowano. Jedną z większych grup zabytków posiadających niewielki stopień zagrożenia stanowią obiekty rezydencjonalne, folwarczne i towarzyszące im parki. Wśród obiektów rezydencjonalnych i folwarcznych szczególnie często spotykane jest zużycie materiału/konstrukcji oraz brak użytkownika. W mniejszym stopniu jest to niewłaściwe użytkowanie oraz zagrożenie inwestycyjne wobec obiektu i bezpośredniego otoczenia. W przypadku parków najczęściej spotykany jest brak pielęgnacji. Dużą grupę stanowią także budynki mieszkalne, w których najczęściej spotykanym zagrożeniem jest zużycie materiału/konstrukcji, brak użytkownika oraz zagrożenie inwestycyjne obiektu, przejawiające się w tendencji do przebudowywania i modernizowania zabytkowych budynków.

LICZBA OBIEKTÓW W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA I RODZAJU WŁASNOŚCI ORAZ UDZIAŁ PROCENTOWY W ZASOBIE DANEGO RODZAJU WŁASNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE (OBJĘTYCH WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Rodzaj własności	Użytkowane/niekolidujący		Użytkowane/kolidujący		Nieużytkowane	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Państwowe	145	49,32%	7	2,38%	66	22,45%
Samorządowe	374	75,25%	19	3,82%	60	12,07%
Kościółów i związków wyznaniowych	615	89,52%	1	0,15%	24	3,49%
Prywatne	507	53,37%	17	1,79%	148	15,58%
Mieszane	106	73,10%	7	4,83%	10	6,90%
Inne	364	77,78%	13	2,78%	65	13,89%
Brak danych	35	25,55%	1	0,73%	17	12,41%
Razem	2146	67,53%	65	2,05%	390	12,27%

LICZBA OBIEKTÓW W PODZIALE WG SPOSOBU UŻYTKOWANIA I FUNKCJI HISTORYCZNEJ ORAZ UDZIAŁ PROCENTOWY W ZASOBIE ZABYTKÓW DANEGO RODZAJU (FUNKCJI PIERWOTNEJ) W WOJEWÓDZTWIE (OBJĘTYCH WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)

Funkcja pierwotna	Użytkowane/niekolidujący		Użytkowane/kolidujący		Nieużytkowane	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Sakralne	461	92,57%	3	0,60%	18	3,61%
Obronne	58	48,33%	3	2,50%	21	17,50%
Zamki	8	61,54%	1	7,69%	2	15,38%
Użyteczności publicznej	169	76,13%	4	1,80%	27	12,16%
Rezydencjonalne	144	63,16%	23	10,09%	50	21,93%
Zieleń	176	62,41%	11	3,90%	61	21,63%
Folwarczne	121	48,99%	2	0,81%	62	25,10%
Gospodarcze	94	52,81%	3	1,69%	34	19,10%
Mieszkalne	687	68,02%	11	1,09%	45	4,46%
Przemysłowe	45	42,86%	4	3,81%	39	37,14%
Cmentarze	94	69,12%	0	0,00%	20	14,71%
Inne	89	64,03%	0	0,00%	11	7,91%
Razem	2146	67,53%	65	2,05%	390	12,27%

W obrębie tej grupy na szczególną uwagę zasługuje drewniane budownictwo ludowe z XVIII i XIX w., znajdujące się głównie w południowo-zachodnich powiatach województwa (np. bytowski), a także podobnie datowane domy podcieniowe na Żuławach. Należy wspomnieć również o budynkach mieszkalnych i użyteczności publicznej wykonanych w konstrukcji szkieletowej (np. dom galeriowy w zespole szpitala Bożego Ciała w Gdańsku oraz karczma Lwia Jama w Helu). W grupie budynków ceglanych na uwagę zasługują dwa duże zespoły – w zespole ceglanych domów robotniczych w Gościcinie (1909 r.) w zdecydowanej większości obiektów stwierdzono zagrożenie inwestycyjne względem obiektu, a w zespole koszar w Gdańsku-Wrzeszczu (1890–1903) część obiektów jest zagrożonych z powodu braku użytkownika. Znaczącą grupę zabytków o niewielkim stopniu zagrożenia tworzą także obiekty i zespoły przemysłowe, wśród których najczęściej odnotowywano brak użytkownika, zagrożenie inwestycyjne względem obiektu i w otoczeniu, a także zużycie materiału/konstrukcji. Do obiektów

tych należy m.in. duży zespół browaru w Gdańsku (1871–1939), oraz pojedyncze obiekty o nieaktualnej obecnie funkcji i specyficznej formie architektonicznej – wiatraki holenderskie w Pszczółkach i Palczewie (II połowa XIX w.) oraz wieże ciśnień w Nowym Dworze Gdańskim i Sztumie (początek XX w.). Zużycie materiału/konstrukcji stwierdzono w przypadku charakterystycznego dla krajobrazu Żuław mostu zwodzonego w Stobcu (1934 r.). Wśród obiektów w niewielkim stopniu zagrożonych stosunkowo najmniejszą grupę stanowią zabytki sakralne i cmentarze. Pośród nich znalazły się jednak wyjątkowo cenne cmentarze menonitów w Róże-
wie i Stawcu (XVII i XVIII w.) oraz cmentarze żydowskie (połowa XIX w.) w Bączku i Starogardzie Gdańskim, w których za zagrożenie uznano brak użytkownika.

B.

OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW W LATACH 2009–2015

OBIEKTY SZCZEGÓLNIIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

W województwie pomorskim zdecydowanie największą grupę stanowią obiekty zagrożone, które nie utraciły wartości zabytkowych. Zgodnie ze sporządzonymi w wyniku prac terenowych kwestionariuszami, do grupy tej zakwalifikowano aż 210 obiektów, co stanowi 6,61% ogólnej liczby zabytków wpisanych do rejestru. Najliczniej występują budynki mieszkalne (44 obiekty), następnie obiekty rezydencjonalne i folwarczne (po 34), gospodarcze (25), zabytkowa zielen (22), obiekty przemysłowe (21), tzw. inne (10), budynki użyteczności publicznej (7), sakralne (5), obronne (4), cmentarze (3) oraz 1 zamek. Największy odsetek obiektów szczególnie zagrożonych odnotowano wśród budynków przemysłowych (20% zasobu), rezydencjonalnych (14,91%), gospodarczych (14,04%) i folwarcznych (13,77%). Dużo mniejszy stwierdzono w grupie zabytkowej zieleni (7,80%), zamków (7,69%) oraz w kategorii inne (7,9%), a następnie w grupie budowli mieszkalnych (4,46%), obronnych (3,33%) i użyteczności publicznej (3,15%). W zdecydowanie najlepszym stanie znajdują się budowle sakralne, spośród których występuje jedynie 5 obiektów zagrożonych (1% zasobu) oraz cmentarze (2,21%).

Pod względem występowania obiektów zagrożonych, które nie utraciły wartości zabytkowych, obszar województwa jest dość zróżnicowany. Odnotowano zarówno powiaty, w których udział procentowy tych obiektów wynosi niemal 26% całego zasobu budowli wpisanych do rejestru zabytków w danym powiecie, jak i takie, w których ich nie stwierdzono. Mapa występowania obiektów zagrożonych ma związek z usytuowaniem charakterystycznych grup zabytków, np. zespołów rezydencjonalno-folwarcznych lub budownictwa drewnianego. Na terenie powiatów grodzkich zabytki na ogół znajdują się w dużo lepszym stanie zachowania niż w powiatach ziemskich zlokalizowanych, gdzie stwierdzono więcej obiektów zagrożonych. Co prawda ich największa liczba występuje w Gdańsku (aż 42), jednak stanowią one jedynie 6,74%

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bytowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	23,53%	1	7,69%
Chojnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Człuchowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	16,67%	0	0,00%
Gdańsk	0	0,00%	4	6,06%	5	7,25%	0	0,00%	2	7,41%	1	3,23%
Gdański	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	3	42,86%	4	50,00%
Gdynia	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kartuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	16,67%	0	0,00%
Kościerski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kwidziński	1	3,70%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lęborski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	16,67%	2	28,57%
Malborski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pucki	1	5,88%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	10,00%	0	0,00%
Słupsk	0	0,00%	0	0,00%	2	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Słupski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10	22,73%	5	8,77%
Sopot	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Starogardzki	1	3,23%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	22,22%	3	23,08%
Sztumski	1	3,45%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	10,53%	2	5,88%
Tczewski	1	3,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	11,11%	4	23,53%
Wejherowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	9,09%	0	0,00%
Województwo	5	1,00%	4	3,33%	7	3,15%	1	7,69%	34	14,91%	22	7,80%

wszystkich obiektów wpisanych do rejestru zabytków, a odsetek ten zbliżony jest do średniej w województwie. Drugi pod względem liczby budowli zagrożonych jest powiat ziemski gdański (31 zabytków). Natomiast zabytki te to aż 25,83% całego zasobu obiektów objętych ochroną w powiecie – co stanowi największy odsetek w województwie. Stosunkowo dużą liczbę budowli zagrożonych odnotowano także w powiecie słupskim (27 obiektów; 12% zasobu). Nieco mniejszy poziom, zarówno pod względem liczebnym, jak i procentowym, stwierdzono w powiatach starogardzkim (20; 8,51%) i tczewskim (15; 8,15%). W powiecie nowodworskim odnotowano wysoki udział obiektów zagrożonych (12), które stanowią jedynie 3,72% jego zasobu. Zbliżona wielkość, pod względem liczebnym i procentowym, występuje w powiatach puckim (11; 7,43% zasobu powiatu), malborskim (10; 7,58%), bytowskim (8; 8,25%) oraz sztumskim (7; 5,47%). Nieco mniej występuje w powiatach kartuskim (5; 4,67%) oraz grodzkim Słupsk (5; 7,35%). Natomiast w powiecie lęborskim sklasyfikowano tylko 4 obiekty zagrożone, które jednak stanowią aż 10,26% całego zasobu powiatu. Niewiele tego typu obiektów sklasyfikowano w powiecie grodzkim Gdynia (3; 3,33%), a także w powiatach ziemskich kwidzińskim (2; 1,02%) i człuchowskim (2; 3,64%). Najmniej budowli zagrożonych znajduje się na terenie Sopotu (1; zaledwie 0,81%). W powiatach chojnickim, kościerskim i wejherowskim nie stwierdzono obiektów zagrożonych, które nie utraciły wartości zabytkowych.

W odniesieniu do funkcji pierwotnej, najwięcej wśród omawianych zabytków jest budynków mieszkalnych. Odnotowano aż 44 tego rodzaju obiekty. Nie oznacza to jednak, że grupa ta jest

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	2	40,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	8,25%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	3,64%
1	5,88%	13	27,08%	9	3,69%	6	20,00%	0	0,00%	1	2,50%	42	6,74%
10	38,46%	1	16,67%	6	28,57%	5	55,56%	0	0,00%	1	12,50%	31	25,83%
0	0,00%	0	0,00%	3	9,38%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	3,33%
1	6,67%	0	0,00%	1	2,94%	2	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	5	4,67%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	4,17%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,02%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	10,26%
2	33,33%	1	25,00%	6	13,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10	7,58%
0	0,00%	2	15,38%	8	3,10%	1	7,14%	1	14,29%	0	0,00%	12	3,72%
2	10,53%	4	44,44%	1	4,00%	1	50,00%	0	0,00%	1	10,00%	11	7,43%
0	0,00%	0	0,00%	1	3,70%	1	33,33%	0	0,00%	1	20,00%	5	7,35%
2	20,00%	2	10,00%	4	12,90%	0	0,00%	0	0,00%	4	57,14%	27	12,05%
0	0,00%	1	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,81%
10	13,51%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,69%	1	14,29%	20	8,51%
0	0,00%	0	0,00%	1	16,67%	0	0,00%	1	5,88%	0	0,00%	7	5,47%
2	16,67%	1	7,69%	3	5,17%	2	28,57%	0	0,00%	0	0,00%	15	8,15%
2	8,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	25,00%	5	3,27%
34	13,77%	25	14,04%	44	4,36%	21	20,00%	3	2,21%	10	7,19%	210	6,61%

najbardziej zagrożona, bowiem stanowi zaledwie 4,36% całego zasobu budowli mieszkalnych objętych ochroną konserwatorską. Jest to wartość dużo poniżej średniej w województwie.

Specyficzną grupę obiektów mieszkalnych, wyróżniającą się zarówno pod względem liczby, jak i stopnia zagrożenia, stanowią charakterystyczne dla regionu żuławskie domy podcieniowe, pochodzące z XVIII i początku XIX w. Do rejestru zabytków zostały wpisane 42 takie budowle. Aż 14 z nich znajduje się w złym stanie zachowania, co stanowi 30% całego zasobu. Do grupy zagrożonych zaliczono m.in. obiekty najcenniejsze, wyróżniające się najstarszą metryką i szczególnie dekoracyjną formą architektoniczną. Należą do nich domy w Izbiskach, Kleciu, Lubieszewie, Nowej Kościelnicy, Steblewie, Złotowie oraz szczególnie zniszczone, bo częściowo już zawalone domy w Kławkach i Gdańsku-Sobieszewskiej Pastwie. Charakterystyczne dla domów podcieniowych zagrożenia dotyczą, choć w mniejszym stopniu, także większości pozostałych tego rodzaju obiektów, niezakwalifikowanych do grupy weryfikacyjnej obiektów zagrożonych. Domów, których stan nie budzi żadnych zastrzeżeń, jest w omawianej grupie niewiele.

Drugą, liczącą 14 obiektów, grupę szczególnie zagrożonych budynków mieszkalnych stanowią dość zróżnicowane pod względem materiału i formy architektonicznej domy miejskie. Do szczególnie wartościowych należą 2 murowane gotyckie kamienice w Gniewie, wpisane do rejestru zabytków jako „ruiny kamienic w odbudowie” i pozostające w tym stanie do dnia dzisiejszego. Na uwagę zasługuje także XVIII-wieczna kamienica przy ul. Reduta Wysok w Gdańsku, jeden z ostatnich reprezentantów robotniczo-rzemieślniczej zabudowy miasta.

Do zabytków szczególnie zagrożonych trzeba także zaliczyć drewniane budownictwo ludowe. Należą tu m.in. domy w dużych zagrodach pomorskich w powiecie słupskim – pochodzą one z końca XVIII oraz początku XIX w. i wyróżniają się wysokimi walorami zabytkowymi w regionie. Do zagrożonych zaliczono 4 z 5 wpisanych do rejestru tego rodzaju domów. Jako zagrożone sklasyfikowano także 3 obiekty ginącego już, drewnianego budownictwa Kaszub i Mierzei Wiślanej, w tym kaszubską chałupę podcieniową w Cierzniach, jeden z ostatnich tego typu budynków w województwie.

Szczególnie duża liczba obiektów zagrożonych występuje wśród zespołów rezydencjonalnych oraz folwarków. W województwie pomorskim na 282 wpisane do rejestru obiekty rezydencjonalne (pałace i dwory) zagrożone są 34 (14,91% tego zasobu). Spośród liczących 247 obiektów folwarcznych jako zagrożone sklasyfikowano 34 (13,77% całego zasobu). Największą liczbę obiektów zagrożonych odnotowano w powiecie słupskim, nieco mniejszą w powiatach gdańskim, starogardzkim i tczewskim. Pod względem procentowego udziału obiektów zagrożonych w stosunku do liczby wpisanych do rejestru najgorzej wypada powiat gdański. Wśród obiektów szczególnie zagrożonych znalazły się wszystkie występujące w folwarkach rodzaje obiektów, takie jak spichlerze, budynki inwentarskie, stodoły, magazyny, kuźnie, lodownie, rządcówki, a także kaplice grobowe właścicieli majątków. Wśród obiektów rezydencjonalnych znaczna część odznacza się wysokimi walorami zabytkowymi w regionie i stanowi ważny, a w niektórych powiatach dominujący element dziedzictwa i krajobrazu kulturowego. W grupie zagrożonych znalazły się m.in. obiekty najstarsze, o XVIII-wiecznej proveniencji (później częściowo przebudowane), np. w Cecenowie, Grabinach-Zameczku, Karźniczce, Wytownie i Żelazie. Do zagrożonych zaliczono także 2 dwory patrycjuszki miejskich w Gdańsku z ok. 1800 r. W grupie obiektów folwarcznych za zagrożone uznano m.in. rzadko już spotykane, szkieletowe spichlerze w Jasieniu i w Lisewie Malborskim. Na szczególną uwagę zasługuje stajnia z ok. 1800 r., należąca do zespołu dworu Studzienka w Gdańsku, unikatowy na terenie województwa przykład drewnianej budowli gospodarczej o klasycystycznej formie architektonicznej.

Stosunkowo dużą grupę obiektów zagrożonych odnotowano wśród budynków gospodarczych. Na terenie województwa stwierdzono 25 takich przypadków (14,04% zasobu tego typu obiektów wpisanych do rejestru zabytków). Budowle gospodarcze reprezentuje przede wszystkim wyjątkowo wartościowy zespół XVII- i XVIII-wiecznych spichlerzy miejskich, położonych na Wyspie Spichrzów w Gdańsku. Do kategorii zagrożonych zaliczono aż 11 spośród 20 wpisanych do rejestru spichlerzy, z których 7 pozostaje w stanie ruiny od czasu II wojny światowej.

Znaczącą grupę obiektów zagrożonych stanowią zabytki zieleni – parki, ogrody i cmentarze. Podczas prac weryfikacyjnych odnotowano 22 takie obiekty (7,80% ich zasobu w województwie). Zdecydowaną większość (aż 18 obiektów) tworzą parki dworskie i pałacowe. Za zagrożone uznano m.in. najstarsze, sięgające XVII i XVIII w. parki w Cecenowie, Karźniczce, Rusocinie i Wytownie. W grupie obiektów zagrożonych znalazły się także 2 cmentarze ewangelickie oraz 1 rodowy w zespole dworskim.

Kolejną pod względem liczebnym grupę zabytków szczególnie zagrożonych tworzą obiekty przemysłowe. Podczas prac weryfikacyjnych za zagrożone uznano 21 budowli przemysłowych, co stanowi wysoki, bo aż 20-procentowy odsetek wszystkich tego typu obiektów wpisanych

do rejestru zabytków na terenie województwa. Większość zabytków znajduje się w obrębie zespołów przemysłowych. Sklasyfikowano 6 zagrożonych tego typu zespołów, z których największym, a równocześnie najbardziej zniszczonym jest rzeźnia w Gdańsku (1894 r.). Wyjątkową grupą zagrożonych obiektów przemysłowych są zabytki inżynieryjne, wśród których wyróżnia się wzniesiony w 1857 r. most drogowo-kolejowy w Tczewie. Jest to zabytek o randze europejskiej, odznaczający się wybitnymi w momencie powstania rozwiązaniami technicznymi oraz wysokimi walorami architektonicznymi.

Do zagrożonych budowli przemysłowych zakwalifikowano także wiatraki, młyny wodne oraz kuźnie. W grupie tej znajduje się m.in. XVII-wieczny młyn w zespole Kamiennej Śluzy w Gdańsku, pozostający od czasu II wojny światowej w ruinie. Ponadto wiatraki holenderskie w Drewnicy i Zdrzewnie oraz młyny wodne w Jutrzence i Otnodze, wzniesione w połowie XIX w. Wszystkie ww. budowle nie tworzą licznej grupy, jednak należą do szczególnie cennych. W przeszłości stanowiły niezwykle charakterystyczne i często spotykane elementy krajobrazu wsi i miast regionu, obecnie są jednymi z ostatnich reprezentantów tego rodzaju obiektów w województwie.

Jednocześnie do kategorii zabytków szczególnie zagrożonych zaliczono 4 obiekty obronne. Wszystkie położone są w powiecie grodzkim Gdańsk i reprezentują wyjątkowo wysokie historyczne, architektoniczne i techniczne walory zabytkowe, o randze krajowej i regionalnej. Należy do nich XV-wieczna baszta Pod Zrębem, zavalona w 1975 r. zachowana w stanie trwałej ruiny, późnorenesansowa Brama Nizinna z 1626 r. oraz kamienne grodzie w zespole Kamiennej Śluzy, wzniesione w latach 1619–1624, stanowiące element unikatowego na terenie Polski zespołu fortyfikacyjno-hyrotechnicznego. Ostatnim w omawianej kategorii obiektem jest XIX-wieczny Szaniec Jezuicki. Na terenie województwa sklasyfikowano 1 zagrożony zamek (7,69% zasobu). Są to relikty wzniesionej w XIV–XV w. budowli obronnej na terenie krzyżackiego folwarku w Grabinach-Zameczku. Obiekt ten odznacza się wysoką wartością zabytkową w regionie.

W trakcie terenowych prac weryfikacyjnych najwięcej zagrożonych zabytków odnotowano wśród budowli pochodzących z XIX w. Z tego okresu pochodzi aż 117 obiektów zagrożonych (8,84% wszystkich XIX-wiecznych obiektów objętych ochroną prawną w regionie). Tak duża liczba wynika głównie z faktu, że obiekty te stanowią największą grupę zabytków rejestrowych (1324 obiekty). Najwięcej obiektów zagrożonych sklasyfikowano w Gdańsku (18) oraz w powiatach ziemskich gdańskim (21), słupskim (17) i starogardzkim (16). Natomiast największą liczebnie grupę zagrożonych zabytków z XIX w. tworzą budowle rezydencjonalne oraz towarzyszące im parki i folwarki. Z tego okresu pochodzi 16 dworów i pałaców, 11 parków oraz zdecydowana większość wszystkich wpisanych do rejestru obiektów folwarcznych. W XIX w. powstała znaczna część budynków mieszkalnych i gospodarczych, większość obiektów użyteczności publicznej, niemal wszystkie przemysłowe oraz wszystkie uznane za zagrożone obiekty sakralne. Jednocześnie z XIX w. pochodzi 1 zagrożony obiekt obronny – Szaniec Jezuicki w Gdańsku.

Drugą znaczącą grupą są obiekty powstałe w XVI–XVIII w. Należą do niej 63 obiekty zagrożone (8,87% wszystkich powstałych w tym czasie zabytków, objętych ochroną prawną na

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Bytowski	0	0,00%	0	0,00%	1	2,38%	5	10,64%	2	33,33%	0	0,00%	8
Chojnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Człuchowski	0	0,00%	0	0,00%	1	3,70%	1	5,26%	0	0,00%	0	0,00%	2
Gdańsk	0	0,00%	1	1,45%	22	8,03%	18	11,61%	1	0,94%	0	0,00%	42
Gdański	0	0,00%	1	5,56%	5	17,24%	21	36,21%	4	28,57%	0	0,00%	31
Gdynia	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	4,92%	0	0,00%	3
Kartuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	5,45%	2	7,69%	0	0,00%	5
Kościerski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Kwidziński	0	0,00%	0	0,00%	1	3,23%	1	1,72%	0	0,00%	0	0,00%	2
Lęborski	0	0,00%	0	0,00%	2	18,18%	2	15,38%	0	0,00%	0	0,00%	4
Malborski	0	0,00%	0	0,00%	5	35,71%	4	5,88%	1	5,00%	0	0,00%	10
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	6	24,00%	4	2,40%	2	1,72%	0	0,00%	12
Pucki	0	0,00%	0	0,00%	1	4,76%	9	15,00%	0	0,00%	1	16,67%	11
Słupsk	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	7,14%	3	12,50%	0	0,00%	5
Słupski	0	0,00%	0	0,00%	10	20,83%	17	12,06%	0	0,00%	0	0,00%	27
Sopot	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,17%	0	0,00%	0	0,00%	1
Starogardzki	0	0,00%	0	0,00%	1	8,33%	16	9,14%	3	12,00%	0	0,00%	20
Sztumski	0	0,00%	0	0,00%	3	11,54%	3	5,26%	1	7,69%	0	0,00%	7
Tczewski	0	0,00%	2	5,88%	3	6,00%	9	12,50%	1	5,56%	0	0,00%	15
Wejherowski	0	0,00%	0	0,00%	2	4,26%	1	1,92%	2	4,08%	0	0,00%	5
Województwo	0	0,00%	4	1,42%	63	8,87%	117	8,84%	25	3,34%	1	1,00%	210

terenie województwa). Najwięcej zabytków znajduje się w powiecie grodzkim Gdańsk (22), co wynika z faktu, że w tym terenie zdecydowanie najwięcej obiektów z tego okresu wpisano do rejestru zabytków (aż 247). Następnie w powiecie słupskim odnotowano 10 budowli, z których niemal wszystkie (9 obiektów) to XVIII-wieczne pałace, dwory i parki. W powiatach położonych na terenie Żuław (gdańskim, malborskim i nowodworskim) znaczną część obiektów zagrożonych stanowią XVIII-wieczne domy podcieniowe.

Wśród odnotowanych obiektów powstałych w XVII w. są 2 gdańskie budowle obronne – Brama Nizinna (datowana na 1626 r.) oraz kamienne grodzie w zespole Kamiennej Śluzy (powstałe w latach 1619–1624). Jednocześnie z tego samego okresu pochodzi młyn należący do zespołu śluzy. Ważną odnotowaną grupę obiektów XVII-wiecznych stanowią gdańskie spichlerze.

Na XVIII w. datowany jest zbiór zagrożonych obiektów rezydencjonalnych i towarzyszących im parków, należy jednak zaznaczyć, że niemal wszystkie te obiekty zostały w XIX i na początku XX w. przekształcone. Do zagrożonych obiektów XVIII-wiecznych należy 14 dworów i pałaców oraz 7 parków. Najstarszą metryką wyróżnia się dwór położony w Grabinach-Zameczku (1700 r.), powstały na pozostałościach wcześniejszej budowli gotyckiej. Na wyróżnienie zasługuje także ryglowy dwór w Swochowie (1738 r.), jedyny obiekt rezydencjonalny, którego bryła nie została przebudowana. Wśród obiektów zagrożonych pochodzących z XVIII w. zdecydowaną większość stanowi drewniane budownictwo na Żuławach.

Jest to 12 spośród 14 wpisanych do rejestru domów podcieniowych oraz dom w zagrodzie holenderskiej w Wiślinie. Z tego okresu pochodzą również domy miejskie (w tym barokowa kamienica w Gniewie oraz dom przy ul. Reduta Wysok w Gdańsku), a także 3 obiekty zagrożonego budownictwa wiejskiego – chałupa podcieniowa w Cierzniach oraz 2 budynki bramne w zagrodach pomorskich.

Wśród odnotowanych obiektów zagrożonych niewielką grupę tworzą budynki powstałe w I połowie XX w. (25 obiektów; 3,34% całego zasobu zabytkowych budowli z tego okresu). Do obiektów XX-wiecznych należą nieliczne budowle rezydencjonalne, folwarczne i parki, a także 3 wille w Gdyni. Na początek XX w. datowanych jest również kilka obiektów przemysłowych.

Na terenie województwa pomorskiego najmniej liczną grupę budowli zagrożonych stanowią obiekty najstarsze, powstałe w średniowieczu, od połowy XIII do XV w. Z tego okresu odnotowano jedynie 4 obiekty – w powiatach grodzkim Gdańsk (1), ziemskim gdańskim (1) oraz tczewskim (2). Największym i stosunkowo najlepiej zachowanym w tej grupie obiektem jest zamek (relikty budowli obronnej) w Grabinach-Zameczku, powstały w XIV i XV w. i przebudowany w XVII–XIX w. Pozostałe zagrożone obiekty średniowieczne są w stanie ruiny. Należą do nich gotycka baszta Pod Zrębem (1487 r.) oraz kamienice przy placu Grunwaldzkim w Gniewie (II połowa XV w.) z zachowanymi gotyckimi piwnicami i częściowo murami przyziemia.

W wyniku przeprowadzonej weryfikacji nie stwierdzono obiektów zagrożonych powstałych w okresie do XIII w.

W grupie zabytków zagrożonych zdecydowanie najczęściej odnotowano obiektów ceglanych (aż 141; 6,88% zasobu). Jest to związane z faktem, że z tego materiału wykonano najczęściej obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Najwięcej zagrożonych zabytków ceglanych stwierdzono w powiecie grodzkim Gdańsk, jednak stanowią one zaledwie 5,72% zasobu tego powiatu. Drugi pod względem liczby jest powiat ziemski gdański (23 obiekty zagrożone). Jednak w tym przypadku, w przeciwieństwie do Gdańska, stanowi to największy w województwie (aż 26,44%) udział obiektów zagrożonych w całym zasobie powiatu. Najliczniejszą grupę wśród zagrożonych budowli ceglanych tworzą budynki rezydencjonalne (32) i folwarczne (29). Z tego materiału zostały wykonane niemal wszystkie (poza jednym wyjątkiem) odnotowane zagrożone dwory i pałace oraz zdecydowana większość budynków folwarcznych. Drugą z kolei pod względem ilościowym grupę tworzą obiekty przemysłowe (21). Należy do nich m.in. ceglano-metalowy most w Tczewie oraz młyn w zespole Kamiennej Śluzy w Gdańsku. Wśród zagrożonych ceglanych obiektów gospodarczych znaczącą grupę tworzą spichlerze na Wyspie Spichrzów w Gdańsku (11). Nieco mniejszą liczebnie grupę tworzą domy mieszkalne (13), do których należą m.in. 2 gotyckie i 1 barokowa kamienica w Gniewie. Ponadto z materiału ceglano-metalowego zostały wykonane 3 budowle obronne – zamek krzyżacki w Grabinach-Zameczku oraz baszta Pod Zrębem i ceglano-kamienna Brama Nizinna w Gdańsku.

Drugą pod względem liczby grupę obiektów zagrożonych stanowią budynki drewniane (21; 5,71% zasobu). Najwięcej obiektów odnotowano w powiatach nowodworskim (8) i grodzkim Gdańsk (7). Większość zagrożonych obiektów drewnianych należy do budownictwa wiejskiego. Do szczególnie wartościowych należy zaliczyć budowle na terenie Żuław – domy podcieniowe, a także domy i spichlerze położone w zagrodach holenderskich i wielobudynkowych.

**OBIEKTY ZAGROŻONE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne		liczba	procent
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent		
Bytowski	0	0,00%	3	11,54%	3	8,11%	1	33,33%	0	0,00%
Chojnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Człuchowski	1	20,00%	0	0,00%	1	5,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gdańsk	7	46,67%	2	8,70%	29	5,72%	1	20,00%	2	8,33%
Gdański	2	28,57%	1	16,67%	23	26,44%	1	20,00%	0	0,00%
Gdynia	0	0,00%	0	0,00%	3	4,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kartuski	1	16,67%	0	0,00%	3	4,11%	0	0,00%	0	0,00%
Kościerski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kwidziński	0	0,00%	0	0,00%	2	1,27%	0	0,00%	0	0,00%
Lęborski	0	0,00%	0	0,00%	2	6,90%	0	0,00%	0	0,00%
Malborski	1	7,14%	1	33,33%	8	8,08%	0	0,00%	0	0,00%
Nowodworski	8	3,23%	0	0,00%	3	6,25%	0	0,00%	0	0,00%
Pucki	1	16,67%	0	0,00%	9	13,64%	1	14,29%	0	0,00%
Słupsk	0	0,00%	0	0,00%	5	8,06%	0	0,00%	0	0,00%
Słupski	0	0,00%	8	21,05%	14	12,39%	0	0,00%	0	0,00%
Sopot	0	0,00%	0	0,00%	1	1,14%	0	0,00%	0	0,00%
Starogardzki	0	0,00%	0	0,00%	16	8,42%	0	0,00%	0	0,00%
Sztumski	0	0,00%	0	0,00%	4	6,25%	0	0,00%	0	0,00%
Tczewski	0	0,00%	0	0,00%	11	7,38%	0	0,00%	0	0,00%
Wejherowski	0	0,00%	0	0,00%	4	3,88%	1	33,33%	0	0,00%
Województwo	21	5,71%	15	8,43%	141	6,88%	5	11,63%	2	8,00%

Do obiektów drewnianych należą także kaszubskie chałupy oraz unikatowa na terenie województwa stajnia w zespole dworu Studzienka w Gdańsku.

Trzecią pod względem liczebnym grupę obiektów zagrożonych stanowią budynki w konstrukcji szkieletowej (15; 8,43% zasobu). Największą grupę tworzy 7 budynków wchodzących w skład zagród pomorskich w powiecie słupskim. Należą do nich 3 domy i 4 budynki bramne, usytuowane w Bierkowie, Pęplinie, Swołowie i Zaleskich. W powiecie słupskim zlokalizowany jest także szkieletowy dwór w Swochowie, będący jedyną zachowaną budowlą rezydencjonalną o konstrukcji i formie analogicznej do pomorskich domów chłopskich. Jednocześnie do wartościowszych obiektów szkieletowych należą położone na Kaszubach i Żuławach młyny i spichlerze.

Ponadto w regionie odnotowano 5 zagrożonych obiektów kamiennych, 2 ziemno-ceglane i 1 z metalu. W grupie obiektów kamiennych znalazły się grodzie w zespole Kamiennej Śluzy w Gdańsku, kamienno-ceglany most kolejowy w Bytowie oraz budynki folwarczne. Do obiektów ziemno-ceglanych należą Szaniec Jezuicki oraz niewielka lodownia w Gdańsku. W metalu zostało wykonane torowisko stacji kolejowej w Miechucinie. Na terenie województwa nie występują obiekty zagrożone z glinobitki, betonu i rudy darniowej.

Wśród zagrożonych obiektów najwięcej – zarówno liczebnie, jak i procentowo – odnotowano własności prywatnej (107; 11,26% wszystkich budowli objętych ochroną w tej grupie

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	41
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	27
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	100,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	22
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	16
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	11
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	16,67%	0	0,00%	185

własności). Są to przeważnie domy, a także większość obiektów gospodarczych oraz znaczna część rezydencjonalnych i folwarcznych. Spośród pozostałych obiektów zagrożonych podobną liczbę zakwalifikowano do własności innej (28; 5,98 % zasobu w regionie), państwowej (24; 8,16%) i samorządowej (23; 4,63%). Własność inną reprezentują głównie obiekty przemysłowe. Do grupy własności państwowej i samorządowej na ogół należą wszystkie rodzaje obiektów zagrożonych. Własność państwową nieco liczniej reprezentują budowle rezydencjonalne i folwarczne, a samorządową obiekty położone w miastach. Najmniej obiektów zagrożonych należy do własności mieszanej (8) oraz kościołów i związków wyznaniowych (4).

We wszystkich rodzajach własności zdecydowanie najczęściej występującym zagrożeniem jest brak użytkownika. Najwięcej (aż 68) takich obiektów stwierdzono we własności prywatnej, następnie państwowej (18), samorządowej (16), kościołów i związków wyznaniowych (3) i mieszanej (1). Szczególnie dużo obiektów nieużytkowanych występuje wśród budynków folwarcznych (28), nieco mniej wśród rezydencjonalnych i mieszkalnych (po 21), zieleni (18), gospodarczych (17) oraz przemysłowych (16). Stosunkowo niewiele odnotowano nieużytkowanych obiektów użyteczności publicznej (6), sakralnych (4) oraz obronnych, cmentarzy i innych (po 3).

Obiekty użytkowane, lecz w sposób kolidujący z ich wartościami zabytkowymi, klasyfikowano znacznie rzadziej niż nieużytkowane. W trakcie prac weryfikacyjnych takie obiekty wskaza-

no wśród własności prywatnej (8), innej (5), mieszanej (3) i samorządowej (2). Nie stwierdzono obiektów niewłaściwie użytkowanych wśród własności państwowej. Najwięcej obiektów użytkowanych w sposób kolidujący z ich wartościami zabytkowymi stwierdzono wśród zabytków rezydencjonalnych (8) i mieszkalnych (4). Do obiektów nieprawidłowo użytkowanych należy także jedyny zagrożony w województwie zamek.

Przeprowadzone w ramach weryfikacji badania terenowe wykazały, że w regionie pomorskim najczęściej występującą przyczyną zagrożeń obiektów jest zużycie materiału/konstrukcji (160 zabytków, co stanowi aż 74% wszystkich obiektów zagrożonych, wpisanych do rejestru). Najwięcej takich obiektów stwierdzono wśród budynków mieszkalnych (40), następnie rezydencjonalnych i folwarcznych (po 27), gospodarczych (21) i przemysłowych (19).

Wśród obiektów o wysokim stopniu zużycia materiału/konstrukcji zdecydowanie przeważają budynki ceglane (122; aż 86,5% wszystkich zagrożonych obiektów ceglanych). Pod względem liczebnym znacznie mniej sklasyfikowano obiektów drewnianych (19; jednak aż 90,5% wszystkich zagrożonych obiektów ceglanych). Podobnie jest w przypadku obiektów szkieletowych (14; 93% całego zasobu zagrożonych obiektów wykonanych w tej konstrukcji). Niebezpieczny dla zabytku stopień zużycia materiału/konstrukcji stwierdzono także w 3 obiektach kamiennych i 2 ziemnych. Pod względem rodzaju własności zabytków, zdecydowanie najwięcej obiektów w złym stanie technicznym przypada na własność prywatną (85), następnie inną (25), samorządową (18), państwową (14), mieszaną (5), najmniej zaś na zabytki będące własnością kościołów i związków wyznaniowych (3). W 11 przypadkach brak jest danych.

W obiektach architektonicznych zużycie materiału/konstrukcji najczęściej jest konsekwencją braku bieżących remontów i prawidłowego zabezpieczenia przed działaniem warunków atmosferycznych. Częstym powodem tego stanu jest brak dostatecznych środków finansowych na kosztowne i wymagające konserwacje. Istotną przyczyną jest także brak odpowiedniej wiedzy z zakresu konserwacji zabytków oraz niezdawanie sobie sprawy z konsekwencji, do jakich prowadzą wieloletnie zaniedbania stanu technicznego budynków. Nierzadko zabytkowe obiekty postrzegane są przez właścicieli jako mało wartościowe, które co najwyżej należy eksploatować aż do całkowitego zużycia się.

Podczas weryfikacyjnych prac terenowych odnotowano różny stopień zniszczenia materiału/konstrukcji obiektów – od umiarkowanego, wymagającego jedynie prac naprawczych dachu, tynków lub stolarki aż po niemal całkowite zużycie materiału, wymagające kompleksowych prac remontowo-konserwatorskich, a niekiedy także rekonstrukcyjnych. Do najczęściej spotykanych zniszczeń należą nieszczelności dachów, ubytki tynków i detalu architektonicznego, spękanie murów, zawilgocenie, zagrzybienie i porażenie przez owady drewnianych elementów konstrukcyjnych. Niedostateczne zabezpieczenie przed wpływem warunków atmosferycznych w szczególności sponożą zagraża konstrukcjom drewnianym i szkieletowym, dlatego wśród tych obiektów odnotowano największy odsetek budynków w złym stanie technicznym.

Do najbardziej zniszczonych obiektów drewnianych i szkieletowych należą m.in. częściowo już zawalone domy podcieniowe w Kławkach i Gdańsku-Sobieszewskiej Pastwie, domy w Wiślinie i Dziewięciu Włókach oraz młyny w Otnodze i Jutrzence. Wśród zabytków murowanych niektóre obiekty znajdują się w stanie ruiny. Należą do nich m.in. obiekty o wysokich walorach

zabytkowych, takie jak gotyckie kamienice w Gniewie, gotycka baszta Pod Zrębem i 7 barokowych spichlerzy w Gdańsku. Dużą liczebną grupę tworzą zrujnowane obiekty rezydencjonalne i folwarczne, m.in. dwory i pałace w Gołębiewie Średnim, Kamnicy, Karżnicze i Owidzu oraz całe zespoły folwarczne w Biebrowie i Miradowie. Wysoki stopień zniszczenia materiału/konstrukcji stwierdzono także w cennym zabytku inżynierskim – od wielu lat nieremontowanym moście kolejowo-drogowym w Tczewie.

Drugą, najczęściej odnotowywaną podczas weryfikacji przyczyną zagrożenia zabytków był brak użytkownika (135 obiektów; 62,5% zasobu wszystkich obiektów zagrożonych). Najwięcej obiektów nieużytkowanych odnotowano wśród budynków folwarcznych (28; aż 82,3% wszystkich zagrożonych obiektów tego rodzaju). Znaczną liczbę sklasyfikowano także wśród obiektów mieszkalnych (24), rezydencjonalnych (22), przemysłowych i zieleni (po 16) oraz gospodarczych (15). Wśród obiektów nieużytkowanych zdecydowanie najwięcej jest budynków ceglanych (100) i będących własnością prywatną (66).

W grupie budynków mieszkalnych, gospodarczych i innych częstą przyczyną nieużytkowania są trudności związane z adaptacją tych obiektów do współczesnych potrzeb i standardów użytkowych. Adaptacja taka bywa postrzegana jako zbyt kosztowna, trudna do wykonania i nieodpowiadająca w pełni potrzebom użytkowników. Właściciele niejednokrotnie wolą wybudować nowy obiekt o tych samych funkcjach, niż odrestaurować i przysposobić zabytkowy. Nierzadko starają się równocześnie o skreślenie obiektu zabytkowego z rejestru. Inną przyczyną nieużytkowania jest utrata przez zabytki ich pierwotnej funkcji. Przykładem jest budynek bramny w zagrodzie pomorskiej w Zaleskich, opuszczony w momencie, gdy zagroda przestała pełnić funkcje rolne, a wchodzące w jej skład budynki gospodarcze są już właścicielom niepotrzebne.

W grupie obiektów rezydencjonalnych, folwarcznych i przemysłowych najczęstszą przyczyną nieużytkowania jest trudność w znalezieniu dla nich nowego właściciela i funkcji. Wiele obiektów zostało opuszczonych w wyniku przemian gospodarczo-społecznych w końcu XX w. i pozostaje w tym stanie do dnia dzisiejszego. W przypadku obiektów rezydencjonalnych i folwarcznych przyczyną trudności adaptacyjnych jest z reguły duża kubatura, nietypowa forma architektoniczna oraz często nieatrakcyjne, peryferyjne położenie. Do obiektów nieużytkowanych należą m.in. całe zespoły dworsko-parkowe z folwarkami w Rusocinie i Miradowie, a także pałace i dwory, m.in. w Cecenowie, Karżnicze, Kończewie, Wytownie i Żelazie oraz dwór Studzienka w Gdańsku.

Trudność w znalezieniu nowej funkcji szczególnie mocno dotyka obiekty i zespoły przemysłowe. Przykładem jest browar w Słupsku, gdzie do tej pory nie udało się znaleźć nowej funkcji, wspólnej dla wszystkich wchodzących w skład tego zespołu obiektów. Szczególnie trudne do adaptacji są budynki o wielokubaturowych i skomplikowanych bryłach, z zabytkowymi urządzeniami produkcyjnymi we wnętrzach. Do nieużytkowanych obiektów przemysłowych należą m.in. młyny wodne i wiatraki, a także obiekty nietypowe, dla których znalezienie nowej funkcji jest szczególnie trudne – wieża ciśnień i torowisko dawnej stacji kolejowej w Miechucinie. Trudność adaptacyjna wynikająca z dużej kubatury lub nietypowej formy obiektu dotyczy 2 nieużytkowanych budowli obronnych – zamku krzyżackiego w Grabinach-Zameczku (użytk-

kowana jest tylko kaplica) i Szańca Jezuickiego w Gdańsku. Nieużytkowane są także 4 odbudowane po wojnie gdańskie spichlerze.

W niektórych przypadkach trudno się oprzeć wrażeniu, że długoletni brak użytkowania i – co za tym idzie – postępująca destrukcja zabytku są działaniem zamierzonym. Dotyczy to głównie atrakcyjnych inwestycyjnie lokalizacji. Do takich przypadków należy zespół rzeźni w Gdańsku, w którym kolejni właściciele przez ponad dwie dekady nie wykonali żadnych czynności zabezpieczających, remontowych lub adaptacyjnych, natomiast kilkakrotnie występowali z wnioskami o skreślenie kolejnych obiektów z rejestru zabytków. W konsekwencji, z 22 obiektów wpisanych do rejestru do dnia dzisiejszego pozostało tylko 9, z których wszystkie znajdują się w stanie ruiny.

Trzecią najczęściej odnotowywaną podczas weryfikacji przyczyną zagrożeń zabytków jest brak zabezpieczenia, pielęgnacji i prac konserwatorskich (87 obiektów; 40,2% wszystkich zabytków zagrożonych). Najczęściej występuje wśród zabytków zieleni (21), obiektów folwarcznych (14) i rezydencjonalnych (13), a także w przypadku 1 zagrożonego zamku. Zdecydowanie najwięcej jest obiektów murowanych (56) i będących własnością prywatną (30).

Przyczyny braku zabezpieczenia, pielęgnacji i prac konserwatorskich w zabytkowych obiektach są podobne jak w przypadku obiektów zagrożonych zużyciem materiału/konstrukcji. Najczęściej spotykany jest brak środków finansowych, odpowiedniej wiedzy z zakresu konserwacji obiektów zabytkowych, brak pomysłu na adaptację oraz postrzeganie zabytków jako mało wartościowych. Najczęstszą konsekwencją omawianych zagrożeń jest pogorszenie się stanu zachowania obiektów.

Brak zabezpieczenia często przejawia się w braku szczelnego ogrodzenia zabezpieczającego zabytki przed osobami niepowołanymi. Obiekty te często padają ofiarą dewastacji, grabieży, a nawet zaproszenia ognia. Sytuacje takie miały miejsce m.in. w pałacach w Kończewie i Wytownie, które zostały zdewastowane i ograbione z elementów wystroju. W przypadku rzeźni w Gdańsku i pałacu w Karżniczce kilkakrotnie miał miejsce pożar, ponadto w rzeźni zbieracze złomu rozbierali elementy konstrukcyjne budynków, doprowadzając do ich zawalenia.

Zagrożenie obiektów wynikające z braku pielęgnacji najczęściej dotyczy zabytkowych parków i cmentarzy. Brak bieżącej pielęgnacji drzewostanu doprowadza do pogorszenia się stanu zdrowotnego, a w konsekwencji do wypadów starodrzewu. Nieusuwane samosiewy zacierają kompozycję przestrzenną obiektów, na cmentarzach zaś niszczą nagrobki.

Szczególnie negatywne skutki braku zabezpieczenia i konserwacji stwierdzono w obiektach wpisanych do rejestru zabytków jako ruiny. Należą do nich budowle o wysokich walorach zabytkowych – gdańskie spichlerze i gotyckie kamienice w Gniewie. Brak podjętych w odpowiednim czasie działań zabezpieczających skutkuje szybko postępującą destrukcją materiału/konstrukcji, doprowadzając niektóre z nich do stanu grożącego unicestwieniem.

Kolejnym rodzajem zagrożenia stwierdzonym podczas prac weryfikacyjnych jest zagrożenie inwestycyjne obiektu (35 obiektów; 16,2% całego zasobu obiektów zagrożonych). Najwięcej zagrożeń inwestycyjnych odnotowano wśród budynków mieszkalnych (16) oraz rezydencjonalnych i przemysłowych (po 6). Są to głównie budynki murowane (26), będące własnością prywatną (26).

W przypadku budynków mieszkalnych najczęściej spotykanym zagrożeniem inwestycyjnym są samowolne przebudowy i modernizacje obejmujące rozbudowy, przekształcenia w układzie wnętrza, ocieplenia elewacji, usuwanie detalu architektonicznego, przekształcanie otworów okiennych oraz wymiana stolarki drzwiowej i okiennej. Działania te mogą mieć różny zakres i stopień ingerencji w substancję zabytkową oraz formę architektoniczną obiektów. Do przykładów skrajnie negatywnych należy dwór w Tursku oraz budynek bramny w Możdżanowie, które w połowie rozebrano i rozbudowano o nowe skrzydła, o całkowicie odmiennej konstrukcji i formie architektonicznej.

Zagrożenie inwestycyjne obiektu w sposób szczególny dotyczy budynków użytkowanych przez kilku właścicieli. W obiektach takich zazwyczaj brak jest wspólnych, skoordynowanych działań, a ewentualne remonty są przeprowadzane fragmentarycznie, w obrębie jednej własności. W konsekwencji obiekty tracą swoją architektoniczną spójność. Przykładem jest dwór w Swochowie, w którym połowa szkieletowych ścian została odrestaurowana, z wyeksponowaniem drewnianych elementów konstrukcyjnych, zaś druga połowa jest otynkowana i znajduje się w bardzo złym stanie technicznym. W pałacu w Starnicach odnowiono połowę elewacji frontowej, która wyraźnie kontrastuje z pozostałą, mocno zniszczoną częścią.

Kolejne zagrożenie – niewłaściwe użytkowanie – stwierdzono w przypadku 17 obiektów (7,8% wszystkich obiektów zagrożonych). Najczęściej występuje wśród obiektów rezydencjonalnych, murowanych, należących do własności prywatnej. Najczęściej stwierdzonym sposobem niewłaściwego użytkowania budynków mieszkalnych i rezydencjonalnych jest ich wtórny podział na kilka niezależnych mieszkań. Na skutek tego działania poważnemu zaburzeniu ulega historyczne rozplanowanie wnętrza. Poszczególne mieszkania użytkowane są w sposób samowolny, części wspólne traktowane są jako niczyje, za które nikt nie czuje się odpowiedzialny. Obiekty takie z reguły tracą część swoich walorów architektonicznych, jednorodność stylistyczną oraz pogarsza się ich stan techniczny.

W przypadku parków często występującym zjawiskiem jest wydzielanie w ich obrębie mniejszych działek, które są wygradzane i w różny sposób zagospodarowywane. Wspólne części parków są zazwyczaj zdegradowane do nikomu niepotrzebnego terenu zielonego, zaśmiecanego i zarastającego samosiewami.

Niewłaściwe użytkowanie dotyczy także pełnienia przez obiekty funkcji przypadkowych, nieprzystających do ich użytkowo-architektonicznych walorów zabytkowych. Sytuację taką stwierdzono m.in. w przypadku browaru w Słupsku, w którym niektóre budynki zostały prowizorycznie zaadaptowane na sklepy, hurtownie i magazyny. W domach w Dziewięciu Włókach i Pęplinie funkcję mieszkalną przejęły zbudowane obok budynki współczesne, obiekty zabytkowe są zaś użytkowane jako przydomowe składziki, którą to funkcję zapewne będą pełniły aż do swojej śmierci technicznej.

Zagrożenie inwestycyjne otoczenia sklasyfikowano w przypadku 17 obiektów, głównie mieszkalnych i użyteczności publicznej, przemysłowych i folwarcznych. Zagrożenie to często dotyczy zabytków położonych na terenach atrakcyjnych inwestycyjnie. Szczególnie zagrożone są zabytkowe zespoły przemysłowe, zlokalizowane w obecnych centrach miast, a także obiekty mieszkalne i rezydencjonalne, położone na terenach rozwijających się turystycznie. Stosunkowo często

spotykanym zagrożeniem jest także wznoszenie obok budowli zabytkowych nowych obiektów o tej samej co zabytkowe funkcji. Zjawisko to dotyczy głównie wiejskich obiektów mieszkalnych i folwarcznych, których właściciele uznają za bardziej korzystne zbudowanie nowego budynku, niż konserwacja i adaptacja zabytkowego. Nowe obiekty są zazwyczaj wznoszone w ahisterycznej lokalizacji i formie architektonicznej, mocno kolidującej z walorami istniejących obiektów i zespołów zabytkowych. Zagrożenie inwestycyjne otoczenia obiektu stwierdzono również w przypadku 2 cennych obiektów zabytkowych Gdańska. W przypadku Bramy Nizinnej zagrożenie stanowi intensywny ruch samochodowy, przyczyniający się do niszczenia substancji materialnej i naruszenia statyki obiektu. Dla Szańca Jezuickiego przyczyną zagrożenia jest niekontrolowany rozrost sąsiadującego z obiektem osiedla domów jednorodzinnych.

Kolejne zagrożenie – nieregulowany status prawny – stwierdzono w 7 przypadkach: po jednym spośród obiektów mieszkalnych, folwarcznych, gospodarczych, przemysłowych, cmentarzy, zieleni i innych. Przedłużający się nieregulowany status prawny obiektów powoduje, że nikt nie jest władny podejmować jakiegokolwiek prace zabezpieczające lub remontowe przy obiekcie, co skutkuje pogorszeniem jego stanu.

Pozostałe, inne rodzaje zagrożeń stwierdzono w przypadku 3 obiektów – 1 rezydencjonalnego i 2 mieszkalnych. W pałacu w Karżniczce za jedno z zagrożeń uznano pożar, zaś w 2 obiektach mieszkalnych wtórny podział własności oraz brak środków finansowych właścicieli na konserwację. Przykładem kuriozalnego wtórnego podziału własności jest dom w Różynach, w którym, zgodnie z wyrokiem sądowym, linia podziału własności dzieli największą izbę na pół i biegnie przez oś otworu okiennego, po słupku stolarki.

Wśród zabytków zagrożonych, które nie utraciły swoich wartości, można wyróżnić kilka grup oraz pojedynczych obiektów odznaczających się szczególnie wysokimi walorami w skali regionu i kraju. W każdym z obiektów wartości zabytkowe zachowały się w różnym stopniu. Do obiektów najcenniejszych należą gdańskie budowle obronne. Wśród nich najstarsza jest gotycka baszta Pod Zrębem, wzniesiona ok. 1487 r., usytuowana w ciągu średniowiecznych murów miejskich; w budowlu ocalało ok. 60% gotyckich murów i bryły. Następnie wzniesiona w 1626 r. ceglano-kamienna, manierystyczna Brama Nizinna zachowała zasadniczo wszystkie swoje wartości zabytkowe. Budowla jest usytuowana w obrębie XVII-wiecznych fortyfikacji bastionowych i należy do nielicznych nowożytnych miejskich bram fortecznych w Polsce. Pomimo złego stanu technicznego walory zabytkowe zachowały również grodzie w zespole Kamiennej Śluzy, wzniesione w latach 1619–1624. Śluza również jest elementem nowożytnych fortyfikacji Gdańska i stanowi unikatowy w skali kraju zabytek XVII-wiecznej, hydrotechnicznej sztuki inżynierskiej. Najmłodszy obiekt, wzniesiony w XIX w., ceglano-ziemny Szaniec Jezuicki stanowi przykład wczesnego fortu wysuniętego tzw. szkoły nowopruskiej i jest jedną z najlepiej zachowanych budowli fortyfikacyjnych Gdańska. Do najcenniejszych zagrożonych zabytków województwa pomorskiego należy także zamek w Grabinach-Zameczku, wzniesiony w XIV–XV w. przez Krzyżaków. Budowla do XVIII w. stanowiła główne centrum administracyjne Żuław Gdańskich. Do dziś zachowały się główne elementy pierwotnego, czworobocznego układu przestrzennego z fosą, a także zabudowania z XV–XIX w., z gotyckimi piwnicami i barokowym detalem architektonicznym.

Grupą obiektów o wysokich wartościach zabytkowych w skali kraju są gdańskie spichlerze, w większości wpisane do rejestru zabytków jako ruina. Budowle, pochodzące z XVII i XVIII w., tworzą najlepiej zachowaną w Polsce dzielnicę portowo-spichrzową, zwaną Wyspą Spichrzów. Cztery obiekty, o nazwie Gdańsk, Elbląg, Toruń i Pod Koroną, zostały po wojnie odbudowane.

Wśród obiektów sklasyfikowanych jako szczególnie zagrożone największą liczebnie grupę stanowią zabytki rezydencjonalne i folwarczne, powstałe od XVIII do pierwszej ćwierci XX w. Wiele z tych obiektów odznacza się wysokimi walorami zabytkowymi w regionie, stanowiąc świadectwo kultury szlacheckich i patrycjuszowskich rodów na Pomorzu. Zagrożone budowle rezydencjonalne są w różnym stanie, jednak w większości z nich utrzymały się ich zasadnicze wartości zabytkowe. Należą do nich walory kompozycyjne, wynikające z usytuowania w zespole, często wielocłonowa bryła (zazwyczaj powstała w wyniku rozbudów) oraz klasycystyczna lub eklektyczna szata stylistyczna. W zagrożonych obiektach folwarcznych pochodzących z XIX i pierwszej ćwierci XX w. pierwotna forma architektoniczna zachowana jest w znacznie mniejszym stopniu niż w budowlach rezydencjonalnych, jednak wiele obiektów nadal utrzymało cechy charakterystyczne dla pełnionych przez siebie funkcji oraz, zazwyczaj skromną, formę architektoniczną. Niektóre z nich wyróżniają się wyjątkowymi w skali województwa walorami architektonicznymi, jak drewniana, klasycystyczna stajnia w zespole dworu Studzienka w Gdańsku.

Wśród obiektów zagrożonych szczególnie wartościową grupę tworzy budownictwo drewniane i szkieletowe z XVIII i XIX w. Na Żuławach reprezentowane jest ono głównie przez domy podcieniowe oraz, w mniejszym stopniu, przez budynki mieszkalne i gospodarcze w zagrodach holenderskich i wielobudynkowych. Obiekty te stanowią dziedzictwo holenderskiego i niemieckiego osadnictwa na tym obszarze. Zachowały większość swoich walorów zabytkowych, w tym wieńcową lub wieńcowo-szkieletową konstrukcję, detal snycerski, a w przypadku domów podcieniowych – wielkokubaturową bryłę, w której dominuje wyjątkowo dekoracyjnie opracowany podcień. W pasie nadmorskim powiatu słupskiego występują charakterystyczne dla tego regionu duże zagrody pomorskie. W większości przypadków zachowało się specyficzne dla zagród rozplanowanie – w zwartym czworoboku, z budynkiem bramnym od frontu i mieszkalnym w głębi. Zagrożone budynki zasadniczo zachowały swoje pierwotne formy architektoniczne – szkieletową konstrukcję oraz duże, dwukondygnacyjne bryły. Dla terenu Kaszub charakterystyczne są drewniane chałupy szeroko- i wąskofrontowe, w tym z niezwykle rzadko już spotykanym podcieniem. Zagrożone obiekty, niestety, mają częściowo przekształcone elewacje i wnętrza.

Znaczącą liczebnie grupę wśród obiektów zagrożonych tworzą budowle przemysłowe. Najcenniejszy jest most drogowo-kolejowy na Wiśle w Tczewie, zbudowany w 1857 r., odznaczający się wybitnymi wartościami w skali europejskiej. W momencie powstania reprezentował najnowocześniejsze rozwiązania techniczne i był najdłuższym mostem kratownicowym w Europie. Pomimo złego stanu technicznego, zachowały się główne walory techniczne mostu oraz historyzujący, neogotycki kostium architektoniczny. Znaczna część zagrożonych obiektów przemysłowych wchodzi w skład dużych zespołów produkcyjno-usługowych z II połowy XIX i pierwszej ćwierci XX w., takich jak rzeźnia, cukrownia, fabryka mydła, browar i warsz-

taty kolejowe. Obiekty położone w zespołach charakteryzują się zróżnicowaną, zależną od pełnionej funkcji bryłą oraz spójną, niekiedy bogatą formą architektoniczną. Wiele z nich jest słabo lub źle zachowana. Jednym z cenniejszych i do niedawna kompleksowo zachowanych zespołów jest rzeźnia w Gdańsku, w której do dziś ocalały tylko nieliczne, zrujnowane budynki, z pozostałościami niegdyś bogatej, eklektycznej formy architektonicznej. Wśród pozostałych uznanych za zagrożone obiektów przemysłowych wysokie walory zabytkowe reprezentują XIX-wieczne wiatraki i młyny wodne. Obiekty te stanowiły w przeszłości często spotykane elementy pomorskiego krajobrazu, obecnie zachowane są nielicznie, niemal unikatowo. Jeden z dwóch uznanych za zagrożone wiatraków holenderskich (w Zdrzewnie) ma dobrze zachowaną, charakterystyczną dla tego typu budowli formę architektoniczną, drugi ocalał relikotowo (w Drewnicy). W młynach wodnych zasadniczo zachowały się ich podstawowe walory architektoniczne – szkieletowa konstrukcja oraz proste, dwukondygnacyjne bryły.

Podczas prowadzonych badań terenowych na obszarze województwa stwierdzono kilka większych skupisk zabytków uznanych za obiekty zagrożone, które nie utraciły wartości zabytkowych, obiekty o utraconych wartościach zabytkowych i obiekty nieistniejące. Należą do nich przede wszystkim zespoły rezydencjonalne z folwarkami, zespoły przemysłowe, obiekty gospodarcze i zagrody.

Największe skupisko tworzą spichlerze, położone na Wyspie Spichrzów w Gdańsku, wśród których za zagrożone uznano aż 11 obiektów. Stosunkowo dużo obiektów stwierdzono również w zespołach dworsko-parkowych i folwarkach. Do największych należą zespoły w Rusocinie i Miradowie, gdzie za zagrożone uznano dwory, parki i większość budynków gospodarczych, pozostałe obiekty zakwalifikowano zaś jako nieistniejące lub o utraconych wartościach zabytkowych. Mniejsze skupiska podobnie sklasyfikowanych obiektów rozpoznano w zespołach w Gołębiewie Średnim, Lisewie Malborskim, Sobowidzu i Trąbkach Wielkich. Dużą liczbę obiektów zagrożonych, o utraconych wartościach i nieistniejących stwierdzono także w obrębie zespołów przemysłowych. Do największych należy rzeźnia w Gdańsku oraz browar w Słupsku, w których za zagrożone uznano wszystkie wchodzące w skład tych zespołów budowle. W cukrowni w Pruszczu Gdańskim jako zagrożone lub nieistniejące sklasyfikowano połowę zabytkowych obiektów w tym zespole.

Znaczące skupiska obiektów zakwalifikowanych jako zagrożone, które nie utraciły wartości zabytkowych, obiektów o utraconych wartościach zabytkowych i nieistniejących odnotowano wśród drewnianej i szkieletowej zabudowy wiejskiej, usytuowanej w obrębie jednej wsi lub zagrody. Należą do nich duże zagrody pomorskie w powiecie słupskim oraz obiekty z obszaru Kaszub. W zagrodach pomorskich we wsi Możdżanowo za zagrożone uznano 2 domy i 3 budynki bramne, a w czterobudynkowej zagrodzie nr 9 w Swołowie wszystkie wchodzące w jej skład obiekty. Na terenie Kaszub stwierdzono, że nie istnieją 2 dwubudynkowe zagrody w Klukach Pawełkach, zaś we wsi Rabacino nie zachowały się 2 drewniane chałupy, a szkieletowa szkoła utraciła swoje walory zabytkowe.

OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY LUB NIGDY NIE POSIADAŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Na terenie województwa pomorskiego znajduje się 26 obiektów, które utraciły wartości zabytkowe, co stanowi 0,82% zasobu województwa. Do najcenniejszych z tej grupy należy zaliczyć 2 zabytki rezydencjonalne (Prakwice i Gisiel) pochodzące z XVII/XVIII w. oraz z XVIII w., a także żuławski dom podcieniowy w Lasowicach Małych (1805 r.). Dwór w Prakwicach od drugiej ćwierci XVIII w. do 1945 r. znajdował się w rękach arystokratycznego rodu pruskiego zu Dohna-Schlobitten, związany był z osobą następcy tronu, a następnie cesarza Wilhelma II Hohenzollerna, który w latach 1884–1910 był w nim częstym gościem. Barokowy, bogato wyposażony dwór po 1910 r. pełnił nieformalnie funkcję swoistej cesarskiej izby pamięci. Późnobarokowa rezydencja w Gisielu, zbudowana w 1783 r. od końca XVIII w. była siedzibą rodu von Reibnitz. Trzynastoosiowy parterowy dwór z wysokim mansardowym dachem i dwukondygnacyjnym ryzalitem środkowym był architektonicznym wzorem dla okolicznych siedzib szlacheckich. Natomiast dom podcieniowy w Lasowicach Małych, sygnowane dzieło budowniczego Petera Loewena z 1805 r., jest jednym z najlepszych przykładów budownictwa żuławskiego doby klasycyzmu. Reprezentuje końcowe stadium ewolucji domu podcieniowego, w którym podcień zlokalizowany był pośrodku dłuższej elewacji korpusu. Wszystkie te budowle znajdują się w stanie mocno zaawansowanej ruiny.

Rozmieszczenie obiektów z tej grupy w województwie jest dość jednolite. Niekorzystnie wypadają położone w zachodniej części województwa powiaty bytowski i słupski. W bytowskim odnotowano 6 obiektów, które utraciły wartości, co stanowi największy odsetek w odniesieniu do zasobu powiatu – 6,19%. Wśród nich dominują przykłady szkieletowego budownictwa ludowego. Natomiast w powiecie słupskim odnaleziono 4 obiekty (1,79%). Specyfiką tego powiatu są zespoły dworsko-folwarczne, co też znalazło odzwierciedlenie w omawianej grupie. Biorąc pod uwagę dane procentowe, należy wymienić jeszcze 2 powiaty, w których stwierdzono po 3 obiekty o utraconych wartościach – w gdańskim stanowi to 2,50% zasobu w powiecie, a w sztumskim 2,34%. W powiecie gdańskim większe straty odnotowano w obrębie Żuław niż Wysoczyzny Gdańskiej, a w sztumskim, gdzie ochroną prawną objęto wiele zespołów dworko-parkowych, to one (2 dwory i park) utraciły swe walory. Na terenie Gdańska, największego miasta i stolicy województwa, całkowita degradacja dotknęła tylko 1 obiekt (0,16%), natomiast w 3 powiatach grodzkich (Gdynia, Słupsk i Sopot) nie odnotowano takich obiektów. Na podstawie przeprowadzonej analizy należy stwierdzić, że w większych miastach obiekty rzadziej traciły zabytkowe walory niż w pozostałych jednostkach administracyjnych. Jedną z przyczyn pewnego zróżnicowania terytorialnego są uwarunkowania historyczne, które ciążą na zachodnich (powiaty bytowski i słupski) i wschodnich (powiaty gdański i sztumski) terenach obecnego województwa pomorskiego. Przypuszczalnie zabytki położone na terenach II Rzeczypospolitej, gdzie dominuje społeczność osiadła, przetrwały w nieco lepszym stanie niż zabytki znajdujące się na obszarach, które przed II wojną światową należały do Niemiec oraz Wolnego Miasta Gdańska i dominuje w nich ludność napływowa.

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bytowski	0	0,00%	0	0,00%	1	33,33%	0	0,00%	1	5,88%	1	7,69%
Chojnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	0	0,00%
Człuchowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gdańsk	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gdański	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gdynia	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kartuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kościerski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kwidziński	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	11,11%	0	0,00%
Lęborski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Malborski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pucki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Słupsk	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Słupski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,27%	0	0,00%
Sopot	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Starogardzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sztumski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	10,53%	1	2,94%
Tczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wejherowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	1	0,45%	0	0,00%	6	2,63%	2	0,71%

W odniesieniu do funkcji pierwotnej zabytków, które utraciły wartości, największy wskaźnik stwierdzono w obrębie zabytków folwarcznych (7 z 247 utraciło wartości zabytkowe; 2,83% zasobu) i zespołów rezydencjonalnych (6 z 228; 2,63%). We wskazanych dwóch grupach, podobnie jak w skali całego województwa, wyróżniają się powiaty gdański, słupski i sztumski. Wyjątek stanowi powiat starogardzki, z którego pochodzą 2 obiekty wykazane w obrębie 1 zespołu. Nie dziwi fakt, że właśnie te dwie ściśle powiązane ze sobą grupy zabytków znalazły się na czele zestawienia, gdyż w powojennej rzeczywistości dwory, jak i folwarki utraciły swe naturalne zaplecze, zarówno społeczne, jak i majątkowe. W regionie pomorskim dodatkowo nałożyły się na to zmiany narodowościowe, większe w powiatach zachodnich i wschodnich niż w centrum województwa. Wśród zabytków folwarcznych występuje zarówno niewielki budynek gospodarczy z żuławskiego folwarku (ok. 1700 r.), jak i XX-wieczna chlewnia z dużego majątku w Rusocinie. Większość obiektów z tej grupy pochodzi z XIX w. Obok 3 dość typowych budowli ceglanych z II połowy XIX w. na uwagę zasługuje trzykondygnacyjny szkieletowy spichlerz z Warcina oraz lodownia z Redzikowa. Wśród zabytków rezydencjonalnych są skromne parterowe siedziby ziemiańskie, a także dwory o bardziej urozmaiconej bryle z mansardowymi dachami, które dopiero w XX w. zyskały bardziej okazałe elementy. Niewątpliwie największą stratą są zrujnowane dwory w Gisielu i Prakwicach.

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	1	11,11%	2	11,76%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	6,19%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,59%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,41%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,16%
2	7,69%	0	0,00%	1	4,76%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,50%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	1	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,93%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,51%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	16,67%	0	0,00%	1	2,22%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,52%
0	0,00%	0	0,00%	1	0,39%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,31%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	12,50%	0	0,00%	4	1,79%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
2	2,70%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,85%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,34%
0	0,00%	1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,54%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
7	2,83%	3	1,69%	6	0,59%	0	0,00%	1	0,74%	0	0,00%	26	0,82%

Wśród obiektów, które utraciły wartości zabytkowe, znajdują się pochodzące z XIX w. (15 z 1324), z XVI–XVIII w. (8 z 710). Do najstarszych zaś należą 3 budynki XVII-wieczne. Budowle z Grabin-Zameczku i Prakwic to zaawansowane ruiny, a zmodernizowany szkieletowy dom w Trzebielinie (XVII, XVIII, XIX w.) należy do najstąbiej rozpoznanych zabytków tej grupy. Wśród zabytków XIX-wiecznych ponad połowa pochodzi z I połowy stulecia. Są wśród nich m.in. 2 zdegradowane zabytkowe zielenie, 3 dwory, ciekawy przykład kaszubskiej szkieletowej stodoły z Ręboszewa (początek XIX w.) oraz żuławski dom podcieniowy z Lasowic Wielkich (1805 r.).

Wśród obiektów, które utraciły wartości zabytkowe, najliczniejszą grupę stanowią budowle powstałe w konstrukcji szkieletowej (6 ze 178 tego typu budowli; 3,37% zasobu). Specyfika tej grupy weryfikacyjnej sprawia, że wiedza na temat materiału/konstrukcji obiektów szkieletowych jest niewielka, często ograniczona do lakonicznego zapisu w decyzji konserwatorskiej i nader skromnej ikonografii. Większość obiektów została przebudowana w latach 70. i 80. XX w., w przypadku spichlerza w Bytowie, szkoły w Rabacinie i domu w Żuławkach oryginalny materiał został zastąpiony współczesnym. W przypadku domów w Trzebielinie i Jeleńcu jest on niedostępny – znajduje się wewnątrz zmodernizowanej struktury. Natomiast stodoła w Ręboszewie z początku XIX w., wpisana jako element zagrody gburskiej, jest przykładem drewnianej konstrukcji wypełnionej gliną i strychulcami; niestety, znajduje się ona w szcątkowym stanie zachowania.

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Bytowski	0	0,00%	0	0,00%	2	4,76%	4	8,51%	0	0,00%	0	0,00%	6
Chojnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,55%	0	0,00%	0	0,00%	1
Człuchowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Gdańsk	0	0,00%	0	0,00%	1	0,36%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Gdański	0	0,00%	0	0,00%	2	6,90%	0	0,00%	1	7,14%	0	0,00%	3
Gdynia	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Kartuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,82%	0	0,00%	0	0,00%	1
Kościerski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Kwidziński	0	0,00%	0	0,00%	1	3,23%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Lęborski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Malborski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2,94%	0	0,00%	0	0,00%	2
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,60%	0	0,00%	0	0,00%	1
Pucki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Słupsk	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Słupski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,13%	0	0,00%	1	16,67%	4
Sopot	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Starogardzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,14%	0	0,00%	0	0,00%	2
Sztumski	0	0,00%	0	0,00%	2	7,69%	1	1,75%	0	0,00%	0	0,00%	3
Tczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	12,50%	1
Wejherowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	8	1,13%	15	1,13%	1	0,13%	2	2,00%	26

Wśród zabytków będących własnością Skarbu Państwa odnotowano największy odsetek obiektów, które utraciły wartości (7 z 294 obiektów; 2,38% zasobu). Wszystkie były własnością Państwowych Gospodarstw Rolnych, a po transformacji weszły pod zarząd Agencji Nieruchomości Rolnych (wcześniej Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa). Stan budynków pegeerowskich nie był zadowalający, jednak w użytkowanych obiektach przeprowadzano przynajmniej okresowo podstawowe remonty. Po upadku Państwowych Gospodarstw Rolnych, w przypadku trudności ze sprywatyzowaniem majątku, obiekty przez wiele lat pozostawały nieużytkowane, popadając w ruinę. Pozornie lepszym rozwiązaniem było ich wydierżawienie, jednak często Agencja Nieruchomości Rolnych nie sprawowała należytego nadzoru właścicielskiego nad użytkownikami, którzy dokonywali przekształceń i modernizacji na własną rękę.

Więcej zabytków z utraconą wartością (14) występuje wśród obiektów będących własnością prywatną (950). Jednakże stanowią niższy odsetek (1,47%) niż w grupie obiektów państwowych.

W momencie wpisu do rejestru większość omawianych zabytków należała do prywatnych właścicieli, natomiast 5 obiektów z tej grupy zostało sprywatyzowane dopiero po 1990 r. Stąd dwory w Dąbrówce Bytowskiej, Prakwicach, Watkowicach Małych i Zbeninach czy spichlerz w Bytowie w momencie wpisu do rejestru były własnością państwową i najczęściej popegeerowską. Nowi właściciele nie podotali trudowi kosztownego remontu i postanowili zabytek

zbudować od nowa (Bytów i Zbeniny), czasem nabyli ruinę (Prakwice i Watkowice Małe) jako część większej całości i nie planują podejmować wobec niej żadnych działań. W przypadku Dąbrówki Bytowskiej mieszkańcy wcześniej stali się właścicielami jedynie wynajmowanych mieszkań we dworze, a podczas remontów i adaptacji nie troszcą się o zachowanie oryginalnej substancji. Zestawiając sposób użytkowania obiektów z danymi dotyczącymi rodzaju własności, należy stwierdzić, że najliczniejszą grupę stanowią obiekty nieużytkowane (jest ich 12, z czego aż 6 znajduje się w rękach prywatnych, a 5 w gestii instytucji państwowych). Brak użytkowania w większości przypadków wynika z katastrofalnego stanu obiektów – są to już mocno zaawansowane ruiny. Drugą w kolejności grupę stanowią obiekty, których użytkowanie oceniono jako niekolidujące (jest ich 8, gdzie dominuje własność prywatna – 4 obiekty, i państwowa – 2 obiekty). We wszystkich tych przypadkach są to obiekty przekształcone, zmodernizowane, a nawet zbudowane od nowa. Na trzecim miejscu sytuują się 3 obiekty, których użytkowanie oceniono jako kolidujące, wszystkie są własnością prywatną. Jednym z przykładów kolidującego użytkowania jest podzielenie dworu na kilka samodzielnych mieszkań. Zestawiając sposób użytkowania obiektów z danymi dotyczącymi funkcji pierwotnej, należy wskazać, że najliczniejszą grupę stanowią obiekty nieużytkowane (jest ich 8: 4 rezydencjonalne i 4 folwarczne). Cała omawiana grupa weryfikacyjna zdominowana jest przez te same dwie funkcje. Drugą w kolejności stanowią obiekty, których użytkowanie oceniono jako niekolidujące (jest ich 6 – po 2 folwarczne, gospodarcze i mieszkalne). Wśród 3 zabytków z kolidującym użytkowaniem odnotowano 1 rezydencjonalny, 1 mieszkalny oraz 1 założenie zielone.

Najczęściej występującą przyczyną utraty wartości jest zły stan techniczny prowadzący do zniszczenia substancji. Na drugim miejscu sytuują się szeroko pojęte przekształcenia, a na trzecim rozbiórka i odbudowa. Mniej typowe przyczyny dotyczą 3 obiektów (wtórne podziały, częściowa rozbiórka lub degradacja otoczenia po przeniesieniu zboru), brak danych co do 2 obiektów.

W odniesieniu do funkcji obiektu, zły stan techniczny połączony ze zniszczeniem substancji dotyczy obiektów folwarcznych (6) i rezydencjonalnych (3), mieszkalnych (2) i gospodarczych (1). Przekształcenia – jako przyczynę utraty wartości – odnotowano przy obiektach mieszkalnych (4), rezydencjonalnych (2) oraz użyteczności publicznej, folwarcznych i gospodarczych (po 1). Rozbiórka i odbudowa były udziałem obiektów gospodarczych (2) i rezydencjonalnych (1). W odniesieniu do materiału zły stan techniczny połączony ze zniszczeniem substancji dotyczy obiektów murowanych (10), drewnianych szkieletowych (1) i drewnianych wieńcowych (1). Przekształcenia – jako przyczynę utraty wartości – odnotowano przy obiektach drewnianych szkieletowych (4), murowanych (4) i kamiennych (1). Rozbiórka i odbudowa były udziałem obiektów murowanych ceglanych (2) i drewnianych szkieletowych (1).

W odniesieniu do rodzaju własności istniejący zły stan zachowania połączony ze zniszczeniem substancji dotyczy obiektów państwowych (5), prywatnych (4), samorządowych, pozostających w zarządzie wspólnoty mieszkaniowej (inne) oraz o nieustalonej własności (po 1). Utratę wartości związaną z dokonanymi przekształceniami odnotowano w obiektach prywatnych (6), państwowych (2) oraz kościołów i związków wyznaniowych (1), związanych z rozbiórką i odbudową w obiektach prywatnych (2) oraz kościołów i związków wyznaniowych (1).

**OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bytowski	0	0,00%	4	15,38%	1	2,70%	0	0,00%	0	0,00%
Chojnicki	0	0,00%	0	0,00%	1	2,27%	0	0,00%	0	0,00%
Człuchowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gdańsk	0	0,00%	0	0,00%	1	0,20%	0	0,00%	0	0,00%
Gdański	0	0,00%	0	0,00%	3	3,45%	0	0,00%	0	0,00%
Gdynia	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kartuski	0	0,00%	1	11,11%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kościerski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kwidziński	0	0,00%	0	0,00%	1	0,64%	0	0,00%	0	0,00%
Lęborski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Malborski	1	7,14%	0	0,00%	1	1,01%	0	0,00%	0	0,00%
Nowodworski	0	0,00%	1	12,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pucki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Słupsk	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Słupski	0	0,00%	0	0,00%	2	1,77%	1	100,00%	0	0,00%
Sopot	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Starogardzki	0	0,00%	0	0,00%	2	1,05%	0	0,00%	0	0,00%
Sztumski	0	0,00%	0	0,00%	2	3,13%	0	0,00%	0	0,00%
Tczewski	0	0,00%	0	0,00%	1	0,67%	0	0,00%	0	0,00%
Wejherowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	1	0,27%	6	3,37%	15	0,73%	1	2,33%	0	0,00%

Obiekty, które całkowicie utraciły wartość, występują jedynie w Gdańsku (przy ul. Bytowskiej 2) w pierwotnie szkieletowym domu z przełomu XVIII i XIX w., obecnie gruntownie przebudowanym, ze zmienioną bryłą i formą dachu (gdzie nastąpiła utrata autentycznej substancji) oraz w domu nr 52 w Żuławkach z połowy XIX w., który najprawdopodobniej został wzniesiony od nowa. W pozostałych 24 obiektach zakres zniszczeń jest zróżnicowany, co jednak należy ocenić jako częściową utratę wartości. Najliczniejszą grupę obiektów (12) stanowią ruiny, gdzie w niektórych budowlach ubytek oryginalnej substancji nastąpił w ok. 80% (dwór w Watkowicach Małych, pałac w Prakwicach, lodownia w Redzikowie, stajnia w Miradowie), a w pozostałych przypadkach mieści się w przedziale 50–70% (m.in. stodoła w Ręboszewie, dom podcieniowy w Lasowicach Małych, dwór w Gisielu, dom w Miłocinie). Jednak nadal pozostał czytelny przekaz dotyczący historycznego układu przestrzennego, konstrukcji, bryły, sposobu opracowania detalu architektonicznego. Wśród ruin można zlustrować kondygnację piwnic lub odnaleźć przykłady oryginalnej stolarki okiennej.

Drugą pod względem liczebności grupę obiektów (6) stanowią zabytki przebudowane i zmodernizowane. Ocena zachowania autentycznej substancji nastręcza sporo trudności i wymaga odpowiednich badań, jednak jej zachowanie wewnątrz unowocześnionej struktury ścian jest wysoce prawdopodobne. W grupie tej często została zachowana jeszcze pierwotna bryła (szkoła w Rabacinie z XVIII/XIX w., dom w Jeleńcu z początku XIX w.), natomiast brak już

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	23

widocznego autentycznego materiału budowlanego. Problematycznymi do precyzyjnej oceny obiektami są spichlerz w Bytowie (prawdopodobnie zachowano jedynie historyczną bryłę) oraz dwór w Zbeninach (odtworzono formę, a prawdopodobnie oryginalny jest jedynie kolumnowy portyk z 1926 r.).

Dla największej grupy obiektów (aż 13) nie udało się ustalić okresu, w którym nastąpiła utrata wartości. Większość z nich stopniowo przez dziesięciolecia popadała w ruinę. Najpierw były nadmiernie eksploatowane, bez liczenia się z ich pierwotną funkcją i przy zaniechaniu bieżących remontów. Po latach, doprowadzone do stanu nieużywalności, stały opuszczone, coraz słabiej opierając się destrukcji (dwór w Watkowicach Małych z końca XVIII w., w Gisielu z XVIII w., w Prakwicach XVII/XVIII w.). Znamienny jest fakt, że dwory zdegradowane z funkcji rezydencjonalnej do mieszkalnej – wielorodzinnej, pomimo swej dość masywnej murowanej konstrukcji, tak licznie popadły w ruinę. W przypadku drewnianego domu podcieniowego w Lasowicach Małych (1805 r.) przyspieszony proces zniszczenia rozpoczął się z chwilą przeprowadzki dwóch właścicieli do wybudowanych w sąsiedztwie nowych domów. Wśród wskazanych 13 obiektów występują również te zabytki, których utrata wartości spowodowana została poprzez nadmierne przekształcenia i modernizacje wykonywane po cichu bez pozwoleń. Dość liczną grupę obiektów (aż 10) stanowią budowle, które utraciły wartość w pierwszej ćwierci XXI w. Są wśród nich m.in. obiekty folwarczne – dość typowa, wyeksploatowana

spuścizna po rozwiązanych Państwowym Gospodarstwach Rolnych – które stanowią przykład nasilających się w ostatnich dwóch dekadach działań modernizacyjnych mocno wspieranych przez „lobby dociepleniowe”. W obecnym stuleciu degradacja dotknęła również obiekty gospodarcze, w przypadku których wieloletnie zaniedbania zostały przypieczętowane katastrofą budowlaną spowodowaną wicherą. Odosobniony przypadek stanowi teren cmentarza przykościelnego przy zborze ewangelickim w Ciecholubiu. Po przeniesieniu na nowe miejsce obiektu sakralnego, opuszczony cmentarz bez starodrzewu został pozbawiony swego jądra i mocno zdegradowany – ratując zabytek, stracono z pola widzenia jego pierwotne otoczenie. Na lata 90. XX w. oceniono utratę wartości okazałego domu żuławskiego w Miłocinie (ok. 1800 r.). Murowany z wysokim mansardowym dachem i trójkątnym naczółkiem od frontu, był przykładem klasycznych proporcji. Miał niezmienny układ przestrzenny wewnątrz oraz autentyczną stolarkę. W rękach niezamożnych właścicieli rolnych przez dziesięciolecia był nieremontowany i nie miał szans na przetrwanie. Bezpośrednią przyczyną jego destrukcji był nieszczelny dach. Pojedynczymi obiektami, które najwcześniej utraciły swą wartość, są: spichlerz w Warcinie z I połowy XIX w. i wiejska szkoła w Rabacinie z przełomu XVIII i XIX w. Oba obiekty wpisane zostały do rejestru w 1965 r. Już w II połowie lat 60. XX w. spichlerz został pozbawiony dwóch ryglowych kondygnacji. Natomiast ryglowa szkoła w Rabacinie, po zaadaptowaniu na cele mieszkalne, w latach 70. XX w. została mocno przekształcona i zmodernizowana bez poszanowania historycznej szkieletowej konstrukcji.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE

W wyniku weryfikacji rejestru zabytków nieruchomości województwa pomorskiego stwierdzono, że spośród 3178 zabytków wpisanych do rejestru nie istnieją 83 obiekty, co stanowi 2,61% ogółu. Wśród tych budowli dużą grupę stanowią zabytki nierozpoznane (ok. 33%), dla których jedynymi dostępnymi danymi są lakoniczne informacje zawarte w treści decyzji – o funkcji i przybliżonej dacie powstania. W związku z tym dużą trudność stanowiło opracowanie pełnego opisu i waloryzacji nieistniejących obiektów w regionie. Do wyjątkowo cennych obiektów w omawianym zbiorze należy zaliczyć 2 drewniane obiekty żuławskie: menonicki dom modlitwy w Żuławkach (1768, 1829 r.) oraz dom podcieniowy w Orłowie (1798 r.). Obecnie na terenie województwa zachował się tylko 1 obiekt o tej unikatowej funkcji – murowany dom modlitwy z 1902 r. w Pastwie (gm. Kwidzyn). Natomiast drugi obiekt reprezentuje przykład dużego wiejskiego domu mieszkalnego z sześciostupowym, ryglowym podcieniem. Oba budynki wzniesione zostały w konstrukcji wieńcowej przez osadników holenderskich w końcu XVIII w. i stanowiły charakterystyczne elementy krajobrazu kulturowego Żuław.

Rozmieszczenie w regionie obiektów nieistniejących jest niejednorodne. Lokalizacja i nasycenie nie zależą od rangi jednostki administracyjnej – w mieście wojewódzkim Gdańsku obiektów nieistniejących jest 0,80%, w 4 miastach na prawie powiatu od 1,11% (Gdynia) do 10,29% (Słupsk), a w 16 powiatach ziemskich od 0% (Iłęborski) do 18,56% (bytow-

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG CHRONOLOGII I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Do poł. XIII w.		Poł. XIII–XV w.		XVI–XVIII w.		XIX w.		XX w.		Brak danych		Razem obiektów
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
Bytowski	0	0,00%	0	0,00%	11	26,19%	7	14,89%	0	0,00%	0	0,00%	18
Chojnicki	0	0,00%	0	0,00%	1	9,09%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Człuchowski	0	0,00%	0	0,00%	4	14,81%	2	10,53%	0	0,00%	0	0,00%	6
Gdańsk	0	0,00%	0	0,00%	2	0,73%	3	1,94%	0	0,00%	0	0,00%	5
Gdański	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	6,90%	0	0,00%	0	0,00%	4
Gdynia	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	1
Kartuski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	3,64%	0	0,00%	0	0,00%	2
Kościerski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	11,11%	0	0,00%	1	50,00%	3
Kwidzyński	0	0,00%	0	0,00%	2	6,45%	2	3,45%	0	0,00%	1	4,17%	5
Lęborski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
Malborski	0	0,00%	0	0,00%	2	14,29%	1	1,47%	0	0,00%	0	0,00%	3
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	3	12,00%	1	0,60%	0	0,00%	0	0,00%	4
Pucki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	5,77%	0	0,00%	3
Słupsk	0	0,00%	0	0,00%	5	62,50%	2	7,14%	0	0,00%	0	0,00%	7
Słupski	0	0,00%	0	0,00%	1	2,08%	9	6,38%	0	0,00%	0	0,00%	10
Sopot	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,17%	1	1,37%	0	0,00%	2
Starogardzki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,71%	0	0,00%	0	0,00%	3
Sztumski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,75%	0	0,00%	0	0,00%	1
Tczewski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,39%	1	5,56%	0	0,00%	2
Wejherowski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,92%	2	4,08%	0	0,00%	3
Województwo	0	0,00%	0	0,00%	31	4,37%	43	3,25%	7	0,93%	2	2,00%	83

ski). Zauważyć należy, że w 10 powiatach wynosi poniżej 2,5%, w 4 powiatach mieści się w przedziale 2,5–5%, a w przypadku 2 pozostałych powiatów przekracza 10%. Najwięcej (procentowo i w wartościach bezwzględnych) nieistniejących obiektów odnotowano na obszarze zachodnich powiatów województwa: bytowskiego (18,56%; 18 obiektów, w tym 8 w gminie Studzienice), człuchowskiego (10,91%; 6), słupskiego (4,46%; 10) i grodzkiego Słupsk (10,29%; 7). Dość wysoki odsetek obiektów nieistniejących występuje również na terenie powiatów kościerskiego (4,41%) i gdańskiego (3,33%), położonych w części środkowej województwa.

Wśród obiektów nieistniejących w powiecie bytowskim odnotowano budynki drewniane (8 obiektów; 57,14% budynków drewnianych na terenie powiatu), następnie budynki szkieletowe (6; 23,08%) oraz obiekty murowane (4; 10,81%). Największą grupę nieistniejących zabytków w powiecie ze względu na funkcję pierwotną stanowią budynki gospodarcze (6; 66,67%), w tym 3 drewniane i 3 szachulcowe, a także budowle mieszkalne (6; 35,30%), w tym 4 budynki drewniane i 2 szachulcowe. W powiecie człuchowskim wśród zarejestrowanych 6 nieistniejących obiektów były drewniane, murowane oraz pawilony ogrodowe o nieznanym konstrukcji (po 2). W powiecie słupskim nie istnieją 4 budynki drewniane (57,14% rejestrowych obiektów drewnianych na terenie powiatu), w tym 2 budynki mieszkalne i 2 gospodarcze, a także 3 obiekty szachulcowe (7,89%), w tym 1 folwarczny

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG FUNKCJI PIERWOTNEJ I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Sakralne		Obronne		Użyteczności publicznej		Zamki		Rezydencjonalne		Zieleń	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bytowski	0	0,00%	0	0,00%	2	0,94%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Chojnicki	3	75,00%	0	0,00%	6	3,95%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Człuchowski	2	22,22%	0	0,00%	3	3,06%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gdańsk	0	0,00%	0	0,00%	3	1,81%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gdański	13	29,55%	1	6,25%	10	3,98%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gdynia	4	50,00%	0	0,00%	1	1,92%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kartuski	2	40,00%	0	0,00%	1	0,64%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kościerski	0	0,00%	0	0,00%	2	2,53%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kwidziński	4	17,39%	0	0,00%	3	1,90%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Lęborski	1	10,00%	1	11,11%	5	1,31%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Malborski	1	50,00%	0	0,00%	3	1,28%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nowodworski	10	25,00%	0	0,00%	3	1,80%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pucki	0	0,00%	0	0,00%	2	2,94%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Słupsk	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Słupski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sopot	0	0,00%	0	0,00%	3	0,69%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Starogardzki	8	21,05%	1	50,00%	13	1,66%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sztumski	4	20,00%	1	33,33%	7	2,51%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,89%
Tczewski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Wejherowski	18	13,85%	2	50,00%	4	4,65%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	70	18,82%	6	9,23%	74	1,80%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,23%

i 2 mieszkalne, oraz 3 murowane (2,65%), w tym 2 rezydencjonalne i 1 folwarczny. Należy podkreślić, że w omówionych trzech powiatach nie zachowało się 14 obiektów drewnianych, co stanowi 50% nieistniejących drewnianych obiektów w województwie pomorskim. Różnice w liczbie obiektów nieistniejących w powiatach wynikają z wielu przyczyn. Jedną z prawdopodobnych jest duży procent ludności napływowej. Tereny powiatów bytowskiego, człuchowskiego i słupskiego po wojnie w dużej mierze zasiedlili nowi mieszkańcy, przesiedleńcy z Kresów Wschodnich i Polski centralnej. Jednak podobna sytuacja dotyczy również sąsiedniego powiatu lęborskiego, gdzie nie odnotowano ani jednego obiektu nieistniejącego.

W odniesieniu do funkcji pierwotnej obiektów nieistniejących najliczniejszą grupę stanowią budynki mieszkalne (28 obiektów; 2,77% wszystkich rejestrowych budynków mieszkalnych), gospodarcze (20; 1,24%) oraz folwarczne (15; 6,07%). Łącznie występujące w tych trzech grupach obiekty stanowią ponad 75% wszystkich niezachowanych zabytków w regionie. W grupie 28 budynków mieszkalnych odnotowano 16 domów wiejskich (12 drewnianych i 4 szkieletowe) oraz 9 skromnych domów miejskich, w tym 6 konstrukcji szkieletowej. Spośród nieistniejących budynków gospodarczych 17 to obiekty w zagrodach wiejskich – 11 z nich to obiekty drewniane, a 4 szkieletowe. Z kolei w grupie obiektów folwarcznych większość stanowią budynki murowane (11 obiektów).

Folwarczne		Gospodarcze		Mieszkalne		Przemysłowe		Cmentarze		Inne		Razem w powiecie	
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
1	3,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,72%
3	8,57%	0	0,00%	4	12,90%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9	4,41%
4	11,11%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	3,62%
0	0,00%	1	12,50%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,49%
0	0,00%	2	9,52%	18	16,07%	1	3,85%	0	0,00%	1	6,25%	24	6,61%
0	0,00%	0	0,00%	4	18,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	3,23%
0	0,00%	0	0,00%	3	4,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	1,33%
0	0,00%	2	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,47%
1	4,35%	0	0,00%	4	5,97%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	2,98%
0	0,00%	2	22,22%	1	0,61%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	1,45%
0	0,00%	1	14,29%	3	2,68%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	1,46%
2	16,67%	0	0,00%	9	7,38%	2	13,33%	0	0,00%	0	0,00%	13	4,78%
0	0,00%	0	0,00%	1	8,33%	1	8,33%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,85%
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
1	3,23%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,67%
0	0,00%	0	0,00%	3	0,93%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	0,65%
7	10,61%	3	15,00%	10	2,85%	1	4,55%	0	0,00%	0	0,00%	23	2,48%
4	15,38%	1	7,69%	5	4,03%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	13	3,17%
0	0,00%	0	0,00%	1	2,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,67%
0	0,00%	4	36,36%	19	11,95%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	24	9,60%
24	4,67%	16	7,92%	85	4,20%	5	2,35%	0	0,00%	1	0,72%	152	2,68%

Największy odsetek udziału obiektów nieistniejących podzielonych według funkcji odnotowano w grupie budynków gospodarczych (ponad 11%), folwarcznych (ok. 6%) oraz przemysłowych (3,81%). Na ostatnią wymienioną grupę składają się jedynie 4 obiekty: 1 młyn wodny i 3 kuźnie, w tym kuźnia podcieniowa z Gałąźni Małej z 1836 r. Zabytek ten stanowił cenny przykład niewielkiego obiektu przemysłowego o klasycyzującej formie architektonicznej (na terenie województwa zachowała się mniej wartościowa kuźnia o nieco zbliżonej formie z pierwszej ćwierci XIX w. w Prakwicach, pow. sztumski). Spośród budynków rezydencjonalnych nie istnieje 5 obiektów (2,2% wszystkich obiektów o tej funkcji w województwie). Nieistniejące obiekty z tej grupy występowały jedynie w powiatach słupeckim (3 obiekty na ogólną liczbę 17) i słupeckim (2 z 44).

Najliczniejszą grupę spośród odnotowanych nieistniejących obiektów stanowią budynki XIX-wieczne (43 obiekty; ponad 50% zasobu). Następnie z XVIII w. (31; ponad 35% zasobu) oraz XX w. (7).

W grupie najstarszych nieistniejących obiektów najwięcej występowało w powiecie bytowskim (11 obiektów; 26,19%) oraz w Słupsku (5 domów). Wśród 11 obiektów bytowskich większość stanowiły budynki drewniane: 3 domy wiejskie, 2 budynki gospodarcze i obiekt rezydencjonalny – tzw. dwór Styp, będący według decyzji przykładem ludowego budownictwa mieszkalnego (duży dom, z zewnątrz odeskowany, kryty wysokim dachem,

**OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE W PODZIALE WG MATERIAŁU/KONSTRUKCJI I POWIATÓW
(OBJĘTE WERYFIKACJĄ W LATACH 2009–2015)**

Powiat	Drewniane				Murowane				Ziemne	
	wieńcowa/inna		szkieletowe		cegłane		kamienne			
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bytowski	8	57,14%	6	23,08%	4	10,81%	0	0,00%	0	0,00%
Chojnicki	1	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Człuchowski	2	40,00%	0	0,00%	2	10,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gdańsk	0	0,00%	1	4,35%	4	0,79%	0	0,00%	0	0,00%
Gdański	0	0,00%	0	0,00%	4	4,60%	0	0,00%	0	0,00%
Gdynia	0	0,00%	0	0,00%	1	1,33%	0	0,00%	0	0,00%
Kartuski	0	0,00%	0	0,00%	2	2,74%	0	0,00%	0	0,00%
Kościerski	2	40,00%	0	0,00%	1	2,56%	0	0,00%	0	0,00%
Kwidziński	1	14,29%	1	50,00%	3	1,91%	0	0,00%	0	0,00%
Lęborski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Malborski	2	14,29%	0	0,00%	1	1,01%	0	0,00%	0	0,00%
Nowodworski	4	1,61%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pucki	0	0,00%	1	5,56%	2	3,03%	0	0,00%	0	0,00%
Słupsk	0	0,00%	5	83,33%	2	3,23%	0	0,00%	0	0,00%
Słupski	4	57,14%	3	7,89%	3	2,65%	0	0,00%	0	0,00%
Sopot	1	10,00%	0	0,00%	1	1,14%	0	0,00%	0	0,00%
Starogardzki	1	8,33%	1	50,00%	1	0,53%	0	0,00%	0	0,00%
Sztumski	0	0,00%	0	0,00%	1	1,56%	0	0,00%	0	0,00%
Tczewski	0	0,00%	0	0,00%	2	1,34%	0	0,00%	0	0,00%
Wejherowski	2	66,67%	0	0,00%	1	0,97%	0	0,00%	0	0,00%
Województwo	28	7,61%	18	10,11%	35	1,71%	0	0,00%	0	0,00%

pierwotnie ze strzechy). Natomiast w Słupsku nie zachowało się 5 skromnych domów szachulcowych z XVIII w. (ul. Mikołajska 2, 3, 4, 5, 6), których ogólna forma znana jest dzięki jedynej fotografii z 1959 r. Domy te stanowią ponad 60% obiektów rejestrowych z XVI–XVIII w. w Słupsku. Omawiany przypadek jest o tyle szczególny, że nieistniejące od lat 60. XX w. domy nie figurowały w rejestrze zabytków dawnego województwa słupskiego (1975–1999), a obecnie nie ma ich również w wykazie obiektów rejestrowych województwa pomorskiego.

Nieistniejące obiekty pochodzące z XIX w. najliczniej położone były w powiecie słupskim (9 obiektów na 10 wszystkich niezachowanych w powiecie). Były to budynki mieszkalne (3), gospodarcze, rezydencjonalne i folwarczne (po 2), w tym 2 domy i 2 budynki gospodarcze – drewniane, 1 dom i 1 budynek folwarczny – konstrukcji szkieletowej.

Wśród budynków nieistniejących najliczniejszą grupę stanowiły obiekty murowane (35). Najwięcej z nich położonych było na terenie powiatu bytowskiego (8). Ponadto stwierdzono brak 28 obiektów drewnianych oraz 18 w konstrukcji szkieletowej (6 również z obszaru powiatu bytowskiego). Dużą stratą jest 5 nieistniejących domów szkieletowych przy ul. Mikołajskiej w Słupsku, które stanowiły ponad 80% rejestrowych budynków tej konstrukcji i ponad 70% wszystkich objętych ochroną prawną zabytków w mieście. W toku podjętych działań w powiecie słupskim odnotowano 4 niezachowane obiekty drewnia-

Glinobitka		Ruda darniowa		Betonowe		Metalowe		Brak danych		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	18
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	100,00%	6
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	10
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	7,69%	83

ne, co stanowi 57% wpisanych obiektów tej grupy. Natomiast w powiecie nowodworskim 4 tego typu nieistniejące obiekty stanowią tylko 1,6%. Jest to wynik uznania wszystkich obiektów wymienionych w uzasadnieniu decyzji ruralistycznej dla wsi Żuławki i Drewnica za wpisane do rejestru zabytków (ponad 200 obiektów, które nie znalazły się w bazie weryfikacyjnej i nie zostały zweryfikowane). Najmniej (po 1 obiekcie w konstrukcji szkieletowej) nie zachowało się na terenie powiatów kwidzyńskiego i starogardzkiego. Stanowi to 50% nieistniejących budynków z tej grupy.

Mając na uwadze rodzaj własności wśród obiektów nieistniejących, największą liczbę stanowiły budowle prywatne (34 obiekty; ponad 3,5% wszystkich prywatnych obiektów rejestrowych), następnie państwowe (10; 3,4%) i samorządowe (9; 1,8%). Jednak przedmiotowe dane należy traktować umownie, bowiem dla 23 nieistniejących obiektów brak jest informacji dotyczących rodzaju własności (dotyczy to 28% wszystkich niezachowanych budynków w regionie).

Zdecydowanie najwięcej nieistniejących obiektów prywatnych (aż 13) było położonych w powiecie bytowskim. Obiekty prywatne nie zachowały się w powiatach człuchowskim, nowodworskim, słupskim i starogardzkim (po 3), a także wejherowskim (2) oraz chojnickim, gdańskim, kościerskim, kwidzyńskim, malborskim, sztumskim i tczewskim (po 1). Wśród prywatnych nieistniejących zabytków najliczniejszą grupę stanowiły budynki mieszkalne

(14 domów wiejskich – 9 drewnianych i 5 konstrukcji szkieletowej), następnie gospodarcze (11 obiektów – 6 drewnianych, 2 szkieletowe i 3 murowane), folwarczne (5 budynków murowanych i 1 drewniany), przemysłowe (2 murowane) i 1 rezydencjonalny (murowany). Wśród omawianej prywatnej własności najwięcej było budynków drewnianych (26 obiektów z ogólnej liczby 34), natomiast wśród państwowych i samorządowych – budynki murowane (12 obiektów, w tym 3 mieszkalne, 3 folwarczne oraz 2 rezydencjonalne).

Najczęściej występującą przyczyną utraty zabytków była ich rozbiórka (57 przypadków). Zwykle była ona skutkiem złego stanu technicznego budynku zagrażającego zdrowiu i życiu ludzi, zamiaru realizacji nowej inwestycji w miejscu zabytkowego obiektu, a także źle pojętej restauracji konserwatorskiej, polegającej na wzniesieniu nowego budynku o zbliżonej formie i dekoracji architektonicznej do obiektu zabytkowego (np. dawna szkoła ewangelicka z Gdyni-Małego Kacka z połowy XIX w.). Na podstawie informacji uzyskanych w terenie można wyodrębnić znaczną grupę obiektów drewnianych, cennych przykładów budownictwa ludowego (7 budynków, m.in. tzw. Dwór Styp z Płotowa Małego z 1831 r. oraz 4 budynki z nieistniejącej już osady Kluki Pawełki – 2 domy i 2 budynki gospodarcze z XIX w.), rozebranych w wyniku ogólnych, nieprecyzyjnych ustaleń z instytucją muzealną (skansenem), która finalnie nie przyjęła obiektu do swoich zasobów. Przyczyną zniszczenia 17 obiektów było całkowite zużycie materiału/konstrukcji; kolejne 12 obiektów przestało istnieć w wyniku pożaru (m.in. cenny budynek gospodarczy z galeryjką z Miastka, z końca XVIII w.). Należy dodać, że poprzez rozbiórkę unicestwiono taką samą liczbę budynków drewnianych i murowanych (po 22). Natomiast w wyniku całkowitego zużycia materiału/konstrukcji zniszczeniu uległo więcej budynków murowanych (8) niż drewnianych (6). Dane dotyczące okresu zniszczenia obiektów uznanych za nieistniejące nie są pełne. Ustalono, że w latach 60. XX w. przestało istnieć 8 obiektów, kolejnych 31 uległo zniszczeniu w latach 70. i 80. XX w. (odpowiednio 18 i 13 obiektów), w latach 80. – 9 obiektów, w latach 2000–2015 zaś – 16 obiektów. Dla 19 obiektów nie znaleziono danych umożliwiających ustalenie czasu ich rozbiórki.

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTKÓW

W toku podjętych działań ustalono, że od 1963 do 2015 r. z rejestru zabytków województwa pomorskiego wykreślono ok. 170 obiektów. Dane te nie obejmują 9 obiektów, które skreślono z uwagi na ich wpis do inwentarza muzeum-skansenu.

OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE W TERENIE

Podczas weryfikacji rejestru zabytków w terenie nie zidentyfikowano 9 obiektów zabytkowych – w powiatach bytowskim, chojnickim, kartuskim, słupskim i w mieście Słupsk (po 1) oraz w kwidzyńskim (aż 4). Z uwagi na funkcję pierwotną wyróżniono budynki mieszkalne (3), fol-

warczne (2) oraz gospodarcze, przemysłowe, zielen i inne (po 1). Najwięcej z nich pochodziło z XX w. (5), następnie z XIX w. (2) oraz z XVI–XVIII w. (1), w 1 przypadku zaś stwierdzono brak danych do ustalenia daty powstania. Większość omawianych obiektów była murowana – ceglana (7), drewniany – szkieletowy był 1, z kolei do 1 budynku nie ma danych.

Na brak rozpoznania omawianych zabytków w terenie złożyło się kilka przyczyn:

- najczęstszą przyczyną są nieprecyzyjne oznaczenia i opisy w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków – w 5 przypadkach decyzje (obejmujące zabytki wieloobektowe) nie mają opisów tych budowli lub załącznika graficznego, w związku z tym zabytki albo nie są wymienione w treści tych dokumentów, a ukazane są na załączniku mapowym, albo odwrotnie,
- nastąpiła pomyłka podczas wpisywania do rejestru zabytków – w decyzji błędnie podano liczbę budynków w zespole,
- budynek przypuszczalnie został rozebrany wkrótce po wydaniu decyzji albo jego funkcja została błędnie przypisana innemu, obecnie istniejącemu obiektowi w zespole,
- w 1 przypadku park dworski został objęty ochroną bez załącznika graficznego, obecnie zaś na skutek przekształcenia i wtórnego zagospodarowania terenu trudne jest do ustalenia jego położenie i granice.

OBIEKTY TRANSLOKOWANE

Podczas przeprowadzonej weryfikacji rejestru zabytków odnotowano 21 obiektów przeniesionych do skansenów, co stanowi mniej niż 1% całego zasobu. Najwięcej zabytków translokowano z powiatu słupskiego (19), z powiatów wejherowskiego i kościerskiego zaś po 1 obiekcie. Poza chatą podcieniową z Przytarni (gm. Karsin), którą przeniesiono do skansenu Muzeum Kultury Ludowej w Osieku nad Notecią (obecnie województwo kujawsko-pomorskie) pozostałe obiekty nie opuściły granic województwa pomorskiego. Natomiast nie odnotowano zabytków przeniesionych spoza granic województwa. Biorąc pod uwagę funkcję pierwotną, w grupie tej występują obiekty mieszkalne (9), gospodarcze (8), inne (2), przemysłowe i sakralne (po 1). Wśród nich są z XVI–XVIII w. (8) oraz XIX w. (13). Większość obiektów to budowle drewniane szkieletowe (14), następnie drewniane w konstrukcji z wypełnieniem drewnianym (4) oraz murowane – ceglane (3).

Wśród omawianej grupy zabytków przeniesionych do skansenów 5 z nich, które znajdują się na terenie Kluk Smołdzińskich, nie było translokowanych. Pozostając *in situ*, w okresie od lat 60. do połowy 70. XX w., weszły w skład skansenu (Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach, oddział Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku). Są to zagroda nr 27 (dawny nr 16–17 – budynek mieszkalny oraz budynek gospodarczy), dom w zagrodzie nr 28 (dawny nr 14–15) oraz zagroda nr 2 (budynek mieszkalny i gospodarczy). Podobnie *in situ* zachowano zagrodę nr 8 w Swołowie – budynek mieszkalny, bramny, inwentarski i stodołę (przejętą przez muzeum w 2002 r., a następnie oddaną do użytku w 2008 r.). W 1976 r. do Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach przeniesiono budynek mieszkalny z Kluk Smołdzińskich (dawny nr 16).

W 1982 r. translokowano tam 2 zagrody z Kluk Źeleskich (dawny nr 6 – budynek mieszkalny, budynek inwentarski oraz dawny nr 5 – budynek mieszkalny, budynek inwentarski, stodoła i piec piekarski z zagrody nr 6), a w 1996 r. karczmę z Wierzchocina. W 1978 r. z Przytar- ni (gm. Karsin) przeniesiono do skansenu Muzeum Kultury Ludowej w Osieku nad Notecią (obecnie województwo kujawsko-pomorskie) chatę podcieniową. Następnie w latach 80. XX w. do skansenu we Wdzydzach Kiszewskich (Kaszubski Park Etnograficzny im. Teodo- ry i Izydora Gulgowskich) przeniesiono kościół z Bożegopola Wielkiego (dla zwiedzających udostępniono go dopiero w 2013 r.). Najpóźniej translokowane obiekty (2012 r.) funkcyj- nują na terenie Swołowa w ramach działającego oddziału Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku. Są to stodoła z zagrody nr 12 – obecnie w zagrodzie muzealnej nr 15a oraz kuźnia z Pęplina, dawny nr 21 – obecnie w zagrodzie muzealnej nr 14a; na dzień przeprowadzonej weryfikacji, tj. 22 sierpnia 2012 r., nie zostały one włączone do inwentarza muzeum.

Jednocześnie na terenie województwa odnotowano nieliczną grupę obiektów przenie- sionych w inne – poza skansenem – miejsce (5). W ramach tego samego powiatu translo- kowano 3, poza granice powiatu – 2. Ponadto 3 obiekty przeniesione zostały poza granice województwa. Natomiast nie odnotowano przeniesienia obiektów na ten teren z innego re- gionu.

W odniesieniu do funkcji pierwotnej, wśród omawianych obiektów są gospodarcze (2), a na- stępnie sakralny, mieszkalny i przemysłowy. Translokowane obiekty pochodziły z XVI–XVIII w. (3) oraz XIX w. (2). Obiekty te wybudowano w konstrukcji i materiale drewnianym (3) oraz w konstrukcji drewnianej szkieletowej, z wypełnieniem innym niż drewniane (2).

W bardzo dobrym stanie zachowania są 2 z omawianych obiektów. Są to zbór ewangelic- ko-augsburski z Ciecholubia (obecnie w Warcinie) i spichlerz ze Słupska (obecnie w sąsiedz- twie siedziby Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku). W stanie dobrym jest chatupa nr 19 z Pieniężnicy (obecnie w wisi Lizaki II) oraz relikty żuławskiego wiatraka odwadnia- jącego z Gdańska-Oliwy (od 2006 r. w Żuławskim Parku Historycznym w Nowym Dworze Gdańskim). Natomiast w złym stanie znajduje się stajnia z zagrody nr 22 w Sominach.

Powody omawianych translokacji były różne. Celem przeniesienia słupskiego spichlerza było zlokalizowanie obiektu w rejonie zamku – idea wzbogacenia tego rejonu miasta budyn- kiem ryglowym oraz z powodów kompozycyjnych – celem pośrednim było domknięcie daw- nego wjazdu do średniowiecznego miasta i stworzenie przesłony dla powojennych bloków na zachodnim brzegu rzeki. Zbór w Ciecholubiu, który od lat 70. XX w. był opuszczony i po- padał w ruinę, został przejęty przez gminę i zrekonstruowany w nowej lokalizacji. Natomiast relikty żuławskiego wiatraka zostały uratowane i stanowią część muzealnej ekspozycji stałej.

Zasadniczo obiekty nieruchome wpisane do rejestru zabytków odzwierciedlają spe- cyfikę regionu. Największym zauważalnym mankamentem jest brak objęcia ochroną konserwatorską wielu cennych przykładów budownictwa szkieletowego (głównie położonych na terenie powiatu słupskiego). Obecny udział tego typu konstrukcji w całym zasobie wo- jewództwa nie jest adekwatny do powszechności występowania tego typu budownictwa w regionie (np. w pasie nadmorskim od Łeby do Darłowa znajduje się ok. 1500 budynków szkieletowych).

3.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH WPISANYCH DO REJESTRU

ANALIZA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH STANOWIĄCYCH PODSTAWĘ WPISU OBIEKTÓW DO REJESTRU ZABYTEKÓW

Wśród 58 zabytków obszarowych wpisanych do rejestru wartość historyczną określającą stopień zachowania nieprzekształconej autentycznej substancji, funkcji wewnątrz urbanistycznych/ruralistycznych i charakteru historycznej koncepcji przestrzennej zachowało ok. 60%. Są to 34 układy przestrzenne, na które składają się układy urbanistyczne (21), układy ruralistyczne (8), zespoły zabudowy (4) i krajobrazy kulturowe (1). Częściowo zachowaną wartość historyczną posiada 40% układów, są to układy urbanistyczne (10), układy ruralistyczne (11), zespoły zabudowy (2) i krajobrazy kulturowe (1). Natomiast nie odnotowano zabytków obszarowych, które utraciły/nie zachowały wartości historycznej.

W grupie obiektów, które zachowały wartość historyczną, znajdują się układy urbanistyczne mające proveniencję średniowieczną (np. Chojnice, Gniew), nowożytne (XVII-wieczne miasto Wejherowo), XIX-wieczne (Pelplin) oraz nowoczesne (modernistyczna, XX-wieczna Gdynia). Doskonale zachowane są zespoły zabudowy, jak XIX-wieczne osiedla robotnicze w Gdańsku (osiedla Abbega) oraz Osada Drzewiarza dla robotników w Gościcinie.

Około 74% zabytków obszarowych zachowało wartość artystyczną (określającą stopień zachowania charakteru i zasad kompozycji historycznego miasta – z uwzględnieniem wprowadzenia współczesnego zagospodarowania i zabudowy np. po zniszczeniach wojennych – charakteru i typu rozplanowania historycznego, cech stylistycznych zabudowy oraz walorów krajobrazowych). Są to 43 układy przestrzenne, na które składają się 24 układy urbanistyczne, 12 układów ruralistycznych, 5 zespołów zabudowy i 1 krajobraz kulturowy. Częściowo zachowaną wartość historyczną posiada 26% układów, z tego: 7 układów urbanistycznych, 7 układów ruralistycznych, 1 zespół zabudowy i 1 krajobraz kulturowy. Na terenie województwa pomorskiego nie ma zabytków obszarowych, które utraciły całkowicie bądź nie zachowały wartości artystycznej. W wyniku analizy stopnia zachowania wartości artystycznej nasuwa się wniosek, że występuje ona w powiązaniu z wartością naukową. Obiekty, które zachowały w pełni wartość naukową, posiadają także pełną wartość artystyczną. Taka zależność występuje w przypadku układu urbanistycznego Ustki, układów ruralistycznych Kuźnicy oraz dzielnicy Świętego Wojciech w Gdańsku.

Niemal wszystkie analizowane układy przestrzenne (95%) posiadają wartość naukową, określającą stopień zachowania reprezentatywności obszaru dla regionu, epoki, stylu, jaki reprezentuje, a także zachowania miejsca związanego z wydarzeniami historycznymi. Wśród tych 55 zabytków jest 30 układów urbanistycznych, 17 układów ruralistycznych, 6 zespołów

zabudowy i 2 krajobrazy kulturowe. Częściowo zachowaną wartość historyczną odnotowano dla 5% układów (3 obszary), z tego dla 1 układu urbanistycznego i 2 układów ruralistycznych. Na terenie województwa pomorskiego nie stwierdzono zabytków obszarowych, które utraciły całkowicie bądź nie zachowały wartości naukowej. Najwyższy procent zachowania tej kategorii w pełni dowodzi, że nawet częściowo przekształcone w wyniku błędnych działań układy miejskie i wiejskie, zespoły zabudowy bądź krajobrazy kulturowe zachowują pełną wartość naukową. Dotyczy to zniekształconych układów przestrzennych miast, np. Gardej, Kwidzyna, Prabut, Sztumu, oraz wsi z dysharmonijną zabudową, m.in. Góry, Krynicy Morskiej, Mechowa i Wdzydz.

W województwie pomorskim obecnie istnieje 29 zabytków obszarowych o zachowanych wszystkich trzech rodzajach wartości, co stanowi dokładnie 50% w skali województwa. Z tego 19 obszarów stanowią układy urbanistyczne, 5 – układy ruralistyczne, 4 – zespoły zabudowy i 1 – krajobraz kulturowy. Przykładem takich zabytkowych układów przestrzennych są bardzo dobrze zachowane średniowieczne układy urbanistyczne Chojnic oraz Gniewa. Do grupy tej zaliczono również Gdańsk, którego Śródmieście w wyniku działań wojennych zostało w bardzo dużym stopniu zniszczone (Główne Miasto 95% zniszczeń), a następnie po 1949 r. odbudowane. Pomimo niewielkiego stopnia autentycznej substancji zachowało swój charakterystyczny układ przestrzenny i ma wysoką wartość historyczną, artystyczną i naukową. Podobnie jak w Malborku, którego tkanka miejska została prawie całkowicie zniszczona, pozostały jedynie relikty średniowieczne: kościół św. Jana Chrzciciela, ratusz, Brama Mariacka i Brama Garncarska, fragmenty murów i tzw. Szkoły Łacińskiej, to jednak ranga zespołu zamku krzyżackiego znajdującego się na tym obszarze i wysoki stopień jego zachowania determinuje ocenę wartości historycznej, artystycznej i naukowej całego chronionego obszaru. Jeszcze innym obiektem jest plac Solidarności wraz z pomnikiem Poległych Stoczniovców, murem z tablicami inskrypcyjnymi, Bramą nr 2 w Gdańsku i budynkiem Sali BHP, przykład o tyle nietypowy, że ukształtowany w 1981 r. Jest to więc zabytek całkowicie nowy, ale ma ponadkrajowe znaczenie ze względu na upamiętnienie i świadectwo wydarzeń związanych z najnowszą historią Polski. Układy ruralistyczne są bardziej narażone na częściową utratę wartości, więc w grupie obiektów o zachowanych wszystkich wartościach znajduje się ich zdecydowanie mniej, podobnie jak zespołów zabudowy. Do bardzo cennych układów ruralistycznych należą Karwieńskie Błota (wieś dwurzędowa, bagienna), Drewnica (wielodrożnica o nieregularnym planie) oraz Żuławki (łabcuchówka przywałowa o luźnej zabudowie). We wszystkich trzech wsiach zachowała się regionalna historyczna zabudowa (w tym drewniana), domy podcieniowe oraz zagrody w układzie olenderskim. Wsie zachowały walory żuławskiego krajobrazu otwartego z zielenią w formie liniowej, jako oprawa dróg i rowów melioracyjnych. Na uwagę zasługuje jedyny przykład krajobrazu kulturowego, który zachował w wysokim stopniu wszystkie wartości, jest to Kalwaria Wejherowska, utrzymywana w doskonałym stanie.

Na terenie województwa znajdują się obszary o wartościach ponadregionalnych. Jeden obiekt wpisany jest na Listę światowego dziedzictwa UNESCO (zamek krzyżacki w Malborku), jest także 5 Pomników Historii (Gdańsk – miasto w zasięgi obwarowań XVII w.; Gdynia

– historyczny układ urbanistyczny; Malbork – zespół zamku krzyżackiego; Pelplin – zespół pocystersko-katedralny; Pole Bitwy na Westerplatte). Ponadto ponadregionalne, unikatowe wartości reprezentują zespół pocysterski w Gdańsku-Oliwie, Twierdza Wisłoujście, Stocznia Gdańska – miejsca związane z powstaniem i upamiętnieniem Solidarności, zespół dawnej kartuzji w Kartuzach oraz zespół zamkowo-katedralny w Kwidzynie.

ANALIZA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA ELEMENTÓW KOMPOZYCYJNYCH

Stwierdzono, że spośród 58 analizowanych zespołów obszarowych wpisanych do rejestru zabytków w ok. 75% (44 zespoły) zostały zachowane w dobrym stanie historyczne elementy kompozycyjne, takie jak sieć ulic, dróg i placów oraz podziały parcelacyjne. W pozostałych 14 zespołach historyczne rozplanowanie zachowało się jedynie częściowo. Dobrze zachowany historyczny układ przestrzenny odnotowano w 23 zespołach urbanistycznych (na 30 wpisanych do rejestru), co stanowi ok. 77% zasobu tego rodzaju obiektów. Znacznie gorszą sytuację stwierdzono w grupie zespołów ruralistycznych, gdzie dobry stan zachowania wykazano tylko w 8 przypadkach (na 19 wpisanych), stanowiących mniej niż połowę, gdyż zaledwie 42% tego zasobu. Wśród zespołów o dobrze zachowanym historycznym układzie przestrzennym znalazły się oba wpisane do rejestru województwa pomorskiego krajobrazy kulturowe oraz 5 z 7 wpisanych do rejestru zespołów zabudowy (71% tego zasobu).

Najlepiej zachowane urbanistyczne układy przestrzenne posiadają m.in. średniowieczne i nowożytne miasta lokacyjne, takie jak Chojnice, Gdańsk, Gniew, Kościerzyna, Puck i Wejherowo. Do dobrze zachowanych układów urbanistycznych należą także XIX-wieczne miasta rozwinięte ze średniowiecznych zespołów ruralistycznych i klasztornych (Kartuzy, Pelplin i Skórcz), a ponadto XIX-wieczne miasto kuracyjne (Sopot) oraz datowane na okres od nowożytności do XX w., objęte odrębnymi wpisami do rejestru dzielnice Gdańska i Malborka.

Do najlepiej zachowanych ruralistycznych układów przestrzennych należą średniowieczne i nowożytne wsie lokacyjne (Góra, Jastarnia, Juszki, Karwieńskie Błota, Mechowo, Osiek, Przytarnia, Wdzydze Tucholskie i Wiele). Wśród zespołów zabudowy dobrze zachowane układy kompozycyjne posiadają m.in. kolonie domów w Gościcinie i Gdańsku, a w zespołach krajobrazu kulturowego – Kalwaria Wejherowska. W każdym z ww. zespołów zachowały się układy kompozycyjne dróg, placów i podziałów parcelacyjnych, charakterystyczne dla czasu powstania, etapów rozwoju oraz pełnionej funkcji zespołów.

Wśród zespołów, w których stwierdzono częściową utratę zabytkowych walorów kompozycyjnych, najczęstszą przyczyną tego stanu było wprowadzanie w latach 60.–70. XX w. zabudowy wielorodzinnej (bloki), lokowanej niezgodnie z historycznymi zasadami kształtowania przestrzeni. W przypadkach niektórych miast, takich jak średniowieczne miasta lokacyjne Bytów, Człuchów, Gardeja, Lębork, Prabuty i Słupsk, blokowa zabudowa wielorodzinna zajmuje całe kwartały zabytkowego układu przestrzennego, stoi w poprzek histo-

rycznych podziałów parcelacyjnych, rozbijając zwarte pierzeje rynków i ulic. W grupie układów ruralistycznych częściowa utrata historycznych elementów kompozycyjnych nastąpiła przede wszystkim w zabytkowych wsiach, które zostały wchłonięte przez miasta bądź znajdują się na terenach atrakcyjnych turystycznie. Z tego powodu rozwijają się w nich miejskie i turystyczne funkcje oraz związane z nimi sposoby zagospodarowania przestrzeni. W obrębie takich wsi wytyczano nowe drogi, parcelowano działki oraz lokowano miejskie osiedla mieszkaniowe, powodując częściowe zatarcie elementów wiejskiego układu, zwłaszcza niwy siedliskowej i rolnej. Do obiektów takich należą m.in. zabytkowe zespoły Gdynia – Wielki Kack i Orłowo, Gdańsk – Święty Wojciech, Krynica Morska. Jako przypadek szczególny należy wymienić nadmorską wieś Karwieńskie Błota, na której części nastąpiła już masowa parcelacja na małe działki rekreacyjne, poważnie naruszając ten unikatowy w skali kraju krajobraz wsi polderowej.

Wśród zabytków obszarowych ocena zachowania historycznej zabudowy, komponowanej zieleni oraz nawierzchni ulic i placów wypada gorzej niż stan historycznego rozplanowania. Na ogólną liczbę 58 zespołów wpisanych do rejestru zabytków w województwie pomorskim tylko w 28 przypadkach ww. historyczne elementy zachowały się w stopniu dobrym, co stanowi mniej niż połowę (48%) całego zasobu tych obiektów. W pozostałych 30 zespołach (52% zasobu) elementy te zachowały się częściowo.

W grupie zespołów urbanistycznych dobry stopień zachowania historycznej zabudowy, komponowanej zieleni oraz nawierzchni ulic i placów stwierdzono w 17 przypadkach (ok. 57% tego zasobu). Zdecydowanie gorzej wypadają zespoły ruralistyczne, w których dobry stan zachowania stwierdzono tylko w 5 tego rodzaju zabytkach (zaledwie ok. 26% zasobu). W grupie zespołów zabudowy dobry stan zachowania wykazuje większość, bo 5 z 7 wpisanych do rejestru tego rodzaju obiektów (71% zasobu), a wśród zabytków krajobrazu kulturowego 1 z 2 wpisanych do rejestru.

Wśród zespołów urbanistycznych z dobrze zachowaną substancją budowlaną należy uznać m.in. zwartą, kamieniczną zabudowę średniowiecznych i nowożytnych miast lokacyjnych – Chojnic, Gdańska, Gniewa, Skarszew, Starogardu Gdańskiego, Tczewa i Wejherowa, XIX- i XX-wieczną, kuracyjno-pensjonatową zabudowę Sopotu, modernistyczną architekturę Gdyni oraz wiejsko-małomiasteczkową zabudowę Pelplina i Skórcza. W grupie zespołów ruralistycznych w stosunkowo wysokim stopniu zachowała się historyczna zabudowa wsi Juszeki, Nowa Wioska, Osiek, Trąbki Wielkie i Wiele. Wśród zespołów zabudowy jako dobrze zachowane sklasyfikowano np. pochodzące z końca XIX i początku XX w. kolonie domów w Gdańsku i Gościcinie. W każdym z ww. zespołów zachowały się najbardziej znaczące obiekty oraz ogólnie jednorodny charakter zabudowy, odzwierciedlający etapy rozwoju tych zespołów, ich dominującą funkcję oraz indywidualny charakter.

RODZAJE ZAGROŻEŃ I PRZYCZYNY UTRATY WARTOŚCI ZABYTEKÓW OBSZAROWYCH

We wszystkich grupach zespołów obszarowych – urbanistycznych, ruralistycznych, zespołów zabudowy i krajobrazu kulturowego – częściowa utrata walorów historycznej zabudowy wynika zazwyczaj ze złego stanu technicznego, modernizacji i wyburzeń. Stosunkowo najslabiej zachowaną historyczną zabudowę posiadają m.in. zespoły urbanistyczne (Człuchów, Gardeja, Lębork i Prabuty), zespoły ruralistyczne (Karwieńskie Błota, Mechowo) oraz Gdynia – Orłowo, Wielki Kack i Oksywie.

Na 58 wpisanych do rejestru zespołów obszarowych, dobry stan zachowania ekspozycji, panoram i elementów krajobrazowych stwierdzono w 41 przypadkach (70% zasobu takich obiektów). W pozostałych 30% elementy te zachowały się częściowo. Dobrze zachowane walory ekspozycyjne najczęściej stwierdzano w zespołach ruralistycznych (15 z 19 zespołów; ok. 79% ich zasobu). Niewiele mniejszy odsetek dotyczy układów urbanistycznych, gdzie dobry stan zachowania stwierdzono w 22 zespołach (blisko 73% tego zasobu). Dobrze zachowane walory ekspozycyjne posiadają także oba wpisane do rejestru zespoły krajobrazu kulturowego. W przypadku zespołów zabudowy jako dobrze zachowane odnotowano tylko 2 obiekty (ok. 28% zasobu).

Do najlepiej zachowanych zespołów obszarowych, w których walory ekspozycyjne wynikają bądź z warunków naturalnych (pofałdowanego terenu, obecności wód i obszarów zielonych), bądź z elementów planistyczno-architektonicznych (ciągów i wnętrz urbanistycznych i ruralistycznych, osi widokowych i dominant przestrzennych), należy zaliczyć m.in. miasta Gdańsk, Gniew, Kartuzy, Skórcz i Sopot oraz wsie Jastarnię, Karwieńskie Błota, Kuźnicę i Wiele. Na szczególne wyróżnienie zasługują znakomicie zachowane walory architektoniczno-krajobrazowe Kalwarii Wejherowskiej. Obniżenie walorów ekspozycyjnych w zespołach obszarowych najczęściej wynika z wprowadzenia w ich obręb elementów dysharmonizujących – ulic o dużym natężeniu ruchu, parkingów, wielkokubaturowej zabudowy oraz zbyt licznych i często wielkoformatowych reklam. Sytuację taką stwierdzono głównie w zespołach urbanistycznych i zespołach zabudowy, m.in. w Bytowie, Człuchowie, Helu i Kościerzynie.

Na ogólną liczbę 58 zespołów obszarowych wpisanych do rejestru wszystkie elementy historycznej kompozycji przestrzennej, obejmującej rozplanowanie, zabudowę, komponowaną zielenią, nawierzchnie dróg i placów, oraz walory ekspozycyjne dobrze zachowały się tylko w 18 z nich (zaledwie 31% zasobu takich obiektów). W przypadku pozostałych 40 zespołów elementy te zachowały się częściowo. Procentowo w największym stopniu zachowane są zespoły krajobrazu kulturowego (50% zasobu), następnie zespoły zabudowy i urbanistyczne (1/3 zasobu), zaś najgorzej ruralistyczne (21%).

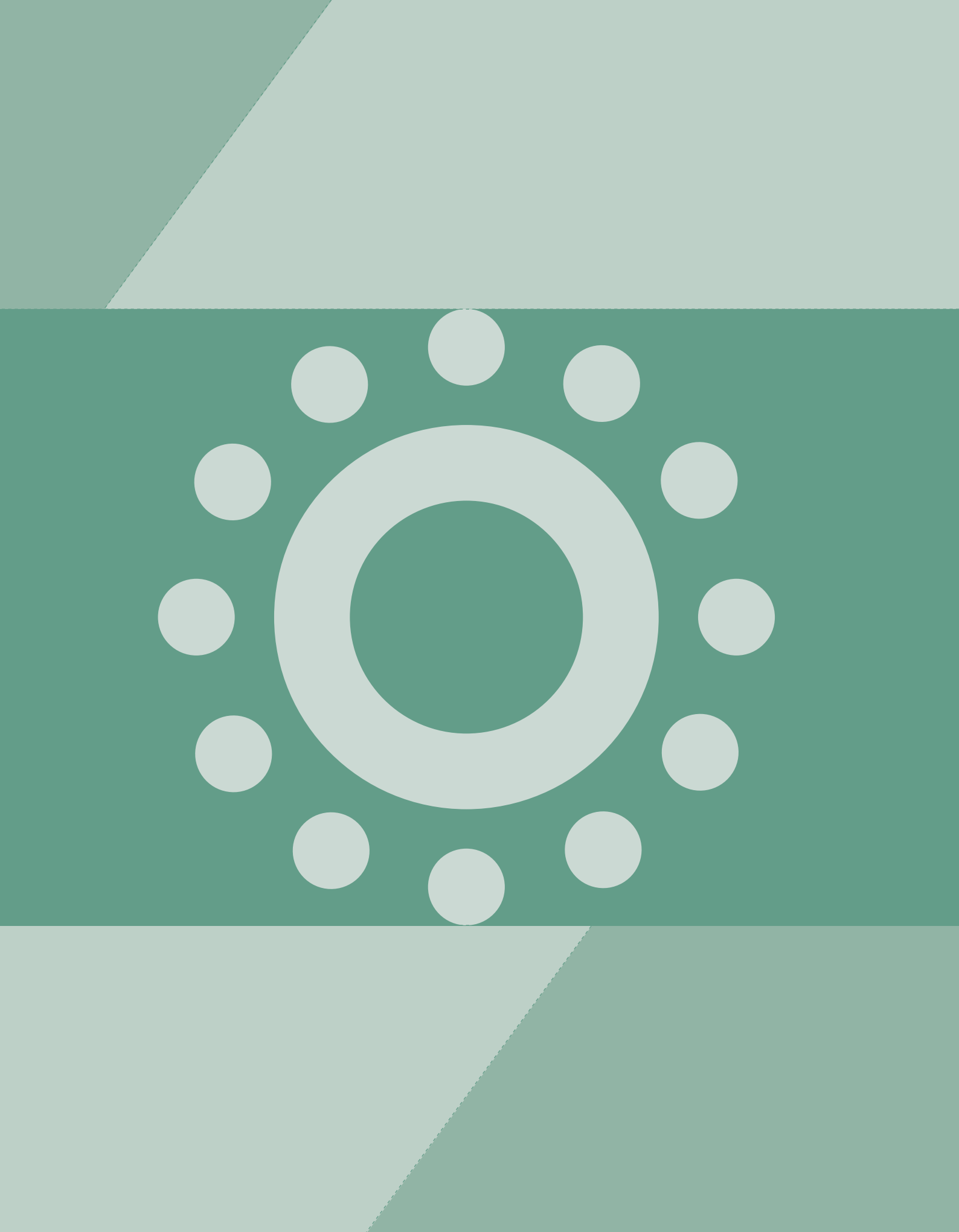
W województwie pomorskim na 58 decyzji wpisujących zespoły obszarowe do rejestru zabytków strefy ochrony konserwatorskiej wyznaczono w 32 przypadkach (ok. 55% decyzji), w tym w 15 zespołach ruralistycznych (ok. 79% zasobu), 14 urbanistycznych (ok. 39%), 2 zespołach zabudowy (ok. 28%) i 1 zespole krajobrazu kulturowego (50%).

We wszystkich decyzjach zawierających strefy ochrony przedmiot ochrony został określony w sposób bardzo ogólny (np. ochrona struktury przestrzennej, ochrona podstawowych elementów struktury, ochrona ekspozycji, ochrona krajobrazu, strefa ochrony archeologicznej) bądź nie został określony wcale (określono jedynie rygory konserwatorskie obowiązujące w strefie – w niektórych przypadkach, na mocy decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków, zostały one uznane za nieważne).

W strefach ochrony obejmujących główny obszar wpisany do rejestru zabytków (najczęściej oznaczanych literą „A” lub cyfrą rzymską „I”) ochronie zazwyczaj podlegają warstwy archeologiczne oraz historyczna struktura przestrzenna zespołu (rozplanowanie, zabudowa), która w wielu zespołach urbanistycznych, zespołach zabudowy i krajobrazu kulturowego zachowała się dobrze, natomiast słabo w zespołach ruralistycznych. W pozostałych strefach (zazwyczaj oznaczonych literą „B”, „E”, „K” lub cyframi rzymskimi „II”, „III”) ochronie podlega zazwyczaj ekspozycja i krajobraz. Te walory są stosunkowo najlepiej zachowane w zespołach ruralistycznych, nieco gorzej zaś w urbanistycznych i pozostałych. W zespołach urbanistycznych strefy otoczenia zazwyczaj obejmują obszary współcześnie intensywnie zagospodarowywane, dotyczą one m.in. nowych osiedli mieszkaniowych i terenów przemysłowych, w związku z tym są mocno przekształcane. W przypadku zespołów ruralistycznych strefy obejmują najczęściej niwy rolne i przyległe tereny leśne, z reguły mniej narażone na inwestycje i z tego powodu lepiej zachowane (z wyjątkiem zespołów ruralistycznych w obrębie miast i na obszarach atrakcyjnie turystycznie).

Najczęstszymi rodzajami zagrożeń utraty wartości zabytkowych obszarów są przekształcenia, niekontrolowana modernizacja historycznej zabudowy oraz nowe ahistoryczne formy i funkcje wprowadzane w zabytkowe wnętrza. Te dwie grupy zagrożeń (ex aequo) występują w 33 przypadkach każda. Najczęściej jest to ocieplanie elewacji budynków oraz zabudowa ganków, podwyższanie poszczególnych budynków kosztem połączeń dachowych (dobudowa pomieszczeń poddasza). Z kolei nowe ahistoryczne formy i funkcje wprowadzane w zabytkowe wnętrza dotyczą większości centów miejskich, np. Gdańska, Kartuz, Kościerzyny i Pucka. Bardzo ekspansywnie rozwija się to w mieście Helu, który jest obecnie pod dużym naporem inwestycyjnym ze względu na ruch turystyczny. Kolejną analizowaną grupę stanowi obszerna kategoria inne, do której zaliczono 30 obszarów zagrożonych skrajnie dużym naporem inwestycyjnym, brakiem zagospodarowania bądź nieprawidłowym zagospodarowaniem, chaosem przestrzennym związanym z dużą liczbą różnych nośników reklamowych, jak też wtórną parcelacją terenu. Dotyczy to miejscowości atrakcyjnych turystycznie, takich jak Gdańsk, Krynica Morska, Sopot, ale także i takich, jak Prabuty czy Tczew, gdzie powstają liczne nowe obiekty, a historyczne centra zastępują nośniki reklamowe. Kolejnym zagrożeniem jest zły stan techniczny zabudowy. Do tej kategorii zaliczono 17 obszarów. Dotyczy to w dużym stopniu Śródmieścia Gdańska jak i jego dzielnic, np. Nowego Portu oraz zespołów zabudowy – kolonii robotniczych przy ul. Miedzianej i Brackiej. Czwartym w kolejności zagrożeniem są wyburzenia oraz powstająca nowa zabudowa nienawiązująca formą i gabarytami do zabudowy historycznej. W tej grupie odnotowano 13 zabytków obszarowych, w których zagrożenia występują głównie w centrach lub ich obrzeżach miast średniej wielkości, a także mniejszych miast, takich jak

Bytów, Człuchów, Kartuzy, Pelplin, Puck i Skórcz. Ostatnią, najmniej liczną, grupę obejmującą 5 obszarów stanowi budowa nowych arterii komunikacyjnych. Przykładem jest rozbudowa sieci komunikacyjnej w Gdańsku, a także w Chojnicach, Helu i Kościerzynie.

**CHARAKTERYSTYKA
STANU ZACHOWANIA
ZASOBU ZABYTKÓW
ARCHEOLOGICZNYCH
WPISANYCH DO REJESTRU**

V. CHARAKTERYSTYKA STANU ZACHOWANIA ZASOBU ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU

1.

OPIS ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO STANU ZACHOWANIA OBIEKTÓW

Ogół obiektów wpisanych do rejestrów zabytków podzielono na grupy weryfikacyjne oraz oddzielnie na zabytki niezakwalifikowane do nich. Poza grupami weryfikacyjnymi pozostają stanowiska zasadnie wpisane do rejestru, zachowane prawdopodobnie w całości, niewymagające zabiegów konserwatorskich, niezagrożone lub zagrożone w niewielkim stopniu (np. przez płytka orkę prowadzoną jedynie na części terenu zabytku lub czynniki naturalne). W województwie pomorskim wyróżniono 11 takich stanowisk (5 grodzisk, 3 osady, 2 cmentarzyska kurhanowe z brukami i kręgami kamiennymi oraz relikty klasztoru), co stanowi niecałe 2% rejestrowych zabytków archeologicznych województwa.

Tak zwane grupy weryfikacyjne to: zabytki zagrożone, zabytki o utraconych wartościach i obiekty niezasadnie wpisane do rejestru, zabytki nieistniejące, skreślone z rejestru oraz stanowiska niezidentyfikowane (dwie ostatnie kategorie opisane zostały w dalszej części tekstu).

Zagrożone zabytki archeologiczne to stanowiska, które zachowały wartości zabytkowe uzasadniające wpis do rejestru, są jednak zagrożone ich częściową utratą lub już wymagają zabiegów konserwatorskich. Za zagrożone uznano ok. 85% rejestrowych zabytków archeologicznych województwa. Są to głównie cmentarzyska (193 stanowiska), osady (156) i grodziska (105). Do grupy tej zaliczono także zabytki, których wpis oceniono jako zasadny pomimo częściowej utraty wartości zabytkowej (38 stanowisk). Główne zagrożenia odnotowane podczas weryfikacji

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE NA KATEGORIE STANU ZACHOWANIA Z UWZGLĘDNIENIEM STANOWISK SZCZEGÓLNIENIE CENNYCH (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Stan zachowania										Razem
	niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych		zagrożone				utrata wartości i niezasadny wpis istniejących obiektów do rejestru zabytków		nieistniejące		
			ogółem		w tym: częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis pozostaje zasadny						
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	
Bytowski	0	0,00%	15	2,65%	2	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	15
Chojnicki	1	0,18%	2	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3
Człuchowski	1	0,18%	15	2,65%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	16
Gdańsk	1	0,18%	2	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,18%	4
Gdański	0	0,00%	51	9,01%	5	0,88%	3	0,53%	6	1,06%	60
Gdynia	0	0,00%	2	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,18%	3
Kartuski	0	0,00%	49	8,66%	5	0,88%	0	0,00%	0	0,00%	49
Kościerski	0	0,00%	58	10,25%	2	0,35%	2	0,35%	1	0,18%	61
Kwidziński	0	0,00%	13	2,30%	1	0,18%	0	0,00%	1	0,18%	14
Lęborski	0	0,00%	8	1,41%	2	0,35%	0	0,00%	1	0,18%	9
Malborski	0	0,00%	3	0,53%	2	0,35%	0	0,00%	1	0,18%	4
Nowodworski	0	0,00%	7	1,24%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
Pucki	0	0,00%	26	4,59%	2	0,35%	1	0,18%	3	0,53%	30
Słupski	1	0,18%	56	9,89%	6	1,06%	5	0,88%	5	0,88%	67
Sopot	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
Stargadzki	1	0,18%	41	7,24%	0	0,00%	2	0,35%	1	0,18%	45
Sztumski	2	0,18%	21	3,71%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	23
Tczewski	2	0,18%	43	7,60%	5	0,88%	2	0,35%	0	0,00%	47
Wejherowski	1	0,18%	68	12,01%	4	0,71%	5	0,88%	10	1,77%	84
Razem w województwie	11	1,94%	480	84,81%	38	6,71%	20	3,53%	31	5,48%	542
Zabytki szczególnie cenne	4	0,71%	75	13,25%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	79

terenowej stanowiły: orka (162 stanowiska), działanie sił natury (149) i gospodarka leśna (135). Oprócz tego 87 stanowisk zagrożonych było inwestycjami, na 66 odnaleziono ślady rabunkowych poszukiwań, zaś na 16 odnotowano wydobyć kruszywa.

Kolejną grupę tworzą zabytki, które w wyniku częściowego zniszczenia najprawdopodobniej utraciły wartość zabytkową, co podważa zasadność utrzymywania ich w rejestrze, lub też nigdy nie posiadały wartości zabytkowych uzasadniających wpis do rejestru zabytków. Stanowią one ok. 3,5% rejestrowych zabytków archeologicznych województwa. 11 z nich wpisano do rejestru wyłącznie na podstawie badań powierzchniowych, 1 wyłącznie na podstawie informacji o archiwalnym znalezisku z 1945 r. Dodatkowo na 8 nie znaleziono w trakcie weryfikacji materiału zabytkowego. Przeważająca większość stanowisk z tej grupy to osady otwarte.

Kategoria zabytków nieistniejących, czyli stanowisk archeologicznych, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe i zostały w całości zniszczone, chociaż pierwot-

nie ich wpis do rejestru zabytków był zasadny, obejmuje 5,48% archeologicznych zabytków rejestrowych województwa. Jako takie określano stanowiska zabudowane (15 stanowisk), przebadane w całości – czasem przed inwestycją (9), zniszczone w wyniku wydobycia kruszywa (7) lub o formie terenowej całkowicie zatartej w wyniku rolniczego użytkowania terenu. Do grupy nieistniejących zaliczają się głównie cmentarzyska (15 stanowisk) i osady otwarte (12).

W trakcie prowadzenia weryfikacji nie udało się określić zasadności wpisu do rejestru 24 stanowisk (nieco ponad 4% rejestrowych zabytków archeologicznych województwa). 1 stanowisko znajdowało się na ogrodzonym terenie, w pozostałych przypadkach na powierzchni brak było materiału zabytkowego, zaś obserwację utrudniała gęsta szata roślinna. Do grupy tej należą głównie stanowiska płaskie (11 osad, 10 cmentarzysk).

Kwestię zabytków szczególnie cennych, Pomników Historii oraz miejsc wpisanych na Listę światowego dziedzictwa UNESCO w odniesieniu do zabytków archeologicznych województwa omówiono wcześniej. Jeżeli zaś chodzi o zabytki szczególnie cenne, to należy zaznaczyć, że nie wszystkie dobrze zachowane zabytki można za takie uznać; z kolei wiele cennych stanowisk jest zagrożonych lub już uległo przynajmniej częściowemu zniszczeniu.

Co do funkcji pierwotnej archeologicznych zabytków rejestrowych, w przypadku mało licznej grupy 11 stanowisk niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych trudno formułować ogólne wnioski. Stwierdzić można jedynie, że w przypadku stanowisk płaskich zasadność wpisu określano na podstawie wyników badań, zaś w innych przypadkach decydowała dobrze zachowana forma terenowa. Struktura najliczniejszej grupy stanowisk – obiektów zagrożonych, zdominowana przez cmentarzyska, osady i grodziska, zdaje się z kolei odzwierciedlać strukturę funkcjonalną rejestrowych zabytków archeologicznych w województwie pomorskim. Przeważającą większość stanowisk o wątpliwej zasadności wpisu do rejestru stanowią osady otwarte. Do grup stanowisk nieistniejących oraz stanowisk o niemożliwej do oceny zasadności wpisu zaliczają się natomiast głównie cmentarzyska i osady otwarte

Nie zaobserwowano natomiast korelacji datowania zabytków rejestrowych z ich stanem zachowania.

Prawie wszystkie rejestrowe stanowiska archeologiczne niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych położone są na gruntach państwowych. 40% stanowisk zagrożonych województwa pomorskiego leży natomiast na gruntach prywatnych. W grupie tej duży jest także odsetek zabytków znajdujących się na gruntach państwowych (ok. 25% zasobu stanowisk zagrożonych województwa). Na gruntach prywatnych leży połowa stanowisk o wątpliwej zasadności wpisu do rejestru i 1/4 stanowisk nieistniejących. Pamiętać przy tym należy, że na powyższe wnioski wpływa wysoki odsetek stanowisk o nieustalonej strukturze własności (20% kategorii stanowisk zagrożonych, około połowy stanowisk nieistniejących i o wątpliwej zasadności wpisu).

Najwięcej stanowisk zagrożonych znajduje się w lasach (ponad 30% kategorii). Zagrożonych jest także dużo stanowisk (po ok. 20% kategorii) położonych w obrębie pól uprawnych

**LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W ODNIESIENIU DO WYBRANYCH ASPEKTÓW OCENY STANU
ZACHOWANIA ZABYTKÓW (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Nie wymaga zabiegów konserwatorskich		Stanowisko zachowało właściwą mu formę terenową		Wymaga zabezpieczenia i uzupełnienia ubytków w rzeźbie		Wymaga oznakowania		Wymaga odstonięcia rzeźby (oddrzewienie, odkrzewienie)	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bytowski	5	0,88%	4	0,71%	3	0,53%	8	1,41%	3	0,53%
Chojnicki	3	0,53%	3	0,53%	0	0,00%	1	0,18%	1	0,18%
Człuchowski	8	1,41%	4	0,71%	1	0,18%	11	1,94%	6	1,06%
Gdańsk	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	4	0,71%	1	0,18%
Gdański	50	8,83%	5	0,88%	2	0,35%	8	1,41%	4	0,71%
Gdynia	2	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,35%	0	0,00%
Kartuski	4	0,71%	11	1,94%	5	0,88%	4	0,71%	6	1,06%
Kościerski	10	1,77%	11	1,94%	9	1,59%	1	0,18%	3	0,53%
Kwidziński	0	0,00%	7	1,24%	0	0,00%	13	2,30%	6	1,06%
Lęborski	1	0,18%	4	0,71%	2	0,35%	2	0,35%	2	0,35%
Malborski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	0,71%	1	0,18%
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	1,24%	1	0,18%
Pucki	25	4,42%	2	0,35%	3	0,53%	3	0,53%	2	0,35%
Słupski	25	4,42%	23	4,06%	29	5,12%	50	8,83%	36	6,36%
Sopot	1	0,18%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Stargadzki	23	4,06%	9	1,59%	1	0,18%	10	1,77%	6	1,06%
Sztumski	0	0,00%	11	1,94%	0	0,00%	23	4,06%	12	2,12%
Tczewski	16	2,83%	13	2,30%	1	0,18%	47	8,30%	10	1,77%
Wejherowski	63	11,13%	11	1,94%	12	2,12%	14	2,47%	15	2,65%
Razem w województwie	237	41,87%	119	21,02%	68	12,01%	212	37,46%	115	20,32%
Zabytki szczególnie cenne	76	13,43%	45	7,95%	44	7,77%	59	10,42%	55	9,72%

i na terenach o mieszanym sposobie użytkowania (trzy lub cztery sposoby użytkowania). Zabytki położone na gruntach o mieszanym sposobie użytkowania stanowią najliczniejsze grupy w kategoriach zabytków nieistniejących i o wątpliwej zasadności wpisu.

Najwięcej stanowisk położonych na gruntach państwowych znajduje się w lasach, zaś stanowiska zlokalizowane na gruntach prywatnych położone są najczęściej na polach, w lasach oraz na łąkach i pastwiskach.

Aż 2/3 wszystkich grodzisk z województwa pomorskiego znajduje się w lasach. Największym zagrożeniem jest dla nich działanie sił natury i gospodarka leśna. Osady zlokalizowane są na polach uprawnych (1/3 osad) i obszarach o wielu sposobach użytkowania (1/5 osad), gdzie najbardziej zagrażają im orka i inwestycje. Około 80% cmentarzysk kurhanowych w województwie znajduje się w lasach. Charakterystyczne dla regionu cmentarzyska płaskie grobów skrzynkowych znajdują się najczęściej na polach (ok. 29% cmentarzysk tego typu w województwie), w lasach (23%) i na obszarach o wielu sposobach użytkowania (20%). W związku z najczęstszą lokalizacją, tak jak w przypadku grodzisk, największymi zagrożeniami dla cmentarzysk są działanie sił natury i gospodarka leśna.

Wymaga zmiany zagospodarowania terenu		Wymaga badań ratowniczych		Obserwacja utrudniona		Częściowo zniszczone		Całkowicie zniszczone		Sugerowane utworzenie parku kulturowego		Sugerowane uznanie za pomnik kultury		Razem
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba
0	0,00%	0	0,00%	12	2,12%	10	1,77%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	21
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,35%	3
0	0,00%	1	0,18%	6	1,06%	7	1,24%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	19
1	0,18%	1	0,18%	4	0,71%	2	0,35%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	4
0	0,00%	1	0,18%	47	8,30%	42	7,42%	6	1,06%	0	0,00%	0	0,00%	65
0	0,00%	1	0,18%	3	0,53%	2	0,35%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	4
1	0,18%	3	0,53%	29	5,12%	15	2,65%	0	0,00%	1	0,18%	3	0,53%	54
1	0,18%	5	0,88%	21	3,71%	11	1,94%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	62
2	0,35%	3	0,53%	15	2,65%	4	0,71%	1	0,18%	2	0,35%	0	0,00%	16
0	0,00%	0	0,00%	6	1,06%	2	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	9
0	0,00%	2	0,35%	3	0,53%	2	0,35%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	4
2	0,35%	5	0,88%	6	1,06%	5	0,88%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7
0	0,00%	0	0,00%	26	4,59%	20	3,53%	3	0,53%	0	0,00%	0	0,00%	30
0	0,00%	5	0,88%	57	10,07%	39	6,86%	5	0,88%	7	1,24%	0	0,00%	67
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1
2	0,35%	1	0,18%	18	3,18%	12	2,12%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	46
6	1,06%	10	1,77%	19	3,36%	12	2,12%	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	23
17	3,00%	12	2,12%	31	5,48%	26	4,59%	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	47
2	0,35%	2	0,35%	72	12,72%	61	10,78%	10	1,77%	5	0,88%	0	0,00%	84
34	6,01%	52	9,19%	375	66,25%	272	48,06%	30	5,30%	17	3,00%	5	0,88%	566
2	0,35%	4	0,71%	60	10,60%	52	9,19%	0	0,00%	14	2,47%	5	0,88%	79

Podsumowując kwestie zagrożeń, coraz głębiej prowadzona orka zagraża 32% rejestrowych zabytków archeologicznych województwa. Niewiele mniej (29%) narażonych jest na niszczące działanie sił natury, gospodarki leśnej (25%) i inwestycje (20%). Zdecydowanie najwięcej zagrożeń odnotowano w przypadku stanowisk zlokalizowanych na gruntach prywatnych (212 przypadków, możliwe jest wiele rodzajów zagrożeń jednego stanowiska). 146 przypadków zauważono na stanowiskach położonych na gruntach państwowych.

Rabunek uznano za zagrożenie dla nieco ponad 12% archeologicznych zabytków rejestrowych w województwie, położonych głównie na gruntach państwowych. Ślady nielegalnych poszukiwań nieco częściej odnotowano na stanowiskach o własnej formie terenowej (55% przypadków). Grodziska i kurhany są z jednej strony łatwiejsze do zlokalizowania dla poszukiwaczy, z drugiej zaś ślady rabunku mogą przetrwać dłużej. Na stanowiskach objętych uprawą wkopy powstałe podczas nielegalnych poszukiwań znikają przy okazji każdych kolejnych prac rolnych, w związku z czym podaną wyżej ogólną liczbę stanowisk archeologicznych zagrożonych rabunkiem należy uznać za zaniżoną. Rozpatrując zagrożenie rabunkiem w podziale na powiaty, zagrożone są prawie wszystkie stanowiska z powiatu nowodworskie-

LICZBA I PROCENT STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
W PODZIALE NA ICH FUNKCJĘ PIERWOTNĄ W ODNIESIENIU DO POSZCZEGÓLNYCH KATEGORII STANU
(STAN NA 30.04.2016 R.).

Funkcja pierwotna		Stan zachowania										Razem	Zachowana forma terenowa zabytku	
		niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych		zagrożone				utrata wartości i niezasadny wpis istniejących obiektów do rejestru zabytków		nieistniejące				
				ogółem		w tym: częściowo utraciły wartości zabytkowe, ale wpis pozostaje zasadny								
				liczba	procent	liczba	procent							
Obronna	grodzisko	5	0,88%	102	18,02%	8	1,42%	0	0,00%	2	0,35%	109	78	13,78%
Obrzędowa	zespół klasztorny, eremicki	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
	miejsce kultu, miejsce ofiarne	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1	0,18%
Osadnicza/mieszkalna	osada i riuny folwarku	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1	0,18%
	osada, wieś	3	0,53%	139	24,55%	13	2,30%	16	2,83%	12	0,00%	170	3	0,53%
	relikty architektury	0	0,00%	2	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0	0,00%
	zamek	0	0,00%	2	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0	0,00%
	ślad osadniczy	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	1	0	0,00%
Grób	kurhanowy	0	0,00%	5	0,88%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,18%	6	2	0,35%
	megalit	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
Cmentarzysko	kurhanowe	2	0,35%	44	7,77%	2	0,35%	0	0,00%	3	0,53%	49	26	4,59%
	megalityczne	0	0,00%	2	0,35%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	2	1	0,18%
	z grobami skrzynkowymi	0	0,00%	86	15,19%	2	0,35%	1	0,18%	4	0,71%	91	1	0,18%
	cmentarzysko kurhanowe i megalityczne	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1	0,18%
	płaskie z grobami jamowymi i popielnicowymi	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
	ciałopalne płaskie	0	0,00%	2	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0	0,00%
	ogólnie ciałopalne	0	0,00%	4	0,71%	2	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	4	0	0,00%
	ogólnie płaskie	0	0,00%	34	6,01%	5	0,88%	0	0,00%	3	0,53%	37	0	0,00%
	cmentarzysko płaskie i kurhan	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
	cmentarzysko kurhanowe i płaskie z kręgami kamiennymi	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1	0,18%
	ogólnie cmentarzysko	0	0,00%	12	2,12%	1	0,18%	1	0,18%	5	0,88%	19	0	0,00%
	Gospodarcza	huta szkła	0	0,00%	3	0,53%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	0
osada produkcyjna		0	0,00%	5	0,88%	2	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	5	0	0,00%
ruiny urządzeń przemysłowych, pieców		0	0,00%	2	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1	0,18%
osada bursztyniarska		0	0,00%	6	1,06%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	0	0,00%
inna gospodarcza		0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
Kompleks osadniczy	grodzisko i osada	0	0,00%	2	0,35%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	2	0,35%
	grodzisko i zamek	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1	0,18%
	grodzisko, osada i relikty mostu	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
	cmentarzysko szkieletowe i ruiny budowli sakralnej	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
	cmentarzysko i osada	0	0,00%	7	1,24%	3	0,53%	1	0,18%	1	0,18%	8	0	0,00%
	osada, cmentarzysko i skarb brązowy	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
	podzamcze i port	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
	osada i port	0	0,00%	1	0,18%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0	0,00%
	zespół ruralistyczny	0	0,00%	4	0,71%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	0	0,00%
	zespół urbanistyczny	0	0,00%	3	0,53%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	0	0,00%
Razem w województwie		11	1,94%	480	84,80%	39	6,89%	20	3,71%	31	5,30%	542	0	0,00%
Zachowana forma terenowa zabytku		6	1,06%	113	19,96%	5	0,88%	0	0,00%	0	0,00%		119	21,02%

go (6 z 7 stanowisk), a najwięcej zniszczeń spowodowanych rabunkiem odnotowano w powiecie starogardzkim (16 z 46).

2.

ANALIZA STANU ZACHOWANIA ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH WPISANYCH DO REJESTRU, TENDENCJE I KIERUNKI ZMIAN STANU ZACHOWANIA ZASOBU

A.

OBIEKTY O RÓŻNYM STANIE ZACHOWANIA, NIEZALICZONE DO GRUP WYODRĘBNIONYCH Z ZASOBU W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTEKÓW

W województwie pomorskim wyróżniono 11 stanowisk niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych, co stanowi niecałe 2% rejestrowych zabytków archeologicznych województwa. W żadnym z powiatów nie ma koncentracji zabytków przypisanych do omawianej kategorii.

Kwestię zabytków szczególnie cennych, Pomników Historii oraz miejsc wpisanych na Listę światowego dziedzictwa UNESCO w odniesieniu do zabytków archeologicznych województwa omówiono już powyżej. Należy nadmienić, że tylko 4 zabytki niezakwalifikowane do grup weryfikacyjnych uznano za szczególnie cenne. Z kolei wśród stanowisk zagrożonych lub już częściowo zniszczonych wyróżniono 75 stanowisk uznanych za szczególnie cenne (ponad 15% tej kategorii).

Jednocześnie w trakcie weryfikacji stwierdzono, że zabiegów konserwatorskich nie wymaga aż 42% stanowisk rejestrowych w województwie pomorskim. Wynika to ze specyfiki nieodnawialnego dziedzictwa archeologicznego, gdzie w przypadku częściowego zniszczenia zabytku możemy jedynie odtworzyć jego formę terenową, a nie wartość zabytkową.

Do kategorii rejestrowych zabytków archeologicznych niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych zaliczono w trakcie weryfikacji: 5 grodzisk, 3 osady, 2 cmentarzyska kurhanowe z brukami i kręgami kamiennymi oraz relikty klasztoru. Cmentarzyska oraz relikty klasztoru uznać można za unikatowe w skali województwa. Wartość zabytków w omawianej kategorii wynika z zachowania oryginalnej substancji zabytkowej i formy terenowej.

Potencjał 4 zabytków wykorzystywany jest turystycznie. Średniowieczne piwnice klasztoru Dominikanów w Gdańsku wykorzystywane są jako sale ekspozycyjne. Cmentarzysko w Odrach jest jedną z najbardziej znanych archeologicznych atrakcji turystycznych województwa. W wyniku weryfikacji terenowej zasugerowano uznanie tego zabytku za Pomnik Historii. Osada w Runowie położona jest z kolei na terenie rezerwatu przyrody Grodzisko

Runowo. Przy grodzisku w Sopocie stanął pawilon muzealny Muzeum Archeologicznego w Gdańsku. Na samym obiekcie wzniesiono częściową rekonstrukcję, co nie jest zgodne z doktryną konserwatorską. Wbrew opinii badacza wykonującego weryfikację na zlecenie NID, należałoby także uznać, że przynajmniej część oryginalnej substancji zabytkowej uległa zniszczeniu w trakcie wznoszenia rekonstrukcji.

Jak wspomniano wyżej, w żadnym z powiatów nie da się wyróżnić koncentracji stanowisk dobrze zachowanych.

Chronologiczna struktura kategorii stanowisk niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych odbiega od całości zasobu. Około 55% z nich datowanych jest na wczesne średniowiecze, po ok. 20% przypada na epokę żelaza i późne średniowiecze, po 9% na epokę brązu i nowożytność. Nadreprezentacja stanowisk datowanych na wczesne średniowiecze wiąże się z ich formą terenową. Są to bowiem grodziska stanowiące widoczny i wobec tego łatwiejszy do zachowania element krajobrazu kulturowego.

W omawianej kategorii przeważają zabytki archeologiczne o zachowanej formie terenowej (w przypadku piwnic klasztoru – architektonicznej), stanowiąc 73% kategorii. Taki sam odsetek stanowią dobrze zachowane stanowiska położone na gruntach państwo-

LICZBA I PROCENT ZABYTEKÓW WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW NIEZALICZONYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM ZACHOWANEJ FORMY TERENOWEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja				Razem
	obronna	obrzędowa	osadnicza/mieszkalna	sepulkralna	
	liczba	liczba	liczba	liczba	liczba
Bytowski	0	0	0	0	0
Chojnicki	0	0	0	1	1
Człuchowski	0	0	0	1	1
Gdańsk	0	1	0	0	1
Gdański	0	0	0	0	0
Gdynia	0	0	0	0	0
Kartuski	0	0	0	0	0
Kościerski	0	0	0	0	0
Kwidziński	0	0	0	0	0
Lęborski	0	0	0	0	0
Malborski	0	0	0	0	0
Nowodworski	0	0	0	0	0
Pucki	0	0	0	0	0
Słupski	0	0	1	0	1
Sopot	1	0	0	0	1
Starogardzki	0	0	1	0	1
Sztumski	1	0	1	0	2
Tczewski	2	0	0	0	2
Wejherowski	1	0	0	0	1
Razem w województwie	5	1	3	2	11
Procent wśród wszystkich obiektów wpisanych do rejestru w województwie	1%	0,17%	0,53%	0,35%	1,94%
Zachowana forma terenowa zabytku	5	1	0	2	0

wych. Mała liczebność grupy nie daje jednak podstaw do ustalenia prawidłowości w tym zakresie.

Podsumowując, w województwie pomorskim wyróżniono tylko 11 stanowisk niezakwalifikowanych do grup weryfikacyjnych, co stanowi niecałe 2% rejestrowych zabytków archeologicznych województwa i nie daje podstaw do stwierdzenia szerszych prawidłowości. Możemy stwierdzić jedynie, że przeważają tu zabytki o własnej formie terenowej, w porównaniu zaś do całości zasobu więcej jest stanowisk wczesno- i późnośredniowiecznych. Większość dobrze zachowanych stanowisk leży na gruntach państwowych.

B.

OBIEKTY ZALICZONE DO GRUP W TRAKCIE PROWADZONEJ WERYFIKACJI REJESTRU ZABYTKÓW

OBIEKTY SZCZEGÓLNIE ZAGROŻONE, KTÓRE NIE UTRACIŁY WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Za zagrożone uznano ok. 85% rejestrowych zabytków archeologicznych województwa pomorskiego. W podziale na powiaty omawiana kategoria prezentuje się dość jednolicie, tzn. obejmuje wszystkie stanowiska rejestrowe z powiatów bytowskiego, kartuskiego i nowodworskiego; ponad 90% stanowisk z powiatów człuchowskiego, kościerskiego, kwidzyńskiego, starogardzkiego, sztumskiego i tczewskiego; 80–90% z powiatów gdańskiego, lęborskiego, puckiego, słupskiego, wejherowskiego oraz 75% z powiatu malborskiego. Procentowo sytuacja jest lepsza w powiatach miejskich – z 0% w Sopocie i 50% w Gdańsku i Gdyni. Wynika to jednak głównie z małej liczby wpisów miejskich w rejestrze zabytków archeologicznych województwa pomorskiego, a nie szczególnej troski o zabytki archeologiczne położone na obszarach zurbanizowanych.

Główne zagrożenia odnotowane podczas weryfikacji terenowej stanowiły orka (162.), działanie sił natury (149) i gospodarka leśna (135). Oprócz tego 87 stanowisk zagrożonych było inwestycjami, na 66 odnaleziono ślady rabunkowych poszukiwań, zaś na 16 odnotowano wydobycie kruszywa.

Do grupy stanowisk zagrożonych zaliczono także zabytki, których wpis oceniono jako zasadny pomimo częściowej utraty wartości zabytkowej (38). Powodem częściowego zniszczenia stanowisk były głównie zabudowa lub sposób użytkowania terenu – wybierzyska, gospodarka rolna (19 stanowisk) oraz badania archeologiczne (16).

Co do funkcji pierwotnej, wśród zagrożonych zabytków archeologicznych województwa pomorskiego znajdują się głównie cmentarzyska (193 stanowiska), osady (156) i grodziska (105), czyli kategorie zabytków najczęściej wpisywanych do rejestru w województwie pomorskim.

Prawie 1/4 wszystkich zagrożonych grodzisk znajduje się w powiecie słupskim. Najwięcej zagrożonych cmentarzysk zlokalizowanych jest w powiatach kartuskim, kościerskim i wejherowskim (18–25% zagrożonych cmentarzysk), zaś osad w powiatach gdańskim (23% zagrożonych osad) i tczewskim (17%). Szczególnym, unikatowym przypadkiem jest 6 zagrożonych osad bursztyniar-

LICZBA I PROCENT ZABYTKÓW WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW NIEZALICZONYCH DO GRUP WERYFIKACYJNYCH
W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ Z UWZGLĘDNIENIEM
ZACHOWANEJ FORMY TERENOWEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja																							
	obronna		obrzędowa		osadnicza/ mieszkalna		sepulkralna		gospodarcza /obiekt produkcyjno- -komunikacyjny		osada produkcyjna		osada bursztyniarska		relikty pieców		huta szkła		ruiny urządzeń przemysłowych		relikty architektury		zespół osadniczy - grodzisko, osada, podwod- ne relikty mostu	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
Bytowski	9	60,00%	0	0,00%	2	13,33%	3	20,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	6,67%
Chojnicki	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Człuchowski	9	60,00%	0	0,00%	1	6,67%	5	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gdańsk	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gdański	4	7,84%	0	0,00%	32	62,75%	12	23,53%	0	0,00%	2	3,92%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Gdynia	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kartuski	8	16,33%	0	0,00%	5	10,20%	36	73,47%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kościerski	9	15,52%	0	0,00%	10	17,24%	38	65,52%	1	1,72%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Kwidzyński	6	46,15%	0	0,00%	4	30,77%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,69%	0	0,00%
Lęborski	3	37,50%	0	0,00%	1	12,50%	4	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Malborski	0	0,00%	0	0,00%	1	33,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Nowodworski	0	0,00%	0	0,00%	1	14,29%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	6	85,71%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Pucki	2	7,69%	0	0,00%	14	53,85%	9	34,62%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Słupski	23	41,07%	1	1,79%	18	32,14%	13	23,21%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sopot	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Starogardzki	8	19,51%	0	0,00%	13	31,71%	13	31,71%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Sztumski	8	38,10%	0	0,00%	5	23,81%	5	23,81%	0	0,00%	1	4,76%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Tczewski	10	23,26%	0	0,00%	24	55,81%	5	11,63%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1		0	0,00%
Wejherowski	5	7,35%	0	0,00%	7	10,29%	49	72,06%	0	0,00%	1	1,47%	0	0,00%	1	1,47%	3	4,41%	1	1,47%	0	0,00%	0	0,00%
Razem w woje- wództwie	104	21,67%	1	0,21%	139	28,96%	194	40,42%	1	0,21%	4	0,83%	6	1,25%	1	0,21%	3	0,63%	1	0,21%	2	0,42%	1	0,21%
Procent wśród wszystkich obiektów wpisanych do rejestru w wojewódz- twie	18,37%		0,18%		24,56%		34,28%		0,18%		0,70%		1,06%		0,18%		0,53%		0,18%		0,35%		0,18%	

skich położonych wyłącznie w powiecie nowodworskim. Rozkład stanowisk o ww. funkcjach pierwotnych odpowiada ogólnej strukturze zasobu zabytkowego województwa pomorskiego.

Pod względem datowania grupa stanowisk zagrożonych odzwierciedla ogólny podział chronologiczny wszystkich archeologicznych zabytków rejestrowych województwa.

40% stanowisk zagrożonych województwa pomorskiego leży na gruntach prywatnych. W grupie tej duży jest także odsetek zabytków znajdujących się na gruntach państwowych (ok. 25% zasobu stanowisk zagrożonych województwa).

Najwięcej stanowisk zagrożonych znajduje się w lasach (ponad 30% kategorii). Zagrożonych jest także dużo stanowisk (po ok. 20% kategorii) położonych w obrębie pól uprawnych i na terenach o mieszanym sposobie użytkowania (trzy lub cztery sposoby użytkowania).

Funkcja																								Razem					
grodzisko i zamek		grodzisko i osada		grodzisko, osada, skarb		grodzisko w zespole ruralistycznym		osada w zespole ruralistycznym		cmentarzysko szkieletowe ruiny budowli sakralnej		osada i cmentarzysko		osada i port		podzamcze i port		zamek		osada i ruiny folwarku		układ/zespół urbanistyczny (miasto)		cmentarzysko w zespole ruralistycznym		liczba	procent		
liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	15	71,43%		
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	66,67%		
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	15	78,95%		
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	50%		
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,96%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	51	83,33%		
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	50,00%	2	50%		
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	49	90,74%		
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	58	95,08%		
0	0,00%	1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	13	81,25%		
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	8	88,89%		
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	66,67%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	75%		
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	7	100%		
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	3,85%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	26	86,67%		
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,79%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	56	83,58%		
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0%		
0	0,00%	1	2,44%	1	2,44%	1	2,44%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,44%	1	2,44%	2	4,88%	0	0,00%	41	89,13%		
1	4,76%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	4,76%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	21	91,30%		
0	0,00%	1	2,33%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,33%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,33%	0	0,00%	43	91,49%		
0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,47%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	68	80,95%		
1	0,21%	3	0,63%	1	0,21%	1	0,21%	2	0,42%	1	0,21%	6	1,25%	1	0,21%	1	0,21%	1	0,21%	1	0,21%	3	0,63%	1	0,21%	480	84,81%		
0,18%		0,53%		0,18%		0,18%		0,35%		0,18%		1,06%		0,18%		0,18%		0,18%		0,18%		0,53%		0,18%		84,81%			

W omawianej kategorii dominujące zagrożenia różnych typów stanowisk różnią się; są one wypadkową własności gruntu i sposobu użytkowania terenu. Dla grodzisk, w związku z ich przeważającym położeniem na stosunkowo trudno dostępnych zalesionych terenach, najgroźniejsze są siły natury (64% zagrożonych grodzisk) i gospodarka leśna (46%). Cmentarzyskom zagrażają głównie orka (32% zagrożonych cmentarzysk) i siły natury (27%). Dla zagrożonych osad najbardziej niszcząca jest orka (56% zagrożonych osad). Wszystkie zespoły urbanistyczne i ruralistyczne z omawianej grupy zagrożone są inwestycjami.

Specyficzne zagrożenie dla grodzisk stanowią rekonstrukcje stawiane bezpośrednio na stanowiskach (np. w Owidzu i Sopocie). Służą one intensyfikacji turystyki i w pewnym stopniu popularyzacji dziedzictwa archeologicznego. Nie można jednak zapominać, że sprzeczne są

z obowiązującą doktryną konserwatorską zakładającą zachowywanie stanowisk archeologicznych dla przyszłych pokoleń w stanie możliwie nienaruszonym.

Zachowana wartość zabytków w omawianej kategorii, jak w przypadku wszystkich stanowisk archeologicznych, wiąże się z zachowaniem niezakłóconych nawarstwień kulturowych i formy terenowej.

Tam, gdzie stanowisko lub zespół stanowisk zostały częściowo zniszczone, jednak wpis jako taki pozostał zasadny, występuje częściowa zabudowa terenu, niszczenie części zabytku przez niewłaściwe użytkowanie terenu lub częściowe przebadanie stanowiska. Nie da się tu wyróżnić odrębnych cech zespołów stanowisk.

Podsumowując, ze względu na dużą liczebność (85% stanowisk rejestrowych województwa pomorskiego) struktura funkcjonalna i chronologiczna omawianej kategorii odpowiada ogólnej charakterystyce archeologicznego zasobu zabytkowego województwa. Zagrożonych jest 75–100% stanowisk w poszczególnych powiatach, z wyjątkiem miast na prawach powiatu, gdzie mniejszy odsetek wynika z mniejszej liczby wpisów, a nie większej dbałości o dziedzictwo archeologiczne. Dominujące zagrożenia są różne dla różnych typów stanowisk; są one wypadkową własności gruntu i sposobu użytkowania terenu. 40% stanowisk zagrożonych województwa pomorskiego leży na gruntach prywatnych, 25% na państwowych. Główne zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego stanowią orka (34% kategorii), działanie sił natury (31%) i gospodarka leśna (28%). Częściowe zachowanie wartości zabytkowej wiąże się z zachowaniem oryginalnych nawarstwień kulturowych i/lub formy terenowej.

OBIEKTY, KTÓRE UTRACIŁY LUB NIGDY NIE POSIADAŁY WARTOŚCI ZABYTEKOWYCH

Zabytki, które najprawdopodobniej utraciły wartość zabytkową, co podważa zasadność utrzymywania ich w rejestrze, lub też nigdy nie posiadały wartości zabytkowych uzasadniających wpis do rejestru zabytków, stanowią ok. 3,5% rejestrowych zabytków archeologicznych województwa pomorskiego. Zabytki z tej kategorii znajdują się w powiatach o stosunkowo dużej liczbie stanowisk rejestrowych (21–84 stanowiska). Najwięcej, bo 5 stanowisk niezasadnie pozostających w rejestrze zabytków, znajduje się w powiatach wejherowskim i słupskim. Największy procentowy udział zabytków tej kategorii stwierdzono w powiecie gdańskim (3 stanowiska, ponad 14% zabytków archeologicznych powiatu).

Brak dostatecznych podstaw do wpisu do rejestru zabytków jest głównym powodem zaliczania stanowisk do omawianej kategorii (85% kategorii). Jako ciekawostkę można podać, że 57% stanowisk z omawianej kategorii wpisano do rejestru w grudniu, najprawdopodobniej w ramach wypełniania przewidzianych norm. Poza tym w trakcie weryfikacji na 8 nie znaleziono materiału zabytkowego oraz stwierdzono, że 3 stanowiska zostały zabudowane.

Do omawianej kategorii zaliczono wyłącznie stanowiska płaskie (16 osad i 4 cmentarzy-ska). Osady stanowią większość lub całość kategorii w powiatach słupskim, starogardzkim, tczewskim i wejherowskim.

**LICZBA I PROCENT ZABYTKÓW, KTÓRE NAJPRAWDOPODOBNIJ UTRACIŁY WARTOŚCI
ZABYTKOWE UZASADNIAJĄCE POZOSTAWANIE ICH W REJESTRZE ZABYTKÓW, LUB OBIEKTÓW
NIEZASADNIE WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH
W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Funkcja				Razem	
	osadnicza/ mieszkalna	sepulkralna	osada i cmen- tarzysko	ślad osadniczy		
	liczba	liczba	liczba	liczba	liczba	procent
Bytowski	2	1	0	0	3	14,29%
Chojnicki	0	0	0	0	0	0,00%
Człuchowski	0	0	0	0	0	0,00%
Gdańsk	0	0	0	0	0	0,00%
Gdański	0	0	0	0	0	0,00%
Gdynia	0	0	0	0	0	0,00%
Kartuski	0	0	0	0	0	0,00%
Kościerski	1	1	0	0	2	3,28%
Kwidziński	0	0	0	0	0	0,00%
Lęborski	0	0	0	0	0	0,00%
Malborski	0	0	0	0	0	0,00%
Nowodworski	0	0	0	0	0	0,00%
Pucki	0	0	0	1	1	3,33%
Słupski	4	0	1	0	5	7,46%
Sopot	0	0	0	0	0	0,00%
Starogardzki	2	0	0	0	2	4,35%
Sztumski	0	0	0	0	0	0,00%
Tczewski	2	0	0	0	2	4,26%
Wejherowski	5	0	0	0	5	5,95%
Razem w województwie	16	2	1	1	20	3,53%
Procent wśród wszystkich obiektów wpisanych do rejestru w województwie	2,83%	0,53%	0,18%	0,18%	3,53%	

Struktura chronologiczna kategorii odbiega od struktury całości zasobu. 1 fazę chronologiczną wyróżniono na 9 stanowiskach, pozostałych 11 to zabytki wielofazowe. Ze względu na wielofazowość podane niżej odsetki dla poszczególnych epok nie sumują się do 100. Zabytki z epoki kamienia (po połowie mezolit i neolit) stanowią 28% kategorii. Nie ma w niej żadnych stanowisk z epoki brązu. 55% datowanych jest na epokę żelaza (36% – wczesna, 19% – okres wpływów rzymskich, ok. 5% – okres wędrówek ludów). Zabytki wczesnośredniowieczne stanowią 38% grupy, a późnośredniowieczne – 14%.

55% zabytków archeologicznych niezasadnie pozostających w rejestrze leży na gruntach prywatnych, w przypadku 38% nie ustalono rodzaju własności, ok. 5% (1 stanowisko) położonych jest na gruntach państwowych. Najwięcej stanowisk z tej kategorii (po ok. 30 %) leży na terenach o mieszanym sposobie użytkowania i na polach uprawnych.

Do omawianej grupy zaliczono jedynie 3 stanowiska, które utraciły wartości zabytkowe uzasadniające ich ochronę konserwatorską, tj. prawdopodobnemu zniszczeniu uległy nawarstwienia kulturowe. Na cmentarzysku w Czapielsku (nr rej. 345/Archeol.) wzniesiono domki

letniskowe. Na cmentarzysku w Pruszczu Gdańskim (st. 6, nr rej. 442/Archeol.) stwierdzono obecność zabudowy miejskiej. Osadę w Wejherowie (nr rej. 426/Archeol.) zniszczyła zabudowa mieszkalna. We wszystkich przypadkach stanowiska zabudowano po 1989 r.

W przypadku 85% stanowisk z omawianej kategorii (3% rejestrowych zabytków archeologicznych województwa) nie było dostatecznych podstaw merytorycznych wpisu do rejestru. 11 z nich wpisano wyłącznie na podstawie badań powierzchniowych, 3 na podstawie pojedynczych znalezisk, 1 wyłącznie na podstawie informacji o archiwalnym znalezisku z 1945 r.

Podsumowując, zabytki niezasadnie pozostające w rejestrze zabytków stanowią 3,5% rejestrowych zabytków archeologicznych województwa pomorskiego. Są to wyłącznie stanowiska płaskie. W przypadku 85% z nich nigdy nie było podstaw uzasadniających objęcie ochroną konserwatorską, bowiem wpisano je do rejestru na podstawie badań powierzchniowych, pojedynczych znalezisk, a nawet ustnych wzmianek o znaleziskach archiwalnych.

OBIEKTY NIEISTNIEJĄCE

Zabytki nieistniejące, czyli stanowiska archeologiczne, które najprawdopodobniej utraciły wartości zabytkowe i zostały w całości zniszczone, chociaż pierwotnie ich wpis do rejestru zabytków był zasadny, stanowią 5,48% archeologicznych zabytków rejestrowych województwa. Znajdują się one w 11 powiatach. Największy udział stanowisk nieistniejących odnotowano w powiatach o bardzo dużej liczbie zabytków archeologicznych: słupskim (67% stanowisk wpisanych do rejestru), wejherowskim (64%) i gdańskim (60%). Procentowo największy udział zabytków nieistniejących stwierdzono w Gdańsku, Gdyni i powiecie malborskim (1 z 4 stanowisk, czyli 25% stanowisk rejestrowych powiatu).

Jako nieistniejące określano stanowiska zabudowane (16 stanowisk), przebadane w całości – czasem przed inwestycją (8), zniszczone w wyniku wydobywania kruszywa (7) lub o formie terenowej całkowicie zatartej w wyniku rolniczego użytkowania terenu.

Do grupy nieistniejących należą głównie cmentarzyska (15 stanowisk) i osady otwarte (13). Zaliczono tu także 2 grodziska i kurhan. Najwięcej nieistniejących cmentarzysk położonych jest w powiecie wejherowskim, najwięcej osad w powiatach wejherowskim i słupskim.

Struktura chronologiczna omawianej kategorii odbiega od struktury całości zasobu. 1 fazę chronologiczną wyróżniono na 17 stanowiskach, 13 to zabytki wielofazowe. Nie jest znana chronologia 1 cmentarzyska kurhanowego. Ze względu na wielofazowość wartości procentowe dla poszczególnych podanych niżej epok nie sumują się do 100. Zabytki z młodszej epoki kamienia i epoki brązu stanowią po 10% kategorii. 64,5% datuje się na epokę żelaza (35,5% – wczesna, 6,5% – okres lateński, 22,5% – okres wpływów rzymskich). Zabytki wczesnośredniowieczne stanowią 32% grupy, a późnośredniowieczne – 6,5%.

Prawie połowa zabytków nieistniejących leży na terenach o nieustalonym rodzaju własności, 1/4 – na gruntach prywatnych. Najwięcej stanowisk z tej kategorii leży na terenach o mieśzanym sposobie użytkowania (45%) i zabudowanych (27%).

Połowa stanowisk z omawianej kategorii przestała istnieć w wyniku inwestycji budowlanych (w tym drogowych), ok. 23% zabytków z grupy zniknęło w wyniku eksploatacji kruszywa, 16% zostało w całości przebadanych, po 6,5% uległo zniszczeniu na skutek prowadzenia gospodarki rolnej i leśnej. Zniszczenia dotyczyły nawarstwień kulturowych i formy terenowej stanowisk. W trakcie weryfikacji do omawianej grupy błędnie przypisano także domniemane grodzisko w Redzie (st. 15, nr rej. 7). Wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa jako jedno z pierwszych, nigdy nie było ono stanowiskiem archeologicznym, co wykazały badania z lat 80. XX w.

7 stanowisk nieistniejących (22,5% kategorii) było w dużym stopniu lub całkowicie przebadanych już w momencie wpisu do rejestru zabytków. W 2 przypadkach zniszczenia dopełniły inwestycje prowadzone po 1989 r. Z kolei 12 (ok. 39% kategorii) przebadanych zostało w latach 80. w trakcie na ogół ratowniczych ekspedycji Muzeum Archeologicznego w Gdańsku. Późniejsze użytkowanie gruntu (wydobycie kruszywa, zabudowa, orka) spowodowało całkowite zniszczenie 9 z nich. W przypadku 9 (30% kategorii) zniszczenie nastąpiło po 1989 r. głównie w związku z inwestycjami. Do zniszczenia 2 kolejnych (7%)

**LICZBA I PROCENT ZABYTEKÓW, KTÓRE OBECNIE NIE ISTNIEJĄ, A NADAL SĄ WPISANE
DO REJESTRU ZABYTEKÓW, W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM
FUNKCJI PIERWOTNEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)**

Powiat	Funkcja				Razem	
	obronna	osadnicza/ mieszkalna	sepulkralna	osada i cmentarzysko	liczba	procent
	liczba	liczba	liczba	liczba		
Bytowski	0	0	0	0	0	0,00%
Chojnicki	0	0	0	0	0	0,00%
Człuchowski	0	0	0	0	0	0,00%
Gdańsk	0	1	0	0	1	25%
Gdański	0	2	3	1	6	9,09%
Gdynia	0	0	1	0	1	25%
Kartuski	0	0	0	0	0	0,00%
Kościerski	0	0	1	0	1	1,64%
Kwidziński	1	0	0	0	1	6,25%
Lęborski	0	0	1	0	1	11,11%
Malborski	0	1	0	0	1	25%
Nowodworski	0	0	0	0	0	0,00%
Pucki	0	2	1	0	3	10%
Słupski	0	3	2	0	5	7,46%
Sopot	0	0	0	0	0	0,00%
Starogardzki	0	0	1	0	1	2,17%
Sztumski	0	0	0	0	0	0,00%
Tczewski	0	0	0	0	0	0,00%
Wejherowski	1	3	6	0	10	11,90%
Razem w województwie	2	12	15	1	31	5,48%
Procent wśród wszystkich obiektów wpisanych do rejestru w województwie	0,35%	2,12%	2,65%	0,18%	5,48%	

doszło zapewne już w XXI w. (orka, inwestycja budowlana). Nie udało się ustalić momentu zniszczenia 1 stanowiska (3% kategorii).

Podsumowując, zabytki nieistniejące pozostające w rejestrze stanowią 5,48% rejestrowych zabytków archeologicznych województwa pomorskiego. W 90% są to stanowiska płaskie. Główne przyczyny zniszczenia stanowisk to inwestycje budowlane (połowa kategorii) i eksploatacja kruszywa (ok. 23%). Najwięcej stanowisk (39% kategorii) zniszczonych zostało w wyniku i po tzw. ratowniczych badaniach prowadzonych w latach 80. XX w. przez Muzeum Archeologiczne w Gdańsku. Prowadzono je na stanowiskach niszczonych w wyniku niewłaściwego użytkowania terenu, de facto w celu uwolnienia go od zabytków archeologicznych. Kolejne 35% zabytków z omawianej kategorii uległo zniszczeniu wskutek różnych inwestycji prowadzonych po 1989 r. Z kolei 22,5% stanowisk nieistniejących było przebadanych już w momencie wpisu do rejestru.

OBIEKTY SKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTEKÓW

W czasie trwania weryfikacji zabytków archeologicznych województwa pomorskiego nie skreślono z rejestru zabytków żadnych stanowisk. W latach 2012 i 2014 miały natomiast miejsce 3 skreślenia. Cmentarzysko w Warznie zostało w całości przebadane. W przypadku stanowisk w Redzie (431/Archeol.) i Glinczu (289/Archeol.) z rejestru wykreślono te części zabytków, których wartość nie została potwierdzona w trakcie badań. Wszystkie te stanowiska leżały na gruntach prywatnych i zostały skreślone na wniosek właścicieli.

OBIEKTY NIEZIDENTYFIKOWANE W TERENIE

Stanowiska, których nie udało się zidentyfikować w terenie ze względu na pokrycie terenu, stanowią 4,2% rejestrowych zabytków archeologicznych województwa. Znajdują się one w 8 powiatach; najwięcej w powiatach bytowskim (6 stan.) oraz kartuskim i gdańskim (po 5). Procentowo największy udział zabytków nieistniejących stwierdzono w powiecie bytowskim i w Gdyni (odpowiednio 28,6 i 25% zabytków archeologicznych powiatu).

75% kategorii stanowią stanowiska płaskie (11 osad, 6 cmentarzysk, 1 garncarnia), 25% – o własnej formie terenowej (5 stanowisk kurhanowych, 1 grodzisko). 50% stanowisk niezidentyfikowanych powinno się znajdować na gruntach prywatnych, 33% – na państwowych. W przypadku 17% (4 stanowiska) nie ustalono rodzaju własności. Jeśli chodzi o sposób użytkowania terenu, najwięcej stanowisk niezidentyfikowanych w terenie miało znajdować się w lasach (46% kategorii), na polach (29%) i nieużytkach (25%).

LICZBA I UDZIAŁ PROCENTOWY OBIEKTÓW NIEZIDENTYFIKOWANYCH W TERENIE, WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW W POSZCZEGÓLNYCH POWIATACH W PODZIALE POD WZGLĘDEM FUNKCJI PIERWOTNEJ (STAN NA 30.04.2016 R.)

Powiat	Funkcja				Razem	
	obronna	osadnicza/ mieszkalna	sepulkralna	osada i cmentarzysko		
	liczba	liczba	liczba	liczba	liczba	procent
Bytowski	1	3	2	0	6	28,57%
Chojnicki	0	0	0	0	0	0,00%
Człuchowski	0	0	3	0	3	15,79%
Gdańsk	0	0	0	0	0	0,00%
Gdański	0	3	2	0	5	7,58%
Gdynia	0	0	1	0	1	25%
Kartuski	0	2	2	1	5	9,26%
Kościerski	0	0	1	0	1	1,64%
Kwidziński	0	2	0	0	2	12,50%
Lęborski	0	0	0	0	0	0,00%
Malborski	0	0	0	0	0	0,00%
Nowodworski	0	0	0	0	0	0,00%
Pucki	0	0	0	0	0	0,00%
Słupski	0	0	0	0	0	0,00%
Sopot	0	0	0	0	0	0,00%
Starogardzki	0	1	0	0	1	2,17%
Sztumski	0	0	0	0	0	0,00%
Tczewski	0	0	0	0	0	0,00%
Wejherowski	0	0	0	0	0	0,00%
Razem w województwie	1	11	11	1	24	4,24%
Procent wśród wszystkich obiektów wpisanych do rejestru w województwie	0,18%	1,94%	1,94%	0,18%	4,24%	

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

VI.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Na obszarze województwa pomorskiego największy odsetek zasobu obiektów wpisanych do rejestru nieruchomości (88,86%; 2824 obiekty) dotyczy zabytków będących w zróżnicowanym stanie zachowania. Jednak zasadniczo większość zasobu zabytkowego regionu znajduje się w dobrym stanie zachowania. Wśród nich wyróżniają się obiekty sakralne i cmentarze. Najwięcej obiektów istniejących w dobrym stanie powstało do XV w. Natomiast największy odsetek w tej grupie stanowią obiekty betonowe z XX w. W skali województwa pod względem stanu zachowania pozytywnie wyróżnia się aglomeracja trójmiejska (Sopot, Gdynia i Gdańsk). Najlepsze wyniki odnotowano w Sopocie, gdzie m.in. od kilkunastu lat funkcjonują programy rewitalizacyjne, w ramach których wspólnoty mieszkaniowe mają możliwość skorzystania z preferencyjnych kredytów na remont budynku bądź z refundacji części poniesionych kosztów (remont budynku lub elewacji). W powiatach bytowskim, gdańskim i słupskim, w których zarejestrowano najstarsze wyniki, jednym z istotnych powodów tego stanu jest negatywne oddziaływanie uwarunkowań związanych z brakiem ciągłości historycznej tych obszarów, a także z dużym udziałem zabytków stanowiących przez dziesięciolecia własność Państwowych Gospodarstw Rolnych (rezydencjonalne, folwarczne, założenia zielone). Dodatkowo (w przypadku powiatów bytowskiego i słupskiego) niekorzystnym aspektem jest również peryferyjność położenia, a w odniesieniu do powiatu gdańskiego zwiększony napór inwestycyjny związany z bliskością dużej aglomeracji.

Zdecydowanie największą grupę weryfikacyjną w województwie pomorskim stanowią obiekty zagrożone, które nie utraciły wartości zabytkowych. Najwięcej z nich odnotowano w powiecie grodzkim Gdańsk, następnie w powiatach ziemskich gdańskim i słupskim, zaś najmniej w Sopocie (tylko 1). Zasadniczo więcej obiektów zagrożonych sklasyfikowano w powiatach ziemskich niż grodzkich; w Gdańsku wysoka liczba obiektów zagrożonych wynika ze stosunkowo dużej liczby dokonanych tam wpisów do rejestru. Największą liczebnie grupę tworzą budynki mieszkalne, lecz procentowo najwięcej występuje obiektów przemysłowych, rezydencjonalnych, folwarcznych i gospodarczych. Jedną z najmniejszych liczebnie i zdecydowanie najmniejszą procentowo grup zabytków zagrożonych stanowią obiekty sakralne. Za zagrożone najczęściej uznawano obiekty wykonane w konstrukcji ceglanej, drewnianej lub szkieletowej, pochodzące z XVI–XIX w. i należące do własności prywatnej.

Najczęstszymi zdiagnozowanymi zagrożeniami jest zużycie materiału/konstrukcji oraz brak użytkownika. Zagrożenia te szczególnie często stwierdzano wśród obiektów rezydencjonalnych, folwarcznych i przemysłowych. Większość z nich w ostatniej dekadzie XX w. utraciła pełnione wcześniej funkcje i z powodu trudnej do adaptacji, często wielkokubaturowej i nietypowej formy architektonicznej, pozostaje nieużytkowana do dzisiaj, ulegając powolnemu niszczeniu.

czeniu. W przypadku obiektów przemysłowych przyczyną zagrożenia bywa także atrakcyjne położenie i związana z tym presja inwestycyjna wobec tych obiektów i w otoczeniu. Budynki przemysłowe, folwarczne i gospodarcze nierzadko postrzegane są przez właścicieli jako mało wartościowe, a w konsekwencji zaniedbywane i skazywane na rozbiórkę. Zły stan techniczny i brak użytkownika są także najczęściej spotykanymi zagrożeniami wśród budynków mieszkalnych. Ich przyczyną jest zazwyczaj brak środków finansowych na kosztowne i wymagające konserwacje oraz trudność w przystosowaniu zabytkowych budynków do współczesnych standardów użytkowych. Obiekty te także najczęściej ulegają modernizacjom i przebudowom. Zużycie materiału/konstrukcji stanowi najczęściej występujące zagrożenie wśród budynków drewnianych i szkieletowych. Wśród szczególnie zagrożonych znalazła się grupa żuławskich domów podcieniowych oraz budynki mieszkalne i gospodarcze w dużych zagrodach pomorskich. Obiekty te są użytkowane przez napływową, nieutożsamiającą się z zastanym dziedzictwem kulturowym ludność, są peryferyjnie położone, wielkokubaturowe, w związku z tym trudne do adaptacji oraz kosztowne w utrzymaniu i konserwacji.

Wśród obiektów zagrożonych na wyróżnienie zasługują te o szczególnie wysokich walorach zabytkowych w skali kraju i Europy. Należą do nich most drogowo-kolejowy w Tczewie, zamek krzyżacki w Grabinach-Zameczku oraz Brama Nizinna i grodzie w zespole Kamiennej Śluzy w Gdańsku. W obiektach tych stwierdzono zużycie materiału/konstrukcji, brak użytkownika oraz zagrożenie inwestycyjne w otoczeniu. Wymienić należy także zespół spichlerzy w Gdańsku, dla których podstawowym zagrożeniem jest nieskuteczność działań prowadzących do ich odbudowy.

Zebrane podczas weryfikacji informacje pozwalają stwierdzić, że utrata wartości dotknęła 26 zabytków (0,82% całego zasobu). W grupie tej znajdują się przykłady niemal wszystkich funkcji, jednak dominują obiekty folwarczne i rezydencjonalne. Z zebranych danych wynika, że degradacja wartości zabytkowych w największym stopniu objęła obiekty stanowiące własność państwową i prywatną. Nie odnotowano różnicowania w grupie obiektów starszych (XVI–XVIII w.) i nowszych (XIX w.). W materiałowo-konstrukcyjnym podziale zabytków największe straty objęły przykłady budownictwa szkieletowego. Wśród przyczyn utraty walorów zabytkowych na pierwszym miejscu wymienić należy zły stan techniczny połączony ze zniszczeniem substancji historycznej, na drugim szeroko pojęte przekształcenia, co skutkuje odpowiednio nieużytkowaniem zrujnowanych od lat obiektów oraz użytkowaniem niekolidującym – w przypadku mocno zmodernizowanych zabytków.

Analiza geograficznego rozmieszczenia zabytków zdegradowanych wskazuje na powiaty bytowski i słupski w zachodniej części województwa oraz gdański i sztumski w części środkowej i wschodniej. Przyczyn takiego stanu można upatrywać w przerwanej po 1945 r. ciągłości osadniczej zachodnich i wschodnich krańców regionu. W grupie obiektów o utraconych wartościach połowę stanowią zabytki nastrożające trudności z określeniem czasu, w którym zaszły niekorzystne zmiany. Nasuwa się przypuszczenie, że postępowały one stopniowo przez ostatnie dziesięciolecia XX w. Liczną grupę stanowią również obiekty, które utraciły wartości po 2000 r. Niewątpliwie znaczący wpływ miały na to procesy towarzyszące transformacji ustrojowej kraju po roku 1989 r. W grupie powiązanych ze sobą zabytków

folwarcznych i rezydencjonalnych decydujące znaczenie miał upadek Państwowych Gospodarstw Rolnych.

Największą grupę obiektów nieistniejących stanowią przykłady tradycyjnego budownictwa wiejskiego o konstrukcji drewnianej i szkieletowej. Ich największy udział procentowy w stosunku do liczby obiektów wpisanych do rejestru jest częściowo uzasadniony najmniej trwałą konstrukcją. Obiekty omawianej grupy najczęściej zniknęły z krajobrazu wsi rozbierane z powodu złego stanu technicznego, będącego skutkiem zaniechania bieżącej konserwacji, napraw i remontów. Dodatkowym czynnikiem sprzyjającym niszczeniu była również biologiczna korozja drewna – wynik oddziaływania warunków atmosferycznych, grzybów i owadów. Poza tym do utraty kilku z nich przyczynił się niesfinalizowany zamiar przekazania tych obiektów muzeom na wolnym powietrzu. Według informacji pozyskanych w terenie, 7 nieistniejących przykładów ludowego budownictwa z terenu powiatów bytowskiego, chojnickiego i słupskiego rozebrano właśnie z myślą o przeniesieniu do skansenu, co nigdy nie nastąpiło. Do takich obiektów należały m.in. dwór Styp z Płotowa Małego z XVIII w. oraz 4 obiekty z dawnej osady Kluki Pawełki (domy mieszkalne i budynki inwentarskie, Kluki nr 3 i nr 4, 2 z połowy XIX w.).

Powodów utraty w krajobrazie kulturowym obiektów wpisanych do rejestru jest wiele. W trzech zachodnich powiatach (bytowskim, człuchowskim i słupskim) odnotowano największą liczbę i udział procentowy nieistniejących obiektów. Jedną z przyczyn jest zapewne fakt, że napływowa ludność – powojenni osadnicy – przez wiele lat nie czuła się emocjonalnie związana z dorobkiem kulturowym wcześniejszych mieszkańców. Kolejną może być lokalizacja na uboczu – obszary tych powiatów w historii powojennej kilka razy zmieniały przynależność administracyjną, ale za każdym razem zajmowały peryferyjne położenie w stosunku do ośrodka decyzyjnego i instytucji nadzoru, co sprzyjało samowolnym decyzjom budowlanym. Często, szczególnie w latach 70. i 80. XX w., wpisywano do rejestru zabytków obiekty znajdujące się w złym stanie zachowania, próbując w ten sposób je ratować. Jednak sama decyzja administracyjna rzadko wpływała na polepszenie kondycji budynku. Przykładowo objęty w 1977 r. wpisem interwencyjnym dom ze Skarszew z początku XIX w. prawdopodobnie w tym samym roku został rozebrany. Kolejnym powodem utraty zabytkowych obiektów była rezygnacja z ich remontu i wzniesienie nowego obiektu (przykładem tego jest nieistniejący dom podcieniowy w Stogach Malborskich z 1798 r., stanowiący charakterystyczny element żuławskiego krajobrazu). Przy okazji zabytków położonych w Delcie Wiśły należy zwrócić uwagę na skażone dużym błędem dane statystyczne umieszczone w tabelach podsumowujących weryfikację powiatu nowodworskiego. W uzasadnieniu decyzji wpisującej zespół ruralistyczny wsi Żuławki i Drewnica do rejestru zabytków wymieniono ponad 200 obiektów z terenu obu wsi, które dopiero na etapie raportu zostały uznane za obiekty objęte ochroną. Obiekty te nigdy nie zostały zweryfikowane, ponieważ wcześniej nie były traktowane jako wpisane do rejestru, nie figurowały w oficjalnych wykazach obiektów rejestrowych i na etapie weryfikacji nie zostały umieszczone w bazie powiatu. Wprowadzenie tych obiektów jako dobrze zachowanych, bez zweryfikowania (wiele z nich nie istnieje, część jest zagrożona, a niektóre utraciły wartości), do danych statystycznych województwa zakłóca obraz stanu zabytków w szczególności w powiecie nowodworskim.

W województwie pomorskim znajduje się 21 obiektów zabytkowych przeniesionych do skansenów (mniej niż 1% całego zasobu wojewódzkiego). Obiekty te stanowią dobrze zachowaną reprezentację występujących w regionie typów lokalnego budownictwa wiejskiego. Część z nich zachowana jest *in situ*, w kontekście pierwotnego otoczenia, stanowiąc świadectwo tradycji miejscowego budownictwa. Dzięki temu miejsca te w pełni zachowały wartości zabytkowe i historyczne. Najwięcej obiektów wpisanych do rejestru zabytków, które włączono do muzeum, posiada Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach. Jest to reprezentatywna grupa budownictwa regionu Pomorza Środkowego. Mniejsze, ale podobnie jednolite i charakterystyczne dla miejsca zbiory posiadają skanseny w Swołowie i w Nadolu (Zagroda Gburska i Rybacka w Nadolu, oddział Muzeum Ziemi Puckiej im. Floriana Ceynowy w Pucku). Natomiast zasób skansenu we Wdzydziejach Kiszewskich jest najbardziej różnorodny pod względem typów, materiału/konstrukcji oraz funkcji zgromadzonych tam obiektów. Składają się na niego budowle z regionu Kaszub i Kociewia. Obiekty przeniesione do skansenów położonych na terenie województwa pomorskiego stanowią grupę dobrze zachowanych zabytków architektury i budownictwa. Otoczone są bieżącą opieką i ochroną konserwatorską.

Na terenie regionu znajduje się 5 obiektów translokowanych. W 3 przypadkach działanie to przyczyniło się do zachowania ich w dobrym stanie. W 2 pozostałych doszło do zniekształcenia, a nawet częściowego zniszczenia budowli. Stajnia z zagrody nr 22 z Somin, której pierwotna forma architektoniczna znana jest z inwentaryzacji oraz fotografii zamieszczonej w tzw. zielonej karcie ewidencyjnej, obecnie jest znacznie przekształcona. Południową, szkieletową część obiektu przebudowano – nie odtworzono ceglano-wypełnienia ścian oraz zmieniono rozkład słupów. Skutkiem tego powstała otwarta, wsparta na słupach wiata – wozownia (pod wspólnym dla całego budynku dachem). Drugim negatywnym przykładem jest żuławski wiatrak czerpakowy, który w 1933 r. został przeniesiony do Gdańska-Oliwy w rejon zlokalizowanego w Pałacu Opackim muzeum historii Gdańska (Staatliches Landesmuseum für Danziger Geschichte). W latach 1965–1966, po przeprowadzonym remoncie oraz rekonstrukcji niektórych elementów (wpisany do rejestru 27 lutego 1967 r.) planowano jego przeniesienie w bardziej odpowiednie miejsce, na teren stacji hodowli roślin ogrodniczych w Gdańsku-Wieńcu (Wyspa Sobieszewska). W wyniku pożaru 13 października 1977 r. spłonęła górna część wiatraka. Pozostałości zabytku przeniesiono w nowe miejsce, jednakże nie doszło do jego rekonstrukcji. Obiekt wiele lat niszczał pozostawiony sam sobie. W 1995 r. losem zabytku zainteresowało się Stowarzyszenie Przyjaciół Wyspy Sobieszewskiej i wiatrak zabezpieczono. W 2005 r. relikty wiatraka przejął Klub Nowodworski – Stowarzyszenie Miłośników Nowego Dworu Gdańskiego, które przeniesiono do Muzeum Żuławskiego w Nowym Dworze Gdańskim.

Ponadto w toku podjętych działań ustalono, że od 1963 do 2015 r. z rejestru zabytków województwa pomorskiego wykreślono ok. 170 obiektów. Dane te nie obejmują 9 obiektów, które skreślono z uwagi na ich wpis do inwentarza muzeum-skansenu.

Podczas weryfikacji rejestru zabytków nie zidentyfikowano w terenie 9 obiektów zabytkowych – w powiatach kwidzyńskim (aż 4) oraz bytowskim, chojnickim, kartuskim, słupskim

i w Słupsku (po 1). Najczęstszą przyczyną braku możliwości rozpoznania i miejsca lokalizacji omawianych zabytków były nieprecyzyjne dane zawarte w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków, w tym brak opisu obiektu lub załącznika graficznego.

Na terenie województwa wśród 58 zabytków obszarowych występuje 30 układów urbanistycznych, 19 układów ruralistycznych, 7 zespołów zabudowy, 2 krajobrazy kulturowe. Wśród nich 32 zabytki obszarowe wpisane zostały do rejestru wraz ze strefami ochrony konserwatorskiej (według stanu na 2014 r.). W połowie ogółu analizowanych zespołów zachowały się wszystkie, stanowiące podstawę wpisu do rejestru wartości: historyczne, naukowe i artystyczne. Najczęściej zachowane są wartości naukowe (95%), nieco rzadziej artystyczne (74%) i historyczne (60%). Z dwóch najliczniej reprezentowanych rodzajów zespołów – urbanistycznych i ruralistycznych – zdecydowanie lepiej zachowane są obiekty urbanistyczne (57%) niż ruralistyczne (tylko w 26%). W odniesieniu do stanu zachowania elementów kompozycyjnych zespołów obszarowych – historycznego rozplanowania, zabudowy i ekspozycji – najczęściej zachowane jest historyczne rozplanowanie (ok. 75% zespołów), następnie ekspozycja (70%), a w najmniejszym stopniu zabudowa (48%). Dobry stan zachowania wszystkich elementów kompozycyjnych stwierdzono tylko w 31% zespołów. Wysoki stopień zachowania tych elementów odnotowano w 33% zespołach urbanistycznych oraz w zaledwie 21% zespołów ruralistycznych.

Zasadniczo w grupie najlepiej zachowanych zespołów obszarowych znajdują się obiekty o różnym czasie powstania i kompozycji przestrzennej. Należą do nich m.in. zespoły o wyjątkowej, krajowej i europejskiej randze, takie jak Pomniki Historii – zespoły urbanistyczne Gdańska i Gdyni, a także zespoły zawierające w sobie obiekty wpisane na Listę światowego dziedzictwa UNESCO i Pomników Historii – miasto Malbork z zamkiem oraz Pelplin. Wśród obiektów dobrze zachowanych wyróżnia się także grupa średniowiecznych miast lokacyjnych (Chojnice, Gniew, Kościerzyna, Skarszewy, Puck, Starogard Gdański i Tczew), a także nowożytne miasto Wejherowo i XIX-wieczny Sopot. Z dobrze zachowanych układów ruralistycznych do cenniejszych należy m.in. rzędówka bagiennej Karwieńskie Błota, wieś rybacka Jastarnia, a także żuławskie i kaszubskie wsie Drewnica, Juszki, Wiele i Żuławki.

Wśród zespołów obszarowych najczęściej stwierdzoną przyczyną częściowej utraty ich walorów zabytkowych jest modernizacja historycznej zabudowy oraz wprowadzanie do zabytkowych obszarów nowych, ahistorycznych form i funkcji. Modernizacja historycznej zabudowy występuje częściej w zespołach ruralistycznych i zespołach zabudowy, natomiast wprowadzanie nowych, ahistorycznych form i funkcji – w obiektach urbanistycznych. W zespołach urbanistycznych głównym czynnikiem przekształcającym była dokonywana w latach 60.–70. XX w. odbudowa po zniszczeniach wojennych, przeprowadzana w sposób niezgodny z historycznymi zasadami kształtowania przestrzeni (zabudowa blokowa), a w ostatnich dwóch dekadach – nasilona presja inwestycyjna. Presja inwestycyjna jest także główną przyczyną dużych przekształceń w zespołach ruralistycznych, położonych w obrębie miast i na terenach atrakcyjnych turystycznie. W obiektach urbanistycznych i zespołach zabudowy na utratę części walorów ekspozycyjnych duży wpływ mają dysharmonizującą i degradującą zabytkową przestrzeń reklamy.

W żadnym analizowanym przypadku nie stwierdzono całkowitej utraty wartości zabytkowych oraz elementów kompozycyjnych. Brak jest również zabytków obszarowych kwalifikujących się w całości do skreślenia z rejestru zabytków.

W rejestrze zabytków archeologicznych województwa pomorskiego znajduje się 566 stanowisk. Około 1/3 z nich to stanowiska o własnej formie terenowej. Rozkład stanowisk rejestrowych jest nierównomierny, koncentrują się one w pasie biegnącym w linii północ – południe w środkowej części województwa. Większość wpisów do rejestru pochodzi z lat 70. XX w. Po 44% stanowisk datowanych jest na epokę żelaza i średniowiecze (głównie wczesne). Znaczny odsetek (18%) stanowią cmentarzyska płaskie grobów skrzynkowych, co z jednej strony odzwierciedla charakterystykę regionu, z drugiej zaś jest odbiciem zainteresowań badawczych archeologów. 15% stanowisk rejestrowych to wczesnośredniowieczne grodziska. W województwie pomorskim niedostateczna jest ochrona nawarstwień kulturowych miast i wsi historycznych. Poza wczesnośredniowiecznym portem w Pucku w rejestrze nie ma także stanowisk podwodnych.

Skuteczne zarządzanie dziedzictwem archeologicznym województwa pomorskiego utrudnia fakt, że 90% decyzji o wpisie do rejestru wymaga aktualizacji. Ich głównym mankamentem jest nieprecyzyjne określenie lokalizacji stanowisk i granic ochrony. Brakuje dokumentacji ewidencyjnej dla 30% stanowisk, co w dużej mierze wydaje się pokłosiem wieloletniego sprawowania funkcji konserwatorskich przez Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (do 2014 r.), bowiem część danych ewidencyjnych pozostała jedynie w archiwach muzeum. Aktualizacja rejestru niezbędna jest także w przypadku ok. 3% stanowisk, gdzie nigdy nie było dostatecznych podstaw merytorycznych wpisu do rejestru, oraz w przypadku 5,3% stanowisk określonych jako nieistniejące.

Niezależnie od kategorii stanu zachowania (zagrożone, niezasadnie wpisane i nieistniejące) głównym zagrożeniem są orka (30% stanowisk), działania sił natury (27%) i gospodarka leśna (24%). Ślady rabunkowych poszukiwań odnotowano na 12% stanowisk. Dominujące zagrożenia są różne dla różnych typów stanowisk; są one wypadkową własności gruntu i sposobu użytkowania terenu, np. 40% stanowisk zagrożonych województwa pomorskiego leży na gruntach prywatnych, 25% na państwowych. Trzeba jednak pamiętać, że statystyki zaburza duża liczba stanowisk o nieustalonym rodzaju własności.

85% archeologicznych stanowisk rejestrowych województwa pomorskiego jest zagrożonych, ok. 5,5% nie istnieje, wartości uzasadniające wpis do rejestru utraciło lub nigdy ich nie miało 3,5% zabytków. W terenie nie udało się zlokalizować 4,2%. Tylko niecałe 2%, które nie zostały zakwalifikowane do grup weryfikacyjnych, można określić jako zachowane w stanie dobrym.

W grupie stanowisk dobrze zachowanych dominują stanowiska o własnej formie terenowej, a wśród niezasadnie wpisanych i nieistniejących stanowiska płaskie. Struktura grupy stanowisk zagrożonych odzwierciedla strukturę całości archeologicznego zasobu rejestrowego województwa.

Ogólnie, w skali województwa, formę terenową zachowało 21% stanowisk rejestrowych. 57% z nich położonych jest na gruntach państwowych, zaś 24% na gruntach prywatnych.

Stanowiska, których nie udało się zidentyfikować w terenie, stanowią 4,2% rejestrowych zabytków archeologicznych województwa. 75% kategorii stanowią stanowiska płaskie, 25%

stanowiska o własnej formie terenowej. Identyfikacja w terenie omawianych stanowisk była niemożliwa ze względu na pokrycie terenu.

Odnosząc się do specyfiki archeologicznego zasobu zabytkowego województwa pomorskiego, zwraca uwagę brak dostatecznej ochrony nawarstwień kulturowych w miastach i wsiach historycznych. Istniejące wpisy, głównie urbanistyczne, chronią stanowiska archeologiczne niejako przy okazji. Dość wspomnieć, że w rejestrze zabytków archeologicznych nie ma nawet historycznego centrum Gdańska.

Problemem, który w tym kontekście trzeba poruszyć, jest brak standardów określających sposób postępowania z zabytkami archeologicznymi wpisanymi do rejestru zabytków. Obecnie wpis do rejestru służy w największym stopniu zagwarantowaniu przeprowadzenia przed inwestycją badań archeologicznych, a nie ochronie *in situ*, co zgodne byłoby z ratyfikowaną przez Polskę konwencją maltańską. Dopóki tak jest, wpisywanie do rejestru nawarstwień historycznych miast i wsi jest ze wszelkich miar uzasadnione. Jeżeli jednak zdecydujemy się wprowadzić faktyczną ochronę oryginalnych nawarstwień kulturowych *in situ* (zresztą innej ochrony nawarstwień nie ma), wpisy historycznych centrów miast i wsi do rejestru należy poprzedzić szerokim rozpoznaniem i ograniczyć do stref, które naprawdę warte są zachowania dla przyszłych pokoleń w stanie nienaruszonym.

Poza wczesnośredniowiecznym portem w Pucku w rejestrze nie ma także stanowisk podwodnych. Co dziwne, polski system prawny w ogóle nie przewiduje objęcia stanowisk morskich tą formą ochrony. Zgodnie z art. 8 *ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*: „Rejestr zabytków (...) dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków”. Obszary morskie, pozostające w gestii dyrektorów urzędów morskich zostały pominięte.

Na terenie województwa pomorskiego weryfikację rejestru zabytków archeologicznych prowadzono od czerwca do grudnia 2016 r. Prace prowadzili wyłącznie wykonawcy zewnętrzni. Łącznie sporządzono i przekazano do Działu Ewidencji i Rejestru NID 567 ankiet weryfikacyjnych. Ponadto opracowano i przekazano: fotokopię książki rejestru C; wykaz stanowisk archeologicznych z powiatu słupskiego wpisanych do rejestru; informację od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na temat posiadanych Kart Ewidencji Zabytku Archeologicznego dla stanowisk z powiatów puckiego i wejherowskiego.

Według stanu bazy rejestru zabytków archeologicznych w NID na terenie województwa znajdowało się 566 obiektów wpisanych do rejestru. Podczas prac stwierdzono 1 obiekt wpisany do rejestru zabytków, a dotychczas niefigurujący w bazie NID: Pinczyn, st. 2, nr rejestru 50/A (gm. Zblewo, pow. starogardzki). Do Działu Ewidencji i Rejestru Zabytków NID przekazano 1 kopię decyzji o wpisie do rejestru zabytków.

W terenie lustracji poddano łącznie 567 obiektów, wszystkie one wpisane są do rejestru zabytków, brak zabytków proponowanych do wpisu. Brak obiektów niezlustrowanych wpisanych do rejestru zabytków.

W trakcie prac weryfikacyjnych stwierdzono 1 obiekt skreślony z rejestru zabytków nieruchomości, a figurujący w bazie rejestru NID (stan na 30 kwietnia 2016 r.): Glincz, st. 1, nr rej. 289/Archeol.

NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.